

Doğu Türkistan'ın Sesi

VOICE OF EASTERN TURKISTAN

Doğu Türkistan Vakfı Yayınıdır

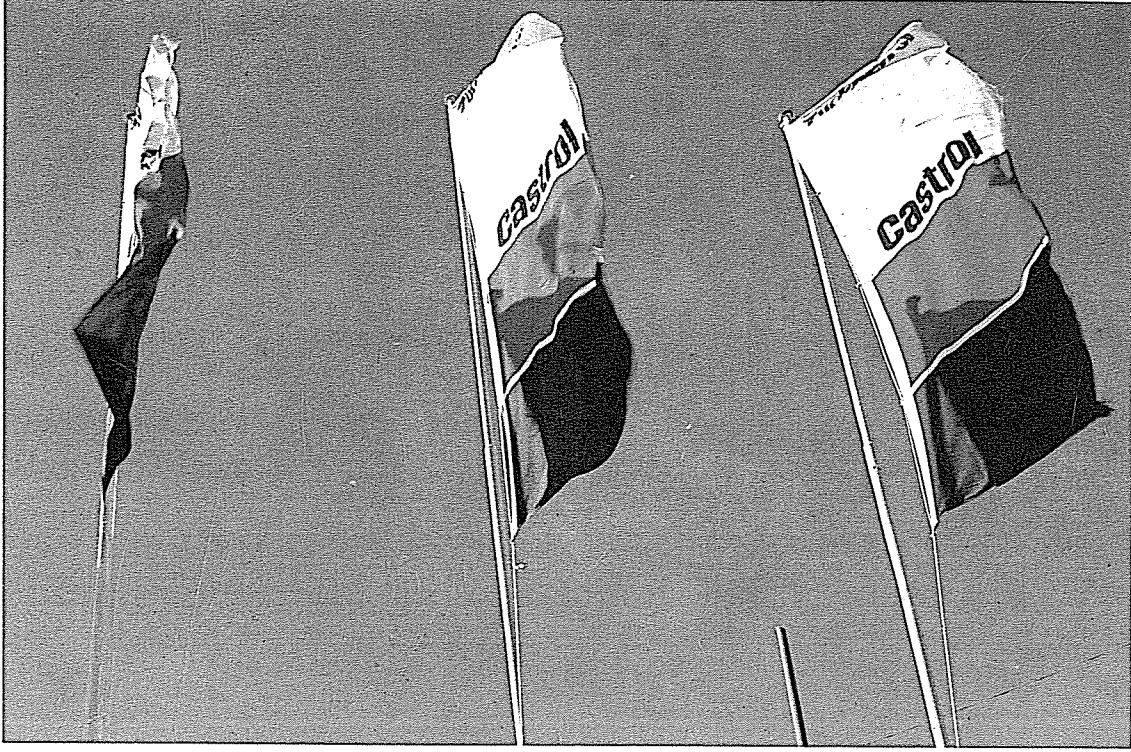
A Publication of Eastern Turkestan Foundation

25. Sayı, 7. Cilt, İlkbahar 1990

Number 25, Vol. VII, Spring 1990

Turfan'da bir cami

"Türk Petrolcülüğünün Yükselişi"

TÜRKPETROL VE MADENİ YAĞLAR T.A.Ş.

TURCAS PETROLÇÜLÜK A.Ş.

MARMARA PETROL VE RAFİNERİ İŞLERİ A.Ş.

ALEVGAZ LİKİT PETROL GAZLARI SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

MARMARA TRANSPORT A.Ş.

TURTEL TURİSTİK TESİSLERİ A.Ş.

KIRLANGIÇ ZEYTİNYAĞ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

TURNA AĞAÇ SANAYİ A.Ş.

TÜDAS PETROL DATA ANALİZ SERVİSLERİ A.Ş.

Türkp petrol

ve bağlı şirketler grubu

50 yılı aşkın bir süredir

Türk ekonomisine

katkıda bulunmanın

kıvancını yaşıyor.

**DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ
İLİM VE KÜLTÜR DERGİSİ**

Üç Ayda bir Çıkar
Sayı: 25, Cilt: 7.Mart 1990

**VOICE OF EASTERN
TURKESTAN
QUATERLY JOURNAL OF
CULTURAL STUDIES**
No.25, Vol. 7, 1990

KURUCUSU/ ESTABLISHED BY
İsa Yusuf Alptekin

SAHİBİ / PUBLISHER
Mehmet Rıza Bekin
Doğu Türkistan Vakfı Başkanı
*President of the Eastern Turkistan
Trust*

MANAGING EDITOR
Kadir Ahan

BÜRO/ BUREAU
Millet Caddesi No. 26/3
Küçük Saray Apt.
AKSARAY-İSTANBUL,
TÜRKİYE Tel: 524 41 21

FIAT / PRICE

Tek Nüsha

Yurt içinde/Inland: **6000 TL**
Yurt Dışında/ Other countries:
\$(US) **5.00**

Yıllık Abone/ Annual Subscription
Türkiye içinde/Within Turkey:
20.000 TL

Yurt Dışında/Other countries:
\$(US) 20.00

DİZGİ:

Doğu Türkistan Vakfı

BASKI:

FLAŞ MATBAACILIK

Bu Dergiye katkıda bulunan
yazarların görüşleri Doğu Türkistan
Vakfı'nı ilzam etmezler. Yazılar kay-
nak belirtilerek kullanılabilir.

East Turkestan Trust do not
necessarily agree with the opinion of
contributing writers. Contents may be
used citing the source.

İÇİNDEKİLER

Prof.Dr. Özkan İzgi: Tur-
fan Uygurları Kültürü Hakkında
Bazı Düşünceler s.4

Dr. Şevket Karaduman:
Tarihte Türk ve Türkiye s.9

Cevat Türkeli: Prof.Bay-
tur'un "Çindeki eski kaynaklarda
Türklerin ataları" adlı makalesi
hakkında s.13

Sait Başer: Türk dünyası
olarak derdimiz dermanımızdır
s.19

Selahaddin Tolkun: 21. As-
rın Eşiğinde Türk Dünyası s. 21

Ahmet Türköz: Olcas Sü-
leyman (ulu) s. 24

İsmail Cengiz: D.Türkis-
tan'da Türklerle Çinliler arasın-
daki temel farklılıklar s. 28

Luigo Antonio Fino: Orta-
asya Baruthanesi/ Deng ve Gor-
boçov için daimi tehlike Türkis-

tan: İslamla Komünizm arasında
ölesiye meydan okuma (Çev:
Prof.Dr.Mehlika Kaşgarlı) s.31

**"Çin liderleri Çin seddinin
ötesindeki azınlık milletlere en-
dişeyle bakmaktalar"** (Çev: En-
ver Can) s.33

Doğu Türkistan'da Yine Kan:
50 Ölü s.35

Prof.Dr.Mehmet Saray:
Doğu Türkistan'daki Son Geliş-
meler Üzerine, s.38

Pres Release, p.40

By Qui Daqing: China acce-
lerates oil exploration p.41

Syed Z. Abedin: Muslims in
Bulgaria p.43

By Daniel Pipes: Moskow's
Next Worry Ethnic Turcs p. 44

Eric Nasar: Türkistan in the
Period of Glastnost and Perestro-
ika p.46

Azîz Okuyucular,

"Doğu Türkistan'ın Sesi" dergisinin 25. sayısı ile de sizlere ulaşabilmenin bahtiyarlığı içindeyiz. Çeşitli zorluklara rağmen, daha nice sayılarla huzurlarınızda olacağımızı umuyoruz.

"Doğu Türkistan'ın Sesi" çıkmış olduğu 25. sayısı ile 7. yılına girmiş bulunuyor. Geride bıraktığımız 6 yılda çıkardığımız 24 sayı ile dünyanın her köşesindeki okuyucularımıza Türkistan'ı özellikle Doğu Türkistan'ı tanıtmaya çalıştık. Şimdi süratle değişmekte olan dünyada Türk dünyasına ve Doğu Türkistan'a yönelik meselelerin incelenmesi, yorumlanması ve Doğu Türkistan'ın tarihiyle, kültürüyle ve coğrafyasıyla tanıtılması, kısacası milli davamıza hizmet edilmesi dergimizin esas hedeflerindedir. "Doğu Türkistan'ın Sesi" kültür ve bilim dergisi olarak sizlerin alâkasına son derece muhtaçtır. Bugüne kadar sizlerin mütevazı, fakat sıcak ve samimi alâkaları, maddi ve manevi destekleri ile çıkan dergimiz bundan sonra da yine sizlerin ilgisine ve Cenab-ı Hakk'ın lütfuna dayanarak daha ilmî, daha güv ve tesirli çıkmaya ve üzerine aldığı tarihi görevi aktif bir şekilde yerine getirmeye devam edecektir. Hepinize sevgi ve selamlarımla..

S.Mahmut Kaşgarlı

Doğu Türkistan Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Vekili

Turfan Uygurları Kültürü Hakkında Bazı Düşünceler

Prof.Dr. Özkan İZGİ

Tebliğimizin asıl konusu olan Turfan Uygurlarının kültür meselesine geçmeden önce, Turfan Uygurları kimlerdir, kısaca bu konuya değinmek istiyorum.

Bilindiği gibi Göktürkler çağında ve bu devlete bağımlı bir halde bir Uygur oymağı mevcut olmuştur. Göktürk çağında kimliğini bulan bu Uygur oymağı, Göktürkleri 743 yılında mağlup ederek Ötügen bölgesinde yeni devletlerini kurmuşlar ve bu bölgede bir asır yaşamışlardır. Ancak bilhassa oymaklar arasındaki çekişmelerden dolayı bu Uygur birliği bozulmuş ve bunun neticesi olarak 840 tarihinde Kırgızlar tarafından mağlup edilmişlerdir. Böylece ilk yurtlarını bırakmak mecburiyetinde kalan Uygurlardan bir gurup, Çin'in kuzey bölgelerine gitmişler ve bir müddet sonra Çin hakimiyetini tamamen kabul ederek Çinleşmişlerdir. Bir kısım Uygurlar ise, bugünkü Sarı Nehrin doğusuna gelip yerleşmişler ve bugün bile Sarı Uygurlar diye adlandırılan varlıklarını korumuşlardır. Yine güneye yapılan göçler neticesinde bir kısım Uygurlar ,daha da güneye inerek Kan-chou , Sha-chou ve Kao-ch'ang şehirlerine gelip yerleşmişlerdir.

Bu bölgeye yerleşen Uygurlardan en uzun ömürlüsü ve tarihe damgasını vuran Kao-ch'ang Uygurları olmuştur. 9. yüzyıl ortalarından itibaren yeni yerlerine yerleşen bu Uygurlar, gerek Çin kaynaklarında ve gerekse Batı kaynaklarında oturdukları yer ismine ve bazen de hükümdarlarının aldıkları ünvanlara

göre isimlendirilmişlerdir. Bu Uygurların çeşitli isimler altında karşımıza çıkmalarının sebebi ikidir. Birincisi, zaman zaman birisi diğerine nazaran daha fazla üstünlük sağlamış olan şehirlerin ortaya çıkması, ikinci husus ise, başta bulunan hükümdarların ünvanlarıyla Çin kaynaklarında anılmış olmalarıdır.

Coğrafi alan olarak bugünkü Turfan bölgesinin etrafında oturan bu Uygurların Çin kaynaklarında ilk beliren ve bir devlet olarak ortaya çıkan ismi Kao-ch'ang Uygurları olmuştur. Kendilerine Çin kaynaklarında Kao-ch'ang Kuo (Kao-ch'ang Devleti) ismi verilmiştir. Çin kaynaklarında bu Uygurlara Hsi-chou Uygurları da dendiğini görüyoruz. Bunun sebebi ise T'ang sülalesi (618-905) zamanında Kao-ch'ang olarak bilinen şehrin 460 tarihinde Çin'in bir eyaleti haline getirildiği zaman isminin Hsi-chou olmasındandır. Hsi-chou ismi Uygurların bu bölgeye gelip yerleşmelerinden sonra yerini şehrin ilk ismi olan Kao-ch'ang'a bırakmasıdır. Bu Uygurların Çin kaynaklarında geçen bir diğer isimleri de P'ei-t'ing (Beşbalık) Uygurlarıdır. Çünkü Uygurlar bu bölgeye yerleştikten sonra Kağanlarının yazlık merkezi Beşbalık olmuş ve yaz aylarında Çin'den gelen elçiler hep burada karşılanmışlardır. Beşbalık şehri esasında uzun zamandır Türk hakimiyetinde kalmış bir şehirdir. Şehir 629 yılında Batı Göktürklerin idaresi altına girmiş ve bu tarihten sonra şehir "Kagan Stupa (Kagan Türbesi)" olarak isimlendirilmiştir. 648 lerdeki Çin istilasından sonra şehir tekrar Çinlilerin eline geçmiş fakat

720 tarihinde Beşbalık tekrar Çinlilerden alınmış ve Türkleştirilmiştir. Şehir 840 tarihinden sonra buraya gelen Uygurlar vasıtasıyla da çok uzun müddet Türklerin önemli bir kültür merkezi olmuştur.

1220 lerdeki Moğolların Batı istilasından sonra Kao-ch'ang şehri önemini kaybetmiş ve şehir Qoço olarak anılmaya başlamıştır. Çin kaynaklarında da bu isimle anılmıştır. Bu bölge Uygurları son olarak 1406 tarihinden itibaren Tu-lu-fan (Turfan) Uygurları olarak Çin kaynaklarında gösterilmiştir.

Kırgız yenilgisinden sonra güneye gelip yerleşen bu Uygurlar, başlarında bulunan hükümdarın ünvanı ile de Çin kaynaklarında anılmışlardır. Hükümdarlarının aldıkları bu ünvanlar Shih-tzu Wang (Arslan kağan) ve I-tu-hu (İdikut) olarak bilinmektedir. Çin kaynaklarında Arslan Han Uygurları ve veya İdikut Uygurları diye isimlendirilen bu Uygurlar, yukarıda çeşitli isimleri ile anılan Uygurların aynıdır. Bizim Türk tarihçiliğimizde daha ziyade Turfan Uygurları olarak bilinmektedir.

Turfan Uygurlarının kimliğini böylece belirledikten sonra asıl konumuz olan kültürlerinin ne olduğuna geçebiliriz. Sosyal antropologların bile hâlâ bugün tam olarak tarifini yapamadıkları "kültür" sözcüğünün ve hatta kültür-medeniyet birliğinin yahut ayrılığının münakaşasına burada girecek değilim. Fakat her kabilenin, kavmin, devletin kendine has kültürleri olduğu gerçeğinden hareket ederek bu meseleyi ele alacağım. Kültürler toplumsal olduğuna ve içinde buldukları hayat şartlarına bağlı olduklarına göre, her kültür, kendi devamlılığını sağlamaya çalışır ve bunun neticesi olarak da aynı toplumlar bu kültür devamlılığı için çalışırlar. Kültür bir bakıma toplumsal olarak öğrenilen ve aynı yoldan yeni kuşaklara geçen kalıplar olduğundan bu genel özellikler elbette Türk

toplumunda da görülmektedir.

Şimdi bu yukarıda söylediklerimizi biraz daha açmaya ve Uygurlar için tatbik etmeye geçebiliriz.

Uygurlar 150 sene kadar hakimiyetleri altında kalmış oldukları Göktürklerin elbette ki inançlarına ve törelerine bağlı kalmışlardır. Ama daha Göktürkler içinde bir oymak halinde iken T'ang sülalesi zamanında Çin kültürü ile ve daha sonra bu bölgeleri Çinlilerden alarak 670-760 yıllarında hüküm süren Tibetlilerden dolayı da bir Tibet kültürü ile karşılaştıkları bilinmektedir. Tabiat şartlarının ve çevrenin kültürler üzerinde ne kadar etken olduğu bir gerçekse de bunun kadar önemli diğer bir faktör de din olgusudur. Genel olarak İslam öncesi Türk topluluklarının, dinlere karşı bakış açıları çok yumuşak olmuş ve çok kolay bir dinden diğer bir dine geçebilmişlerdir. Uygurların da çeşitli dinlere karşı gösterdikleri yakınlık ve hoşgörü çok önemlidir. Daha Ötüken bölgesinde oturdukları bir sırada Çinde tanıdıkları Mani dinini kendi ülkelerine alıp getirmişler ve devletin resmi dini haline sokmuşlardır. Bununla da kalmayıp Çin'den aldıkları bu dinin Çin'de koruyucusu olmuşlardır. Diğer taraftan en yakın ve tarihte en uzun süreli olarak münasebette buldukları devlet olan Çin ise zaman zaman yabancı dinlere karşı kapalı olmuş ve bu dinlerin yayılmalarını önlemek için çeşitli tedbirler almıştır. Bunun en açık örneğini Ötügendeki Uygurların yıkılışından sonra Çin'de Mani mabetlerinin yıkılmasında ve Tao'istler tarafından Çin'in bir garnizonu olan Kao-ch'ang'da oturan Budist, Maniheist ve Nesturi keşişlere karşı cephe almaları ile görüyoruz. Tao'istler keşişlerin mesleklerini bırakarak vergi ödemelerini, askerlik yapmalarını ve evlenmelerini istemişlerdir. Bunları yapmayanlar ise ölümle cezalandırılmıştır. İşte böyle bir mezar Kao'ch'ang şehrinde

bulunmuştur.

Turfan Uygurlarının siyasî rolleri eski Ötügen Uygurları gibi önemli olmamış fakat Turfan bölgesinin kendine mahsus kültürünü içlerine sindirmişler ve bu bölgede yaşayan dinlerin sadık müminleri olmuşlardır. Sadece din değil, aynı zamanda, yeni yerleştikleri bölge de Turfan Uygurlarının kültürleri üzerinde etkili olmuştur. Bu bölgenin ticaret yolları üzerinde bulunması yüzünden doğudan ve batıdan gidip gelen tüccarlarla konuşma, alış-veriş etme, onların dünya hakkındaki bilgi ve görgülerine yeni bir yön vermiştir.

Yukarıda dinin de kültürleri etkiliyen önemli unsurlardan biri olduğundan söz etmiştik. Turfan Uygurlarının karşılaştıkları ve benimsedikleri bilhassa iki dinin rolü çok büyük olmuştur. 7. yüzyılın başlarında Budizm ve 8. yüzyılın sonlarına doğru da Maniheizmi kabul etmiş olan Uygurlar, bu her iki dinin bütün özelliklerini ancak Turfan bölgesine yerleştikten sonra benimseyebilmişlerdir. Bilhassa Maniheizmin bir tüccar ve şehrli dini olması Uygurların ilim, edebiyat, ticaret ve diğer sanatlardaki başarılarını sağlamıştır.

Turfan bölgesinde Budizm'le ve Maniheizm'le iç içe olan Uygurlar hiç bir zaman eski inançlarını da bırakmamışlardır. 10. yüzyılda Turfan Uygurlarına giden resmî Çin elçisi bu hususta şunları söylemektedir: Orada elliden fazla Budist manastırı vardır. Onların hepsinde T'ang sülalesi tarafından konulmuş olan kitabeler vardır. Burada hemen şunu ilave edeyim ki, Budist eserler Uygurcaya tercüme edilirken Türk diline uygun ve oldukça serbest bir şekilde çevrilmiştir. Bu yüzden de esas metinlere oranla birkaç misli genişlemiş tercümeler meydana gelmiştir. Çin elçisi devamla Turfan Uygurlarının daha çok ilkbahar aylarında seyahat ettiklerini ve guruplar halinde seyahat ederken kendi aralarında müzik aleti çaldıklarını ve at üstünde

canlı varlıklara yay çekerek ok attıklarından bahsetmekte ve bu yapılan işin "Gökten gelecek kötülükler karşı kurban verme olduğunu" kaydetmektedir. Seyyah yine, bir başka gözleminde üçüncü ayın dokuzuncu günü "Han-shih" festivalini kutladıklarından bahsetmektedir. Bu festival Çinliler tarafından kutlanan Ch'ing-ming festivalinden bir gün öncedir ve manası "Soğuk Yemek Festivali"dir. Ch'ing-ming festivali Hristiyanların "Paskalya"sına, Müslümanların da "Hızır Günü" ne tekabül eder. Bu festivalin izlerine bugün bile Çin'de rastlanmaktadır. Bu festivalin gereği olarak evin içindeki ve dışındaki bütün ateşler söndürülür ve 24 saat içinde yeni bir ateş yakılmaz ve bir gün önceden hazırlanan soğuk yemekler yenilirdi. Elçi devamla Uygurların gümüş ve pirinçten kaplar yaparak su ile doldurduklarını ve suyu birbirlerine fıskırtarak yahut suyu birbirlerine atarak spor yaptıklarından bahsetmektedir. Yukarıdaki bu hususlar hiç şüphesiz eski dini inançlarının bir göstergesidir.

Yarı göçebe bir devlet iken, çeşitli sebeplerden dolayı yıkılıp güneye inen Uygurlar da, hem yerleşikliğinin özelliklerinden dolayı hem de komşusu olan Çin'in kendinden önce bir hukuk ve sosyal nizamlarının olması neticesinde, büyük bir gelişme olmuştur. Turfan Uygurlarından kalma hukuk vesikalaları, Uygur cemiyetinin sosyal, ekonomik ve hukukî düzenleri hakkında bilgi vermektedir. Bilindiği gibi, yerleşikliğinin en büyük özelliklerinden birisi de şehirleşmedir. Kurulan bu şehirlerde pazarların ortaya çıkması, alış-verişte paranın kullanılması, hem mübadeleyi kolaylaştırırken hem de rekabet ve pazarlığı ortaya çıkaran unsur olmuştur.

Uygur vesikalalarının gerek model olarak gerekse içindeki terimlerin çoğunun Çince'den geçtiği ileri sürülmüş ve bu yüzden çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Esasında Uygur

vesikaları ile Çin vesikalarının karşılaştırılması henüz yapılmamıştır. Bundan dolayı da bu mevzuda birşeyler söylemek henüz erkendir. Genel olarak Uygurların Çin'de köklü medeniyet unsurları almamış olduklarını savunan Alman bilim adamı Le Coq, Uygurlara ataları gibi tamamen Batı medeniyetindeki bir devlet gibi bakılabileceğini ve onların Budizm Maniheizm ve Hristiyanlık dinlerini çeşitli zamanlarda benimsediklerinden dolayı bu fikirde olduğunu ileri sürmektedir. Le Coq ayrıca kullanılan Soğd yazısının da Batıdan alındığını söylemekte ve Uygurlarda Çin medeniyetinin tesirinin ancak harici olarak görüldüğünden söz etmektedir. Çatal yerine kullanılan ufak çubuklar, Çin mürekkebi, fırça ile boya yapmaları hep harici olarak görülen tesirlerdir demektir. Buna mukabil Japon Toru Haneda ise Le Coq'un bu fikirlerini tamamen reddetmektedir. Haneda'nın fikrine göre, Çin Budist kitapları Uygurcaya çevrilmiş ve Çin takvimi de Uygurlar tarafından kendilerine uydurulmuştur. Çince fal kitapları da Uygurcaya tercüme edilmiş ve üzerinde Uygur kaganlarının isimleri olan Uygur paraları tamamen Çin paralarından taklit edilerek yapılmıştır. Haneda'nın fikrine göre, Çin tesirinin en güzel örneği ise, Uygur satış ve borç vesikalarının bulunmasından sonra ortaya çıkmış olmalarını göstermektedir. Burada her iki ilim adamının fikirlerini tek tek analiz edecek değilim. Ancak hemen şunu söyleyebilirim ki, ister doğudan ister batıdan alınmış olsun Uygurlar tarafından kendi bünyelerine tamamen uydurulmuş ve hemen hemen yepyeni vecheler kazanmıştır. Belki vesikaların Çin tesirinde kalışı şekil ve muhteva bakımından olmuştur ama vesikalar dikkatle incelendiğinde eski Türk örf ve adetlerinin tamamen buralara yansıdığını kesin bir şekilde söylememiz mümkündür.

Turfan Uygurları da kendinden önce kurulmuş olan diğer Türk devletleri gibi çeşitli

Halı dokuyan kızlar...

kavimlerle münasebette bulunmuşlardır. Bunun sonucu olarak da pek tabiidir ki, karşılıklı olarak kültür etkileşimleri olmuştur. Turfan Uygurlarının yaşadığı dönemde Kuzey Çin'de 907-1125 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan Liao yahut Kitan'larla da kültürel münasebetler olmuştur. Orta Asya Türklerinin en önemli içkisi olan "Kımız" Uygurlar tarafından Kitanlara geçmiştir. Yine kavun-karpuz Uygurlar tarafından Kitanlara tanıtılmış ve meyvanın ekimini öğrenmişlerdir. 924 senesinde Kitanlardan Turfan Uygurlarına giden bir elçilik heyetinden sonra Kitanlar "Küçük yazı" diye isimlendirilen yazı sistemlerini kullanmaya başlamışlardır. Yine Uygur Kitan ilişkilerinden sonradır ki, Uygurların kullandıkları pek çok ünvan Kitanlara geçmiştir. "Kağan", "Teğin", "Tarkan" , "Bilge" gibi ünvanlar hep bu yolla

Kitanlara geçmiştir.

Netice olarak şunları söyleyebiliriz: Bugünkü Orta Asya Türklerinin çoğunda dil ve inanç bakımından Uygurların rolü büyük olmuştur. Bundan dolayı da Karahanlı Devleti ve Moğol Çağatay edebiyatının kökleri Turfan Uygurlarına dayanmıştır. 9. yüzyılda Turfan havzası Uygurlar tarafından tamamen Türkleştirilmiştir. Bu dönemde yalnız konuşma ve yazı dili değil aynı zamanda Budizm, Maniheizm, Nestorianizm gibi çeşitli dinlere ait okunacak bütün dualar tamamen Türkçe olmuştur.

Uygur kültürü, Orta Asya'daki kosmopolit kültür ve uluslararası dinler ile Türk kültürü arasında gelişerek, yerleşik Türk kültürünün olgunlaşmasına yol açmıştır. Şehir hayatları çok düzenli olmuştur. Maniheizm ve Budizm'den dolayı, sanatlarında, edebiyatlarında çok mükemmel eserler ortaya çıkmıştır. Uygur beylerinin ve hatunlarının senet ile kurdukları "Buyan" (hayrat manasında kurulan manastırlar) müesseselerinde okuma imkanı, hastane ve yolcular ile yoksullar için yatacak yerler mevcut olmuştur. Turfan Uygur kültürü bir taraftan Doğu Asya milletlerine (Kıtaylar ve Moğollar) diğer yandan Müslüman Türkler Uygur kültürünün varisi olmuşlardır.

Turfan Uygurlarının Maniheizm ve Budizm'e duydukları yakın ilgi ve bu dinlerin eserlerinin Uygurcaya tercüme edilmiş olduğunu yukarıda söylemiştim. Bu devirden kalma eserler bizzat Atatürk tarafından da incelenmiştir. Bunun en güzel belirtisi Atatürk'ün 26 Ağustos 1934 tarihinde İzmir panayırının açılışı münasebetiyle İsmet İnönü'ye çektiği telgrafın sonunda yer alan "Namo İsmet" (Hürmet İsmet'e) ibaresinde buluyoruz. Bilindiği gibi dini Budist eserler "Nümo but, Namo dram, Namo sang (Hürmet Burkan'a, Hürmet Şeriate, Hürmet Cemaate) diye başlamaktadır. ■

Doğu Türkistan'da Bağımsızlık Rüzgarı

Çin emperyalizmi altında bulunan Doğu Türkistan'da, çoğunluğunu Uygur Türkleri'nin oluşturduğu müslümanların bağımsızlık istedikleri ve camilerde açıkça bağımsızlıktan söz edildiği ileri sürüldü. Durumun gerginleşmesi üzerine Doğu Türkistan'da sıkıyönetim ilan edildi ve yabancı gazeteciler bölgeye sokulmadı.

Fransız **Libération** gazetesinin haberine göre, müslüman Sovyet cumhuriyetlerinde, son olarak da Tacikistan'da ortaya çıkan İslami çalkantılar Çin'e de sıçradı ve Türkleri eritime politi kası güden Çin'i rahatsız etmeye başladı. Müslüman Türk nüfusu azınlık durumuna düşürmek için yerleştirilen Çinliler ile Doğu Türkistan halkı arasında kanlı olaylar meydana geldi. Çinlilerin kendi topraklarına yerleştirilmelerine karşı çıkan çok sayıda Türk tutuklanarak hapse atıldı. İslami uyanışı sağlamak ve bölücülük yapmakla suçlanan bu kişiler 10'ar yılı aşan hapis cezalarına çarptırıldılar.

Doğu Türkistan Günlüğü adıyla çıkan resmî gazetede "Camilerin ihtiyaçtan fazla arttığı, bundan sonra dikilecek minarelerin yıkılacağı, gizli Kur'an kurslarının çoğalmasının büyük tehlike doğurduğu ve sorumluların ağır şekilde cezala dırılacakları" uyarısında bulundu. Fransız gazetesinin ifadesiyle "daha önce bölgede bulunup da sonradan devlet tarafından yıktırılan 2 bin kadar camiden hiç söz etmeyen Çin gazetesi " yabancıların ülkeye sızdıklarını ve "dini ülkeyi bölmek için araç olarak kullandıklarını" yazdı.

Libération, "Özerk Doğu Türkistan eyaletine iki aydır yabancı gazetecilerin sokulmadığını ve Türklerle bölgeye yerleştirilen Çinliler arasında vahim olaylar cereyan ettiğini" duyurdu.

21 Mart 1990, Tercüman

Tarihte Türk ve Türkiye

Dr. Şevket KARADUMAN

Büyük türkolog "Guyula Nemeth"e göre gerçek manada üç büyük millet tarihte imparatorluk kurmuştur. Bunlar Germenler, Romalılar ve Türklerdir. İmparatorluk kurmak için köklü bir kültür ve medeniyete ihtiyaç vardır. İlk iki millet konumuz dışında olup, Türkleri, Türkün tarih sahnesine çıkışından başlayıp, zamanımıza kadar getireceğiz.

Elimizdeki mevcut bilgilere göre Türk kelimesinin bugünkü gibi yazılış ve söyleniş ilk kez Göktürk'ler devrinde olmuştur. Göktürk İmparatorluğu tarihte Türk ismini devletinin resmî adı olarak kullanan ilk siyasi teşekküldür. Türklüğe ad veren kavim olan Tukyü (Türk)lar Türkçe konuşan kavimlerden biridir. Altay dağları ile İrtiş nehrinin yukarı kısımlarında yaşıyorlardı. Çin kaynaklarında bunlardan "Tu-kiu" diye bahsediliyor. Yazıtlardan anlaşıldığına göre bu kabile en parlak devirlerinde kendilerine "Kök-Türk" demişlerdir. Daha sonra bu kavim Göktürk devletini kuracak ve Türkçe konuşan bütün kavimlere Türk ismini verecektir. Bu isim sonraları Türk soyundan gelen kavimler arasında millî bir isim olarak yayılmıştır. Müslümanlığın kabulü ile bu daha da arttı. Göktürk imparatorluğundan sonra da Türk ırkından gelen kavimler kendilerine Türk deyip yaygın olarak kullanmışlardır. Bu isim bütün boyları toplayıcı bir unsur olmuştur.

İslamiyeti kabul edip kendilerine Türk diyen, Türkçenin çeşitli lehçelerini konuşan ve bugün Rus imparatorluğu içinde yarıya yakın cumhuriyeti teşkil eden bu insanlardan Rus idarecileri çekinmektedir.

"Tarih bir tekerrürdür" diyen Türk atasözünü devamlı hatırlayan Ruslar; milliyet, din ve dil gibi çok önemli unsurlar etrafında Türklerin geçmişte olduğu gibi birleşeceğinden ve imparatorluklarının dağılacığından korkuyorlar, Türk soyundan olan bu Cumhuriyetlere yazı diliyle anlaşmalarını önlemek için değişik alfabeler verdiler. Bunları kabile isimleriyle adlandırarak (Türkmenler, Özbekler, Yakutlar, Azeriler, Tatarlar, Karakalpaklar vs.) millî isimlerini unutturmaya çalışıyorlar. Bunların konuştukları lisanların da Türkçe olmadığını gülünç bir şekilde linguistik yönden dil uzmanlarına ters düşerek söylemekte, böylece Türkler arasındaki birliği dağıtmaya en azından zayıflatmaya çalışmaktadırlar.

Göktürklerin yazdığı, bize kadar ulaşan Orhun abidelerinde Türk adı hem "Türk" hem de "Türük" olarak yazılmıştır. Bazı türkologlar Göktürklerden önce bu kelimenin iki heceli olduğunu ve daha sonra kısaltılarak bugünkü halini aldığını ileri sürüyorlar. Bu iddiaya göre iki heceli şeklin son hecesindeki vokal daha sonra düşerek Türk telaffuzu meydana gelmiştir. Bu iddiayı destekleyen linguistik uzmanları Türk kelimesinin Törük, Türük şeklinde meydana geldiğini savunuyorlar. Orhun abidesindeki Türk kelimesinin Törük şeklinde okunması gerektiğini iddia edenler vardır. Göktürklerden bahseden Çin kaynakları "Türk" adını farklı şekilde yazmışlardır. Çin dilinde "r" sesi bulunmadığından "Tu-küe" şeklinde çift heceli yazılmış ve "Türküz" olarak okunuyordu.

Önceleri kurulan Türk devletleri hanedan ve

hakim unsur hangi Türk kabilesine dayanıyorsa o Türk oymağının adını taşımıştır. (Hun, Avar, Hazar, Uygur vs.) Teoman Hanın kurduğu Büyük Hun imparatorluğundan bu ana kadar kurulan bütün Türk devletleri hanedan ismine izafeten ayrı ayrı devletler gibi görünüyorsa da, aslında daimi şekilde yürüyen tek bir siyasî teşekkülün devamıdır.

Türk kelimesini insan toplulukları ve milletlerin konuştuğu lisana bakarak verilmiş bir isim olduğunu iddia edenler de vardır. Türkçe ve Türkçenin lehçelerini konuşan bütün insanlar bu isimle anılmıştır.

Diğer bir grup türkolog Türk adının aslında belirli bir topluluğa mahsus etnik bir isim olmayıp, siyasî bir ad olduğunu iddia ederler. İmparatorluk içindeki bütün kabilelere bu isim verilmiş, zamanla Türk soyuna mensup bütün toplulukları ifade etmek üzere millî ad payesine yükselmiştir.

Uygur lisanı en saf ve en eski Türk lisanıdır. Daha sonraları Cihangir Cengiz Hanın oğlu ve bu memleketin hükümdarı Çağatay Han'a atfedilerek bu lisana Çağatayca denmiştir.

Osmanlıların eski Türkçe dedikleri Uygurca ve Çağatayca lisanı, Gez yahut Türkmen lisanının eski şeklidir. Selçuklular ve Osmanlılar zamanında daha da gelişerek bugünkü Türkçeyi teşkil etmiştir. Bu Türkçe ancak onbeşinci asrın sonuna doğru saflığını kazanmaya başlamıştır. Çağatay lisanı gerilemeye başlamış, halbuki Osmanlı Türkçesi birçok edebî eserlerle zenginleşmiştir. Doğu Uygurları ve onların nesilleri olan Özbeklerin konuştuğu lisana Özbekçe denmiştir. Bu lisan bugünkü Türkçenin biraz daha gelişmemiş şekli olup, iki kardeş lehçedir.

Çin kaynaklarında MÖ. 2000 (1) ile MÖ. 1328 (2) yılları arasında "Tik" şeklinde kullanılan kelimenin, Türk kelimesinin Çincedeki ilk şekli olduğu ileri sürülüyor,

Süryani tarihçilerinin Türk olarak çok önceleri bahsettikleri kavimlerin daha sonra

başka kaynaklara dayanarak Türk olduklarını ispatlanmıştır. Asurluların çivi yazılarında "Turukku" olarak bahsettikleri, Türk sözünün değişik bir şeklidir.

MÖ. altıncı asırda İran-Turan mücadelesini zikreden "Zend-Avesta" rivayetinde bahsedilen "AFRASYAB'ın" "ALP - ER TUNGA" olduğu, bunun ise ünlü bir Türk hükümdarı olup adına yüzlerce yıl şenlikler düzenlendiği biliniyor. Saka imparatoru olan Alp-Er Tunga'dan Firdevsî Şeh-name'de bahseder. Bugünkü Yakut Türkleri kendilerine Saka diyorlar. MS. 420 yıllarında ve sonraları İran'ın kuzeyindeki hem de Altay kavimlerinin hepsine İranlılar Türk demişlerdir.

Yunan tarihçisi Herodot İskit ülkesinde yaşayan bu insanlardan "Tyrae, Turcae (Yurcae)" olarak bahsetmiştir. Latin kaynakları Plinius Secundus ve Pomponius Mela'da Turcae diye Erdil ve Ural taraflarında yaşayan kavimlerden bahsetmişlerdir.

Aral gölü civarında ve Türkistanın güneyinde yaşayan bir kavimden Hind kaynaklarında "Turuşka" olarak bahsedilmiştir. Türklerin esas vatanı Orta Tiyenşan ve Issık gölü civarı olarak bilinir. Koçada yapılan kazılardan bulunan belgelerde Turuşka olarak yazılmış kelimenin Hind kaynaklarındaki "Turuşka" kelimesi ile aynı olduğu ve "Türk-Uygur" manasında kullanıldığı U. Marquart tarafından bildirilmiştir. Daha sonraları Uygur ve Karahanlı sultanların kendilerine Türk hakanı lakabı verdikleri biliniyor.

İsrail menşeli Tevrat'ta Türk'ün Hazreti Nuh'un oğlu Yafes'in oğlu olduğu ve Türklerin bundan türediği kabul edilir. Bu iddia en azından o tarihte Türk ırkına verilen ehemmiyeti göstermesi bakımından önemlidir.

Süryani kaynaklarında Tourkaye olarak geçen kelime Yunanca'da Tourkos şeklindedir. Herodot'un 4. kitabında "Targitau" ve Tevrat'ta "Togarma" olarak tanımlanan Türk,

bozulmuş şekli ile kullanılışının 4000 yıl önce olduğu söylenir. Çinliler, Hun Türklerinden bahsederken "Hunyus" demişlerdir.

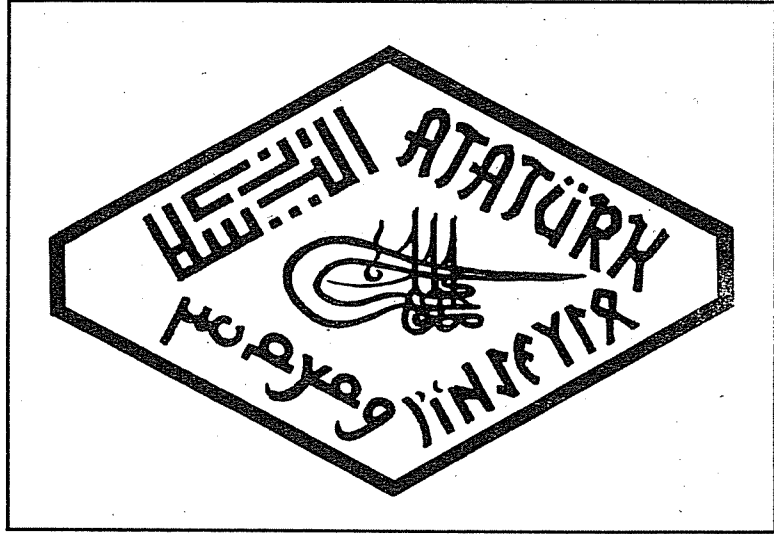
Cahiliye devri Arap edebiyatında Türklerden çok kısa bahsedilir. Bunlardan bazıları kinayeli darbimeseller şeklinde Arap folkloruna girmiştir. Bunlarda Türk kontrolünde olan İpek Yolunun etkisi büyüktür. İslamiyet ile birlikte Türklerden çok daha fazla bahsedilir. Hendek savaşı sırasında Hz.Peygamber Türk çadırında kalmıştır.

Kaşgarlı Mahmut büyük eseri "Divan-ı Lü-gati't Türk" de Türklerle ilgili iki hadisten bahseder. Bunlardan birisi kudsi hadis olup manası Allah'tan, sözü Hz. Peygamberden gelmektedir. Hz. Peygamber, rivayet edildiğine göre Allah buyurur ki: "Benim bir ordum vardır, adını Türk koydum ve onları Doğu ülkelerine yerleştirdim. Herhangi bir kavme öfkelenmişim zaman Türkleri onların başına musallat ederim." İkinci hadiste Hz. Peygamber "Türk dilini (mutlaka) öğreniniz. Zira mülk ve saltanat uzun zaman onların elinde kalacaktır." İmam-ı Buhari ve İmam-ı Müslim'in "Sahih"adındaki meşhur eserinde Türkler hakkında Hz. Peygamber: "Türkler size dokunmadıkça sakın siz de onlara dokunmayın" der.

Arap yazarlarından İbn Haldun aynen Tevrat'ta olduğu gibi Türklerin soyunun Hz. Nuh'un oğullarından Yafes'in oğlu Türk'ten geldiğini yazar. Arap edebiyatında bugünkü şekilde Türk kelimesinin kullanılışı Göktürk imparatorluğu ve ondan sonra olmuştur.

Yunan kaynaklarında Aral gölü civarında yaşayan kavimlere "Tur"lar denmiştir.

Türk= Türk + Turan = Tur+an. Her iki

Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü'nün tertip ettiği Türkoloji kongrelerinin amblemi.

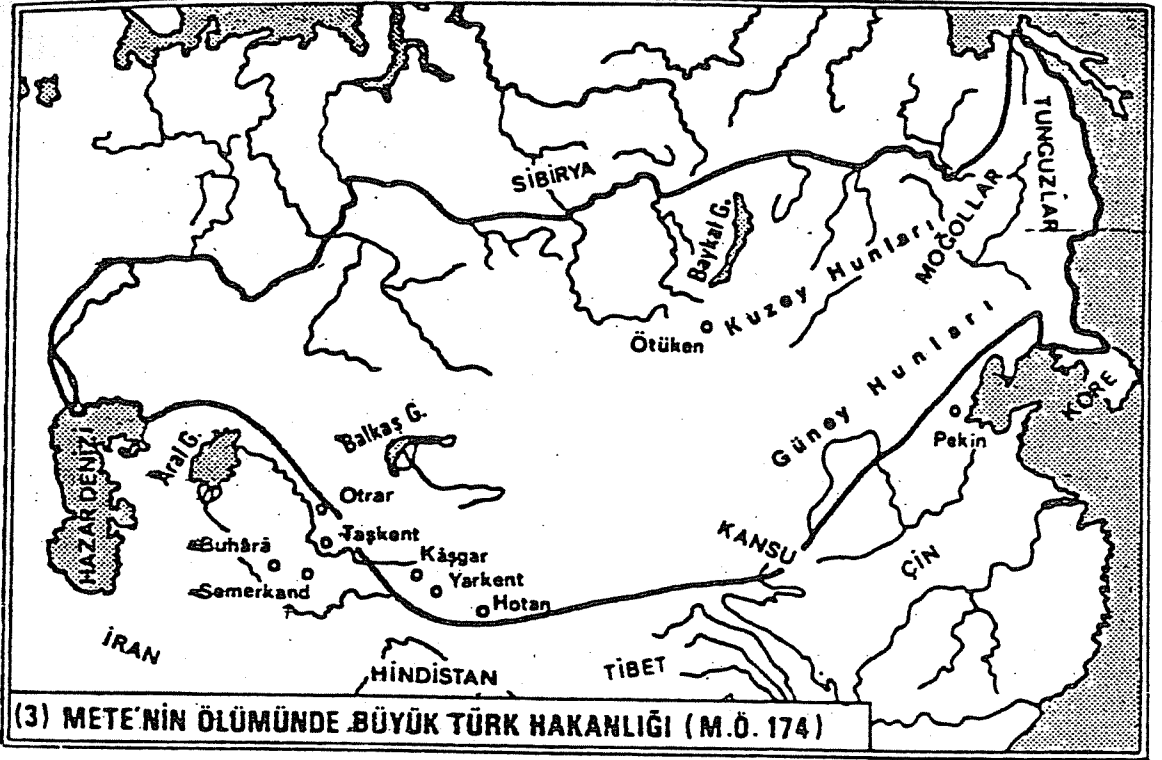
kelimenin kökü Tur olup belki bunların kısaltılmış şeklidir, diyen yazarlar mevcuttur. Herodot'un eserinde bahsettiği "Targitau" bazen Tyrkae-Yurkae ve Tevrat'ta bahsedilen "Togarma"nın Türkleri tanıtmak için kullanıldığı söylenir.

Bizans kaynaklarında Türklerin eski Trova'lularla kök bağlantıları aldığı ve İstanbul'un fethinden sonra İtalya'ya giden Bizanslı tarihçi "Gazes" yazdığı yazılarda "Türkler Bizans'ın başşehrini zaptederek Trova'yı hile ile ele geçiren Yunanlıların torunlarından atalarının intikamlarını almışlardır." şeklinde bahsetmektedir. Bunda Türk adının "Troia" olduğu tahmini rol oynamaktadır. Diğer Bizans kaynaklarında Türklerden bugünkü manada bahsedilmesi Göktürk imparatorluğu ve ondan sonraki devirlerdedir.

Çin kaynaklarında Türk = miğfer manasında kullanılmıştır. Altay dağları civarında yaşayan Türklerin isimlerini miğfer biçiminde yükselen dağın şeklinden aldıkları ileri sürülür.

İskit lisanında: Turku= Deniz kıyısında oturan adam

Uygur lisanında: Türk = Kuvvetli, güçlü.

Divanü Lügati't Türk: Olgunluk çağı
 İslam kaynakları: Türk= Terkedilmiş.
 A.Vambery'i göre: Türk: Türemekten gelmiştir.
 W. Barthold: Türk = Güçlü, kuvvetli.
 6. yüzyılda: Türk Hun = Kudretli Hun.
 İran edebiyatı: Türk = Güzel insan.
 " " : Türk = Altaylı bütün kavimler
 Guyula Nemeth: Türk = Güçlü, kuvvetli.
 Ziya Gökalp: Türk = Türelî, kanun ve nizam sahibi
 Türkçe lisanında: Türk = Kuvvetli
 gibi değişik manaları ifade etmek için eş manada kullanılmıştır.
 Türklerin kalabalık olarak buldukları ülkelere Türkiye denmiştir. Tarihin değişik devirlerinde coğrafi terim olarak Türkiye = Turkia değişik yerlere verilmiştir. VI. asırda bu tabir Ortaasya için kullanılmıştır. 9. ve 10. asırlarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar olan

sahaya bu isim verilmiş ve bu da

A) Doğu Türkiye: Hazar İmparatorluğunun toprakları (Hazarların ülkesi)

B) Batı Türkiye: Macar ülkesi

12. asırdan itibaren Anadolu, Türkiye olarak tanınmıştır. 13. asırda Kölemenler zamanında Mısır ve Suriye de Türkiye diye isimlendirilmiştir.

Kaynaklar:

Umumi Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Togan

Türkiye Tarihi: Yılmaz Öztuna

Tarihte Türklük: Prof.Dr. Laszlo Rasonyi

Milli Kültür (Mayıs-1977) Kültür Bak.: Sadi Bayram

Milli Kültürümüz (Aralık- 1987): Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu

Hadislerde Türk ve Türklük I. II. III.: Prof.Dr. Zekeriyâ Kitapçı

Türk Adı (Türk Tarihi Dergisi Aralık 1987): Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu

Türk Tarihi (C.1): Dr. Rıza Nur

Tarihi İbn Haldun (Mısır): İbn Haldun

Prof. Enver BAYTUR'un

"Çindeki eski kaynaklarda Türklerin ilk ataları"

adlı makalesi hakkında

Cevat TÜRKELİ *

Doğu Türkistan'ın Sesi dergisinin kapak sayfasında Nisan 1988, iç sayfasında Mart 1988 tarihi bulunan 5. cilt, 17. sayısının 4-10. sayfalarında bulunan, yukarıda adını belirttiğimiz makale, yazımızın konusu olacaktır.

Prof. Enver Baytur, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Pekin şehrindeki "Çin Sosyal İlimler Akademisi, Milliyetler Araştırmaları Enstitüsü"nü'nün bir üyesidir. 1987 yılında İstanbul'a geldiğinde bu makalesinin daktilo edilmiş şeklini bize de göstermişti.

Her şeyden önce belirtmek isteriz ki Çin kaynaklarında Türklerin atalarının araştırılması, Türk tarihçileri için çok önemli bir vazifedir. Ancak bu vazifenin çok dikkatli ve titiz bir çalışma ile, ilmî metodlarla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Prof. Baytur'un makalesinde metod hatasının yanında çok önemli temel bilgi yanlışlıkları görülüyor. Ancak, bunların izahına geçmeden önce böyle bir konuda çalışmak için bakılması gereken çince yazılı kaynaklar hakkında kısaca bilgi vermeyi, daha sonra onun ilmî hakikatlara ters düşen satırlarına geçmeyi faydalı buluyoruz.

Son bilgilerimize göre Türklerin tarihte kurdukları ilk devlet, Hun imparatorluğu'dur. Bunun böyle bilinmesinde de hiç şüphesiz Çin tarihçiliğinin gerçek anlamda ancak o asırlarda başlamış olması en büyük rolü oynuyor.

Hunlar (Çince kaynaklarda Hsiung-nu şeklinde geçmektedir.) hakkında bilgi veren ilk kaynak, Çin'in Han sülâlesi zamanında (M.Ö.206-M.S. 220) Ssê- ma- ch'ien (M. Ö. 145- 86) tarafından yazılmış olan Shih- chi (=Tarih Hatıraları)'dır (1). Daha sonra Han-shu (= Han kitabı), San-kuo- chê (= Üç Devlet Kitabı), Hou-han-shu(=Sonraki Han Kitabı) v.d. gelir(2).

Shih-chi, modam mânâda yazılmış ilk kaynak kitap olarak kabul edilmektedir. Shih-chi'den önce yazılmış olan kaynaklar, hem çok eski ve anlaşılması zor bir çince ile yazılmış olduğundan, hem de olayları kronolojik bir sıra takip etmeden karışık bir şekilde anlattığından ilim dünyasında pek makbul tutulmamışlardır (3).

Çin'de yazının icadından sonra (4) ortaya çıkıp günümüze kadar ulaşan kaynakları, Shih-chi'ye kadar olan dönem içinde şöyle özetleyebiliriz:

a) Shang sülâlesi zamanına ait (5) yazılar. Bunlar, kaplumbağa kabukları, hayvan kemikleri ya da bambu levhalar üzerine yazılmışlardır.

b) Sonraki çağlarda Chou sülâlesi (aş. yuk. M. Ö. 1050- 247) ve Ch'in sülâlesi (aş. Yuk. M. Ö. 249- 206) zamanlarında ilk kitaplar görünüyor. Bunlar, İ- Ching, Shu- ching, Li-chi, Tsou chuan, Chankuo-tsê, Shan-hai-chin, Lun-yü vs.

* Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Tarih Böl. Araşt.Gör.

ile sonraki çin tarihçiliğine yön verdiği kabul edilen Ch'un-ch'io'dur.

c) Aynı çağlardan kalan bambu kamışlar üzerine yazılmış yazılar da önemli tarihî kaynaklardır. Bunlardan bir kısmı Han sülâlesine dair bilgi vermekte olup pek çoğu yüzyılımızın başında yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda ortaya çıkarılmışlardır(6).

Burada özellikle bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Bu kaynaklar, ancak çok dikkatli çalışılarak, coğrafya, arkeoloji ve sanat tarihi gibi ilimlerden de faydalanılarak kullanılrsa doğruya daha yakın bilgiler elde edilebilir. Bu eski kitapların karışık ve anlaşılmasız sözlerle yazıldığını sadece çağımız âlimleri değil Shih-chi'nin yazarı Sê-ma-ch'ien de söylemektedir(7).

Bu kısa ön bilgiden de anlaşılacağı gibi Çin kaynaklarında Türklerin atalarını aramak istediğimizde hareket noktası olarak Shih-chi'yi seçmek durumundayız. Bu kaynağı temel olarak alıp geriye doğru gidip Hunların ataları hakkındaki bilgileri ortaya çıkarmak, bizi hedefimize ulaştıracaktır.

Bir diğer nokta da Türklerinin atalarının tarih kaynaklarında ilk görüldükleri zamandan itibaren "Türk" ismini kullanıp kullanmadıklarıdır.

Prof. Baytur, makalesinde görüldüğü gibi Türklerin atalarını araştırmaya başlarken onların daha ilk zamanlarda da Türk ismini kullanmış olduklarını düşünüyor. Bu düşünce, çağımızın âlimleri arasında uzun süren münakaşalara yol açmıştı.

Barthold, "Türkler, şüphesiz daha ilk zamanlarda mevcut idiler. Fakat Türk kelimesinin VI. yüzyıldan önce var olduğunu zannetmek esassızdır"(8) diyor. Biz de en azından başka yardımcı kaynaklar olmadan sadece ses benzetmesi yoluyla tahmin yürüterek "Türk" ismini

aramanın hatalı sonuçlar verebileceğini düşünüyoruz.

Türk adının bu günkü şekliyle ilk defa Göktürk devleti çağında (M.S. 6-8. asırlar) kullanıldığı, Orhun kitabeleri ile belgelenmektedir (9). Rahmetli hocamız İ. Kafesoğlu'nun dediği gibi "Türk kelimesi, bu kitabelerde daha çok çift heceli yani 'Türük' olarak geçmektedir. Bundan anlaşıldığına göre bu kelime, daha önceleri çift heceli olup ancak bu tarihlerden başlayarak tek heceli şeklini almıştır(10).

Prof. Baytur'un "Çinceyle yazılmış eski kaynaklarda görülen Tu-kiyu kelimesi, Türk dillerindeki "Türk" kelimesinin söylenişinden gelmiştir." (: sayfa 4) sözü doğrudur. Ancak, Tu-kiyu (asıl okunuşu T'u-chüeh/: Tu cüe'dir.) kelimesi, zaten ancak Göktürk devrini anlatan Çin kaynaklarında bulunur. Daha eski devirlerde yazılan Çin kaynaklarında bu isim görülmez.

Geçen asırdan beri batılı ilim adamları, linguistik esaslara dayanmadan, benzetme yolu ile Türk adının çok eski devirlerde de kullanıldığını isbata çalışmışlardır. Bu araştırmalarda, Çin kaynaklarında M.Ö. 1000 yıllarında yaşadıkları bildirilen Ti(okunuşu Di/ 'ler özellikle dikat çekmiş ve O. Franke ile De Groot başta olmak üzere bazı ilim adamları, Tik(Ti) isminin "Türk" kelimesinin çincedeki ilk söyleniş şekli olduğunu iddia etmişler, bazı Türk ilim adamları da bu fikri kabul etmişlerdi (11). Fakat sonradan yine Avrupalı ilim adamları bu fikrin sağlam bir temele dayanmadığını görmüşlerdi (12). Türk kelimesini arama çalışmaları, sadece Çin kaynaklarıyla sınırlanmış da değildi. Herodot'un bahsettiği " Targita"lar, İskit toprakları da yaşayan "Tyrkae"ler, eski Hind topraklarında görülen "Turukha" (veya Turuşka)lar, Thrak'lar vs. hep ses benzerliği yüzünden Türk adı ile ve aynı zamanda Türk milleti ile birleştirilmek istenen kavimler olmuştu(13).

Bu sebeplerle Baytur'un Wei-shu'daki Kao-ch'ê'ların atalarının Kızıl Ti'ler olduğunu söyleyen kayıttan(14) hareket edip birdenbire Shih-chi'den önce yazılmış olan kaynaklara giderek bu kaynaklardaki Ti adını ve bu adla anılan kavmi (veya kavimleri) incelemesi hatalıdır. Ayrıca Ti'ler hakkında Shih-chi'de de birçok bilgi vardır.

Shih-chi, Hsiung-nu (Hun)'ların ataları hakkında şöyle söylüyor: "Hsiung-nu'ların ilk ataları, Hsia hou(Hsia hanedanının kurucusu Hou)'nun neslindedir. Adları, Ch'un-wei idi. Onların Shan-jung, Yen-yün ve Hsün-yü adlı boyları, T'ang ve Yü zamanlarından önce kuzeyde otururlar, çobanlığın icaplarına göre göçerlerdi...." (15)

Kaynağımızda bahsedilen bu Hsün-yü adı, diğer bazı isimlerle birlikte Shang ve Chou zamanlarında yazılan kaynakların bazılarında da bulunmaktadır. Çinli âlim Wang, Kuo-wei, bu kitaplarla birlikte bambu yıllıklarını ve kaplumbağa kabukları üzerine yazılmış olan fal yazıtlarını dikkatle incelemiş ve özetle şu sonuçlara varmıştı:

a) Çinin ilk zamanlarında Çinliler, memleketlerinin kuzeyinde yaşayan ve bazen kendilerine saldıran, kültürlerini kendilerinininkinden daha düşük seviyede gördükleri komşu kavime çince isimler veriyorlardı. Çünkü onların dili, çinlilerinkine benzemiyordu.

b) Bu kavime ve diğerlerine verilen çince isimler, nesillere göre veya buldukları yere göre değişiyordu. Çinin sonraki nesli, onlara hep kötü ve çirkin isimler vermişlerdi.

c) Shang ve Chou zamanlarında onların ismi, Kuei-fang, Hun-yi ve Hsün-yü idi. Sonraki Chou zamanında Yen-yün, daha sonra Ch'un-ch'io zamanında Jung, ve sonra da Ti olmuştu. Savaşan devletler zamanından sonra ise ya Hu ya da Hsiung-nu isimleri ile anılmışlardı.

d) Bu isimlerin Jung ve Ti, çinlilerin taktığı isimlerdi. Yine Kuei-fang kelimesindeki fang ve Hun-yi'deki yi de çinlilerin taktığı isimlerdi (16). Bu fikirlere aynı konuda araştırmalar yapan Chao-lin de katılmaktadır.

Rahmetli hocamız Bahaeddin Ögel, Wang, Kuo-wei'in çalışmalarından "Eski çinlilerin kuzey kavimleri için söyledikleri sözleri eski Çin klâsiklerinden toplayarak bir araya getirmiştir." diyerek övgüyle bahseder. Ancak, "Bu çok eski vesikalardan sonuca gitmek doğru değildir"(18) diyerek de yine kendi deyimiyle hocalarının izinden ayrılmak istemez.

Yukarıda verilen isimler, Çin kaynaklarında daha sonraki çağlarda daha farklı ve geniş mânâlarda kullanılabilmiştir. Mesela, önceleri bazı istisnalarla birlikte Hunları kasteden "Hu" deyimi, daha sonraları çok daha geniş ve farklı kitleleri ifade etmek için kullanılmıştı. Bu yüzden Çin kaynaklarında geçen kavim isimlerini mutlaka başka bilgilerle destekledikten sonra kullanabilme durumu ortaya çıkmaktadır.

Prof. Baytur'un "Türk milletinin etnik olarak Moğol kökenli olduğu " iddiası da çok eski ve hiçbir ilmî esasa dayanmayan yanlış bir görüştür. Baytur, bu fikrini şöyle anlatıyordu: "Etnik gruplar açısından Türk milliyetleri, Moğol etnik grubu (esas olarak Siberya, kuzeybatı ve Çin ve Sovyetler Birliği'nin Ortaasya bölümünde yaşayan göçebe milliyetler), Moğol- Avrupa etnik grubu (esas olarak kuzeybatı Çin ve Sovyetler Birliği'nin orta Asya bölümünde tarım yapan yerleşik milliyetler) ve Avrupa etnik grubu (esas olarak Küçük Asya'daki Türkiyeliler) olmak üzere üç etnik gruba aittirler." (:Sayfa 4)

Bilindiği gibi Türkler ve Moğollar, çok yakın coğrafi bölgelerde yaşamışlar ve sıkı ilişkilerde bulunmuşlardı. İşte bu sıkı ilişkilerin netcesinde gösterdikleri benzerlikler sebebi ile

Moğollarla Türkler, uzunca bir süre aynı kavim olarak görülmüştü (19).

Son asırda Orta Asya'daki kazıların sonunda elde edilen bilgiler Moğollarla Türklerin iki ayrı soy olduğunu ortaya çıkarmıştır (20). Türkler, daha M. Ö. 3000 yıllarına ait buluntularda bile Moğolların "dolikosefal" tipinden ayrı olarak beyaz ırk gurubunda ve "brakisefal" özellikte görülmektedir(21).

Moğol-Türk tartışmaları sırasında Tatar kelimesi de önemli bir rol oynamıştı. Hatta Türk-Moğol-Tunguz'ların hepsine birden Tatar adı verilmişti. Daha sonraları Türk-Macar-Fin-Moğol-Tunguz gibi kavimlerin hepsini birden farklı kavimlerin dil bakımından da birbirlerine bağlı oldukları sanılıyordu(22) Rahmetli Togan, "Moğollar, Çingiz ve Türklük" adıyla 1941'de yayınladığı çalışmasında "Güzide mongolistlerin tetkikatı sayesinde bazı zevatın (mesela Nemeth) bidayeteki itirazlarına rağmen Türkçe ile Moğolcanın aynı dil olduğu meselesi, kat'i surette aydınlanmıştır." diyordu. Fakat bu konudaki araştırmaların sonraki yıllarda farklı bir istikamet göstermesi üzerine Togan'ın fikirleri de değişiyordu. Nitekim 1946 yılında bitirdiği "Umumî Türk Tarihine Giriş" adlı eserinde "Türk ve Moğol dilleri arasındaki münasebet meselesi, bugün kat'i bir şekil almamışsa da son senelerde güzel inkişaflar yapan Altay dilleri mukayesesi yolunda bilhassa Ramstedt, Kotviç, Poppe, Vladimirtsev ve Pucha gibi âlimlerin tetkikleri sayesinde iyi aydınlanmıştır" (23)demekteydi.

Burada Türk-Moğol yakınlığı meselesine ayrıntılı olarak giremiyoruz. Ancak son olarak şunları söyleyebiliriz: Moğollar, ilk zamanlarda Türklerden daha aşağı bir kültüre sahip olarak Türklerle yakın bölgelerde yaşıyorlardı. Sonraki zamanlarda kalabalık Moğol kütelleri Türk idaresine girmiş ve yüzyılların getirdiği yakınlık yüzünden Moğolların Türk olduğu sanılmıştır. Bunun yanlış olduğu artık bilinmek-

tedir. O kadar yakın olmalarına ve kültür etkilenmesi içinde bulunmuş olmalarına rağmen ik kavmin kültürlerinde derin farklılıklar bulunmaktadır.

Prof. Baytur, Türk boylarının aynı birer millet olma yolunda olduklarını da söylüyor. Ona göre Türk boyları, ikibin yıl önce ortak özelliklere sahip idiler. Ancak, dilleri yakın olmasına rağmen etnik grup, coğrafya, ekonomi, kültür ve psikolojik unsurlar alanlarında önemli ölçüde değişip Di, Din-lin, Te-le ve Türk dönemlerindeki ortak özelliklerini yitirmişlerdir."(sayfa 10)

Baytur, buna şöyle bir de örnek veriyor: "Uygurlar, Moğol Avrupa etnik grubuna, aynı milliyetten kaynaklanmış Oğuz ve Oğuzdan gelişen Türkiye Türkleri ise sâf Avrupa etnik grubuna bağlıdır" (sayfa 10).

Baytur'un bu fikirleri de ilmî kaymeti bulunmayan fikirler ölçüsünde kalıyor. Milletleri bu şekilde etnik gruplara ayırmak, Etnoloji ilminin dışında bir davranıştır. Baytur'un burada yaptığı, insanları milletler halinde sınıflandırmak değil, bir milletin temel özelliklerini hiçe sayarak başka kaynaklara bağlamak, ayrıca kendi içinde de parçalayıp bunları ayrı ayrı milletler olarak tanıtmak çabasıdır. Bu çabasında şu sözlerini de görüyoruz: "Türk dillerini kullanan 35 milliyet, doğuda Siberya'nın Lena nehri havzasından batıda Balkan yarımadası ve Akdeniz kıyılarına kadar 17 Asya ve Avrupa ülkesinde yaşamaktadırlar" (sayfa 4)

Görüldüğü gibi Prof. Baytur, milliyet ve dil kelimelerini yanlış ve zararlı bir şekilde kullanıyor. Ona göre Türk boylarının herbirinin kullandığı dil, Türkçenin farklı hehçe veya şiveleri değil, farklı Türk dilleridir. Ayrıca Türk milletinin yapı taşları olan boyları da aynı birer milliyet olmuş oluyor.

Bilindiği gibi Türk dili, uzun tarihi boyunca diğer dillerde olduğu gibi çeşitli etkilerle

nunda farklı lehçe veya şivelere ayrılmıştır. Bu Türk şivelerinden hepsi de eski Türkçeden ayrılışından bu güne kadar Türkçe olarak ses ve yapı bakımından bir takım gramer gelişmeleri geçirmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda bugün bu şiveleri ayıran bir takım özellikler ortaya çıkmıştır(25). Bu gelişmelerin sonuçları, yeni Türk dillerinin değil yeni lehçe ve şive ve hattı ağızların ortaya çıkması şeklinde görülmüştür. Bu ayrılma ve parçalanma ne kadar derin olursa olsun ayrı diller meydana gelmiş olmuyor ve bunlara hep Türk dilinin lehçe, şive veya ağızları deniyor(26). Bu sebeple Türkçenin farklı lehçe veya şivelerini konuşan Türk milletinin değişik boylarına "farklı Türk dillerini konuşan Türk milletleri" demek ilmî gerçeklere uymaz.

"Dünyadaki Türk milliyetlerinin hepsi kendine has psikolojik unsurlara, yaşam tarzına ve diğer özelliklere sahiptir. Çin'de yaşayan Türk milliyetleri arasında ayrı ayrı dil kullanan Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Salalar, Özbekler, Tatarlar, Yüğürlar ve Tuvalar vardır." (sayfa 4, 10) sözleri, netice olarak Baytur'un tarih araştırmalarının maksadını ortaya koymaktadır.

Makalesine tekrar dikkat edildiğinde çeşitli yüzyıllarda çeşitli Türk boyları için ayrı ayrı geçmiş araştırmasının sebebi de aynı mantıkta aranmalıdır. Çin maarif politikası içinde yetişmiş olan Baytur'un bu çalışması, tarih ilminin yaşanan politika için değiştirilmeğe kalkışıldığıında en büyük yanlışların ortaya çıktığını da göstermektedir.

1) Shih-chi'nin bir kısmı E. Chavannes, A. Pfizmaier, J.Needham, F.Hirth, B.Watson, O. Franke, M.De Groot gibi âlimler tarafından batı dillerine kısım kısım tercüme edilmiştir.

2) Çin kaynaklarının Türk tarihi ile ilgili olanlarının bir kısmı hakkında bkz. T'ang-chi, "Türk tarihine aid Çin kaynakları", İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Enst. der-

gisi 2. sayı, İstanbul 1971. Ayrıca W. Eberhard, Çin Tarihi, Ankara 1947, sayfa: 70-76, 114-116

3) Li, Fenğ-mao, Shan-hai-chin (sadeleştirilmiş baskı), Taipe 1987, s. 7

4) Çin'de yazı aşağı yukarı M. Ö. 1500 yıllarında icad edildi, Bkz.J.Eberhard, Çin Tarihi,s. 70

5) Shanğ sülâlesinin periyodu hakkındaki tartışmalar için bakz. Homer H. Dubs, "The date of the Shanğ period", T'oung-pao, Vol.XL, Livr. 4-5, Leiden 1951, Chou, Fa-kaio, "Certain Dates of The Shang Period", Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 23. 1961. Bu tartışmalara başka örnekler de verilebilir. Ancak son tarihlendirme M. Ö. 1450-1050'dir.

6) Bu konuda bakz. A. F. P. Hulsewe, "Han Time Documents", T'oung-Pao, Vol. :LV, Livr. 1-3, Leiden 1957

7)Shih-chi, 110. Bölüm, Taipei 1979 baskısı,s. 2919

8) W.W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Yayına hazırlayanlar: K.Y. Kopraman, A.İ.Aka, Ankara 1975, s.39

9) Bkz. H.N.Orhon, Eski Türk Yazıtları, Ankara 1986

10) İ.Kafesoğlu, "Tarihte Türk Adı", R.R.Arat için (Özel sayı) Türk Kültürünü Araştırma Enst.yay 19, seri: 1, sayı: A-2, Ankara 1964, s.313, İ. Kafesoğlu, "Türkler", İslam Ans. 127.cüz, İstanbul 1979, s.142

11) Mesela H.N.Orhon, Eski Türk Yazıtları, s.5 bunlardan idi. Buna karşılık M.Ş.Günaltay, bu fikri gülünç ve garip buluyordu. Bkz. Uzak Şark, İstanbul 1937, s.10

12)W.Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, Ankara 1942, s.17

13)İ.Kafesoğlu, "Türk Milli Kültürü", İst. 1983 s.42-44

14)Wei-shu, M.S.6.yüzyılda yazılmıştır. Bu bilgi, Wei-shu, Kao-ch'ê bölümü (103. bölüm), s.2307'de kayıtlıdır.

15)Shuh-chi, 110. bölüm, s.1479

16)Wang,Kuo-wei, Kuan-t'ang-chi-lin, 13.kısım, Taipei 1975, s.583

17- Chao-lin, "Shang sülalesi zamanındaki Ku-ei-fang ve Hsiung-nu", Millî Chêng-chi Üniv. Milletlerarası Çin'in kuzey komşuları araştırmaları kongresi, Tebliğler (çince), Taipei 1974, C.1, s.90

18) B.Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C.1, s.90

19) Bu konuda yurdumuzdaki bazı tartışmalar için bkz. Z.V.Togan, "Mogollar, Çingiz Han ve Türklük", İstanbul, 1941, İ.Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", İ.Ü. Ed.Fak. Tarih Dergisi, No: 8, İstanbul 1953

20)Bkz. B.Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1980, s. 3-14

21) İ.Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s.45-46

22) F.Köprülü, Altaylılar, İslam Ans. C.1, s. 387

23)Z.V.Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981³ s.65

24) Bu iki kavmin kültürlerinin karşılaştırılması için bkz. İ.Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, B.Y.Vladimirtsov, Moğolların İctimai Teşkilatı, Ankara 1987, B.Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.1, II,IV, VI,VII, B.Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, Ankara 1982, B.Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C.I-II

Dillerin karşılaştırılması için bkz. A.Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, İstanbul 1970, C.1, s. 10-43

25) A.Karamanlıoğlu, Türk Dili Nereden Geliyor, Nereye Gidiyor, İstanbul, 1972, s.30

26) A.Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, C.1, s.VII,60, 61 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. R.R.Arat "Türk Şivelerinin Tasnifi", Türkiyat Mecmuası, X, 1953, s. 96-119

Türkiye Milli Kültür Vakfı Şeref Armağanı İsa Yusuf Alptekin'e Verildi

Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın 1990 yılı "Türk Millî Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı" ile 1989 yılında yapılan "Vakıfların Kültür ve Sosyal Hayatımızdaki Yeri ve Önemi" konulu araştırma yarışmasında derece alanların ödülleri verildi.

Vakfın Şeref Armağanları İsa Yusuf Alptekin, Prof.Dr. Sabahattin Zaim ve Sabri Ülker'e verildi.

Armağan dağıtım töreninde Vakıf Mütevelli Heyeti Başkanı Hulusi Çetinoğlu bir konuşma yapıp Hulusi Çetinoğlu'nun konuşmasından sonra Ergun Göze İsa Yusuf Alptekin'i, Prof.Dr. Cevat Babuna Prof.Dr. Sabahattin Zaim'i, işadamı Şaban Çavuşoğlu da Sabri Ülker'i yaptıkları konuşmalarla takdim ettiler.

Türkiye Milli Kültür Vakfı, Vakıflar konusunda açtığı araştırma yarışmasında ödül alanlara da ödülleri aynı gün verdi. Ödül dağıtımına geçilmeden önce Prof.Dr.Nevzat Yalçıntaş araştırma yarışması hakkında bilgiler verdi.

Prof.Dr. Nevzat Yalçıntaş'ın konuşmasından sonra yarışmada dereceye giren Sipahi Çataltepe, Zerrin Toprak, Doç. Dr. Erol Akı, Yard.Doç.Dr. Sevdâ Taştekin'e ödülleri verildi.

Türk Dünyası Olarak Derdimiz Dermanımızdır!

Sait BAŞER

Prof. Muammer Aksoy'un Türkiye'ye karıştır-maya yönelik karanlık güçler tarafından öldürülme-sini takiben Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı sı-fatıyla Sayın Yıldırım Akbulut'un verdiği demeç ta-rihi bir değer taşımaktadır. Devletin bütün temel ter-cihlerini millete sormadan yürürlüğe koyduğu bir siyâsi organizasyonun, bir takım entrika örgütleri dışından hasbelkader başına geçebilmiş sâde bir in-san olarak Başbakanımız; "Dünyânın girdiği baş-döndürücü değişme ve yeniden yapılanma süre-cine" dikkat çekerek, "bu kargaşa ortamında Türkiye ve Türk dünyasını akla gelmez komplolara çekebilecek gelişmeler karşısında sâdece devletin değil bütün milletin fert fert düşünmek zorunda oluşundan" söz etmişti.

Biz sayın Başbakan'ın bu endişelerine ve görü-şüne iştirâk ediyoruz. Gerçekten hepimizin fert fert dünyâda olup bitenleri anlamak ve kendi varlığımız adına düşmanlarımızın telkinlerine kapılmadan şu-urulu bir tavir tesbit etmek mecbûriyetimiz vardır.

Tarihimizden gelen merkezi otoriteye tabi olu-şumuzun ifâdesi sayılan "Devlet Baba" geleneği ile: "Biz de kimiz ki? Hangi sıfat ve mesûliyet çerçevesinde düşünebiliriz?" sorusu akla gelebilir. Ancak gelişen haberleşme teknolojileri sayesinde, geleneğimizde olmamakla birlikte bizim de kullan-ma şansımız bulunan "Kamuoyu" denilen kitlele-rin ortakduygu ve düşünceleri ile bunların ifâde bi-çimleri, dünyâ siyâsi hayatında en güçlü unsur hâli-ne gelmiştir. Büyük kitlelerin birlikte hareketiyle ortaya çıkan kamuoyu baskıları dünyânın en güçlü ordularını tesirsiz kılmakta, blokları dağıtacak bir potansiyel taşımaktadır. Adına "süper güç" dediği-

miz devletlerin süflî hesapları ve siyâsi kozları, mil-letlerin ortak şuurları karşısında acze düşmüştür. İki Almanya'nın Alman milletinin milli tutumu sebe-biyle birleşme arzusuna dünyanın engel olamayışı son canlı örnektir.

Batı genel olarak Doğu insanını, daha dar çevre-de müslüman milletleri, ama bilhassa Türklüğü ikinci sınıf insan olarak görmek temâyülündedir. Bu arzûsunu mazlum milletlerin zaman zaman içine düştikleri sıkıntılı devirlerde türlü entrika ve im-kanlarıyla müesseseseleştirmiş, o milletlerin yönetici kadrolarını ve devlet politikalarını kendi egoizmi istikâmetinde tayin etmekten geri durmamıştır.

Sömürge politikaları yirminci asırda şekil de-ğiştirirken Afrikalı kabîlelere dahi şekilde kalsa bile hürriyetlerini iâde eden zâlim Batı, Türklüğün esâ-retini asla görmek istememiştir. Maalesef muhtelif boylarıyla Türk dünyâsı yirminci asrın zincire vu-rulmuş arslanı gibidir. Mahkûm ve mazlumdur. Dünyâ çapındaki medeniyeti, tarih çapındaki insa-niyetçiliği bir yana, insan hakları gibi Batı'nın dilin-den düşürmediği en temel haklar Türklük söz konu-ise derhâl unutulmaktadır. Yâni bu sloganlar Batı'nın altıncı kol faaliyetlerinde kullandığı caf-caflı sözlerden ibârettir. O kadar ki, kanyıyla, canı-yla, tarihi ve kültürüyle bizden olan insanların en ta-bîî haklarını dile getirmek Türkiye için de yasaktır. Güç kullanmanın imkân dışı olduğu günümüz şart-larında, bu hür görünen vatanda **acz duygusu** ilikle-rimize kadar yaşadığımız bir hisdir.

Fransız'ın Beyrut'taki insanlarına, Yahudi'lerin İngiliz veya Japonların kendi insanlarına dünyânın

neresinde olursa olsun sahiplenmeleri çok şerefli bir davranış sayılır. Nitekim öyledir de... Ama Türkler değil sahiplenmek, böyle bir düşünce dahi taşıyamazlar. Çünkü müttefiklerimizin de düşmanlarımızla birlikte paylaştıkları kanaat Türklük için dat ayıp birşey olamayacağıdır. Bu beynelmilel bir karar hâline getirilmiştir. Üstelik Türkiye olarak bizim resmî makamlarımız da böyle konuşmak zordadırlar!

Dolayısıyla sevgili Uygur, Özbek, Kırgız, Türkmen, Azeri... Türkü kardeşlerimiz bizim Başbakanımızın da dediği gibi fert fert şuurlanmak zorundadırlar. Görmeli ve anlamalıdır ki, aleni bir isyan, taş devrinden kalma bir ruh haliyle ve en hunharca metodlarla onları yok etmek için fırsat gözleyen canavarlaşmış Doğu ve Batı bloklarına özledikleri imkânı vermek demektir. Yine görmelidirler ki, tek umutları olan Türkiye'nin hareket sahası birçok yönden ve sayısız sebeple pek dardır!...

Bugün bize, bütün Türk milletine (Türkiye içinde ve dışındakiler biri arada) düşen iş **bilgi ve şuurla fiilî bir güç hâline gelmektir**. Zirâ ihtiyar dünyanın meskûnları, sâdece kuvvetin dilinden anlamaktadırlar.

Fiilî bir güç hâline gelmek nasıl olur?

Kâinâtı yaratan kudret âdildir. Yanyana gelen iki eşyâ arasında dahî fiilî bir hukuk teşekkül ettiren yaradılışın bütün varlıklara bağışladığı yüksek cevher bizlerde de mevcuttur. Büyük tarihi tecrübemizle kendi fiilî hukûkumuzu oluşturmak, kamuoyu denen büyük silâhi sağlıklı şartlar içinde teşekkül ettirerek bunun akislerini ortaya koymak bir çıkış yoludur.

Hukuk illâ resmen teşekkül etmek kaydına bağlı değildir. Geçtiğimiz Şubat ayında Kanada'nın Ottawa şehrinde düzenlenen NATO- Varşova Paktı arasındaki "Açık Semâlar Konferansı" sebebiyle biraraya gelen SSCB Dış İşleri Bakanı E. Şvardnadze ile Türkiye Dış İşleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın Azerbaycan'ı gündem maddesi yaparak görüşmeleri çok dikkat çekici bir örnektir. Neden Kongo, Japonya,

Polonya veyâ Fransa yâhut İtalya Dış İşleri Bakan değil de, Azerbaycan'la ilgili olarak hiçbir resmî hukuk bağlantısı bulunmayan Türkiye Dış İşleri Bakanıyla görüşme ihtiyacı duyulmuştur? Kezâ, neden Litvanya veyâ Kırgızistan değil de Azerbaycan görüşülmüştür?

Bu görüşme, SSCB tarafından Türkiye'nin Azerbaycan'la ilgisinin kabûl edilmesi ve fiilen Türkiye'nin taraf olduğu bir hukûkun tesisi manâsına gelir. Bir milletlerarası andlaşmada Türkiye tarafından Azerbaycan'ın mukadderâtıyla ilgilenme hakkının elde edilmemiş olması, mevcut fiilî durumun bir hukuk zeminine oturtulmasına mâni olamamıştır. Bu hal beynelmilel hukuk sahasında konunun tescil edilmesi için çok mühim bir adım sayılmalıdır.

Tabiatıyla Azerbaycan konusunda Türkiye'nin eline geçen koz durup dururken ortaya çıkmamıştır. Azerbaycan'ın şuurlu aydın zümresiyle Türkiye'deki bir avuç basiretli münevverin seneler süren azimli çalışmaları her iki taraftaki sade insanlara kadar ulaşabilmeleri bugünkü vasatı hazırlayan başlıca unsur olmuştur. Bu türden bir kültür alış verişe ise, hem gelişen haberleşme teknolojisi, hem de dünyada umûmî kabul gören resmî hukuk normları sebebiyle yirmibirinci asrın eşiğinde engel olmak mümkün değildir.

O halde, bütün mazlum Türk boylarına hitap ederek söyleyecek olursak, **meşrû zeminlerde ve şuurla kardeşlik bağlarımızın güçlendirilmesi, ilerde mutlaka doğacağı belli olan fırsatları değerlendirmenin baş şartıdır**. Mazlum kardeşlerimiz bilmelidirler ki, derdlerimizi birbirimize duyurabilmek ve onları paylaşmak devâmızın kendisidir. Gerçekten de son Azerbaycan hadisesinde gördüğümüz gibi Arap ve İslâm âlemi dahil olmak üzere bütün dünya karşısında Türk'e Türk'ten gayrısının yâr olamayacağı ayan beyan ortadadır. Başta söylediğimiz gibi, Türkiye de maalesef aynı sebeple çok rahat bir ülke değildir.

O'na yeri ve zamânı gelince kullanabileceği meşrû zeminler hazırlamak bütün Türk Dünyasının hem vazifesi hem ihtiyacı hem de tek şansı gibi görünüyor.

Türkistanı böldüler parçalandı bi-mecâl
Üstümüzden küldüler ol yavuzlar bi-melâl
Bir Türkistan Koşuğu

21. Asrın Eşiğinde Türk Dünyası

Selahaddin TOLKUN

21. asra girerken uyanan ve büyük bir kuvvet olan müslüman Türk varlığına karşı girişilen katliam hareketleri bilhassa Yunanistan, Bulgaristan, Irak, Rusya gibi ülkelerde alenen icrâ edilir olmuştur. Büyükbir dikkatle takib ettiğimiz bu hadiselere, bu ülkeler idarecilerinin gözü ile bakacak olursak; onlar haklıdır. Çünkü bugün dünyanın her neresinde olursa olsun, ister Romanya'da, ister Afganistan'da, isterse Çin'de, velhâsıl her yerde uyanan Türklük bu zâlimlerin diktatörlüklerinin nihâyete ermesi mânâsındadır. Zulmetin nihâyeti; şafağın atmasıdır. Bu sebepten engellenmek istenen bu uyanış, bütün nâmerdçe çalışmalara rağmen kuvvetlenmektedir.

Daha Çarlık Rusya'sı zamanında esâret altına giren Batı Türkistan, Azerbaycan, İdil-Ural ve Kırım Türkleri, daha sonra Bolşeviklerin zulmü altında bugüne kadar gelmişlerdir. Ne var ki, Çarlık Rusya'sı zamanında ekonomik cihetten sömürülen Türkler, Bolşevikler tarafından "böl, parçala ve yut" siyâseti ile asimile edilmek istenmiştir. Herşeyden evvel hâkimiyeti altındaki Türklere: "Siz Türk değilsiniz, sizler aslınız başka, fakat dil olarak Türkçe konuşan topluluklarsınız" demişlerdir. Neticede Rusya'da Mesket Türkleri'nin haricindekilere "Türk" adı yasaklanmıştır. Aynı şekilde çok koyu bir şekilde yapılagelen İslâm aleyhtârî propaganda ile Türkler'in mâneviyatı öldürülmeye çalışılmıştır. Allâh'a şükür ki, bu güne kadar zâlimler bu gayelerine erişememişlerdir.

Ruslar, Türklüğe karşı tâkib ettikleri politikalar sindirme ve imhâ olmak üzere iki ana çizgi taşır. İmhâ siyâsetinin en göze çarpan örneği Kırım Türk-Tatarlarının öz yurtlarından sürgün edilmesidir. Bütün Türk ülkelerine Rus göçmenleri getirerek buraların öz sahiblerini azınlık statüsüne düşürmeyi hedeflediler.

Bu arada Türkistan da bu siyâsetin payına düşeni aldı. Ruslar işgal ettikleri Batı Türkistan'ı, daha rahat idâre edebilmek, daha doğrusu Türkistan Türkleri'ni asimilede güçlükle karşılaşmamak için beş sun'i cumhuriyete böldüler. Burada yaşayan Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız ve Tacik kabilelerini birbirinden farklı milletler yapmaya uğraştılar. Ruslar, Türkistan gibi bir büyük coğrafyayı bölerken "İnsan hakları" çığırkanı hristiyan Batı, buna engel olmak yerine destek vererek derhal haritalarını buna göre tanzim etti. Doğu Türkistan'ı istilâ edenler ise bu işte "bizim de payımız olsun" diyerek, Doğu Türkistan'ı adı Çin'ce olarak "Sinkiang" a çevirdiler. Ruslar, Türkistan'ın batısına, Çinliler ise doğusuna devamlı olarak kendi insanlarını yerleştirmişlerdir.

Ruslar'ın, Türkistan Türkleri üzerinde Türklüklerini unutturma çalışmaları maalesef halk üzerinde epeyce muvaffak olmuştur. Ancak bu topluluk, kendisinin "Türkî" vasfını da gâyet iyi bilmektedir. Ayrıca bu vaziyeti münevverler cihetinden ele alacak olursak; şunu kesinlikle söyleyebiliriz: Türkistan'ı, Cedidçiler devrinden bu güne kadarki aydınlarda "Türklük" şuurı gayet kuvvetle yaşıyor.

Türkistanlı aydınların millî şahsiyetlerini koruma çalışmalarını ele alırken, bunu Gorboçov'dan önce ve sonra olmak üzere iki devreye ayırmalıyız. Çünkü gördüğümüz kadarı ile Türkistanlılar ve aynı şekilde diğer Türk toplulukları bu hususta ihtiyatlı davranmayı tercih etmişlerdir. Gorboçov'dan önceki faaliyetleri daha çok kültürel sâhâda olup, kendilerinin Rus kültürü içinde asimile olmasının önünü almak içindir. Fakat yine de zaman zaman Türkistan, Türklük ve Müslümanlık hususundaki fikirlerini izhâr etmişlerdir. Mesalâ; Kazak Türkler'inden şâir **Dükenbay Doscanoglu** Almaata'da 1963'de yayınladığı şiirin adı "**Türkistan Hayâlleri**" dir. Aynı şekilde Özbek Türkleri'nden şair **Erkin Vâhid** yazdığı "**Özbeğim**" kasidesinde anlattığı; Orhun Kitâbeleri, Tiyenşan Dağları, Bâbûr Mirzâ, Mîr Ali Şir Nevâî, Farâbî, Afrasîyâb, Uluğ Bey, Bîrûnî gibi Türk büyükleri ve Türklük mefhumlarıdır. Bu devirde İslâmiyet'e dâir yazılar görememekteyiz. Çünkü İslâmiyet rejiminin başta gelen düşmânıydı.

Türkistanlı aydınlar, Gorboçov'dan önce en çok dil üzerinde durmuşlardır. Israrla dillerini muhâfaza etmişlerdir. Hattâ dillerini öylesine istemişlerdir ki, Türkçeye Rusça asıllı kelimeler pek az girebilmiştir. Bunlar da ancak teknik tâbirlerdir. Bugün bizim Osmanlı Türkçesinde bu Arapça, bu Farsça diyerek attığımız kelimeler Türkistan'da hâlâ muhafaza edilmektedir. Bunun hâricinde aydınlar Türkistan Türkçesine, Anadolu Türkçesinden birçok kelime ve gramer yapısı ithâl etmişlerdir. Burada bir misâl göstermek istersek; en bârîzi, Anadolu'ya Türkler'in gelmesinden sonra ortaya çıkan "-ecek / -acak" gelecek zaman çekim eki bugün bütün Türkistan edebî Türkçelerinde gerek yazı gerek halk konuşmasına yerleşmiş vaziyettedir. Türkistan'da tâ Cedîdî aydınlar zamanından beri hedeflenen "Türkistan Türkçesini, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi ile müşterek gramer ve lugat çatısında buluşturma" fikri

Ruslar'ın bütün engellemelerine rağmen Türkistan'da büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Türkistanlı aydınların prestroikadan evvelki faaliyetleri bununla kalmamış; aydınlar halka devamlı Divân-ı Lugati't-Türk, Orhun Kitâbeleri, Nevaî, Bâbûr gibi şahıs ve eserleri anlatmışlar ve halka onları tavsiye etmişlerdir. Bunların ecdâd yâdigarları olduğu hatırlatılmıştır. Çünkü bu eserleri okuyan kimsé Özbek, Kazak, Kırgız, Uygur lafızlarını değil, "Türk" adını görecektir.

Gorboçov'dan sonraki Türk aydınların vaziyetine gelince: Artık alenen Türklüklerini ve Müslümanlıklarını ilân etmekte. Artık ülkeleri **Özbekistan, Kazakistan veya Kırgızistan** değil, aynı şekilde bütün dünyânın adlandırdığı "**Orta Asya**" da değildir. O ülke: "**Bölünmez ve parçalanmaz Türkistan**" dır. Yazımızın başında koyduğumuz beyit bugün Türkistan'da **Dedehan Hasanzâde** adlı bir Türkistanlı şair yorumcunun şarkısından alınmıştır. Aynı şahıs söylediği şarkılarda Ruslar'dan "sarı kurt" veya "sarı şeytanlar" diye bahsetmektedir. Ayrıca halkı düşmâna karşı isyana teşvik ederek, ehl-i **Tûran** ve ehl-i **İslâm'ı** Tevhid'e çağırmaktadır.

İslâm'ın bugünkü vaziyetine gelince; Batı Türkistan'da II. Cihân Harbi esnasında Müslümanların desteğini sağlamak maksadı ile bir a İslamiyete müsahama gösterilmiş, ne çâre ki harbten hemen sonra çok daha katı bir politika tâkib edilmiştir. Fakat prestroika'dan sonra Rusya'da dinlere tanınan hürriyetten (pek az da olsa) İslâmiyet de yararlanmıştı. Hattâ Buha-ra'da cumadan çıkan müslümanlar, Ruslarca tâyin olunan kukla **Din İşleri Başkanı Babahanof**'un istifâsı talebi ile bir nümâyiş yapmışlar ve burada da muvaffak olmuşlardır. Kezâ "**Orta Asya ve Kazakistan Dîni Başkanlığı**" diye beş cumhuriyete yönelik tek bir müessesese parçalanarak Kazakistan için husûsî bir dini

idare kurulmuştur.

Türkistan'daki uyanışın en güzel yanı Türk- lük ve İslâmlığın birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak çıkmasıdır. Yapılan bütün telkin ve istekler Türk-İslam ruhu istikâmetindedir.

Bugün Rus işgalindeki Batı Türkistan'da bir "**Birlik Halk Hareketi**" topluluğu vardır. Bu hareket siyâsi bir yapıyı temsil etmektedir. Birlik Halk Hareketi, Azerbaycan ve diğer Sovyet cumhuriyetlerindeki "**Halk Cephele**ri"ne tekâbüll etmektedir. Bu kuruluşun âzâsı son haberlere göre yarım milyondan ziyâdedir. Bu kuruluş şu anda maalesef yalnızca Özbekistan'dadır. Fakat Kırgızistan'dan bir heyetin Özbekistan'a giderek Birlik Hareketi lideriyle bir görüşme yaptıklarını ve bu hareketin benzerinin Kırgızistan'da kurulmasını hedeflediklerini bilmekteyiz. Bunların hâricinde Türkistan'ın muhtelif yerlerinde çevreci gruplar oluşturulmuştur. Kazakistan'da kurulan gruplar bilhassa nükleer denemelerin durdurulması husundadır. Özbekistan'da ise pamuk mono-kültürünün (yani tek ekilecek tür olarak kabülünün) neticesinde ortaya çıkan çevre ve insan zehirlenmesine karşı, ayrıca Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan berâberce yine pamuk mono-kültüründen dolayı kuruma ile yüzyüze gelen Aral Gölü'nü kurtarma gâyesi taşıyan çevreciler mevcuttur. Bunlardan başka gerek Birlik Halk Hareketi ve gerek diğer gruplar sayesinde Batı Türkistan'daki cumhuriyetlerde bugün Türkistan Türk şiveleri resmî devlet dili mevkiine getirilmiştir. Birlik Halk Hareketi hakkında elimizde bir takım malumat olduğu için ancak ondan bahsetmekteyiz. Bu hareketin en büyük gâyelerinden birisi bütün Türkistan cumhuriyetlerinde çıkan yeraltı ve yerüstü zenginliklerin bu cumhuriyetlerdeki ihtiyaçların giderilmesinde kullanılmasıdır.

Batı Türkistan'da bugün yalnızca Çarlık ve Stalin devirleri hakkında aleyhte sözler söylebilmektedir. Bir de rüşvet, zimmete mal ge-

çirme gibi mevzularda tenkid getirilmektedir. Bunun dışında şu sıralar gazetelerde pamuk siyâsetinin aleyhinde de yazılar çıkmaktadır.

Türkistan'da gençliğe gelince; bugün yalnızca Özbekistan'daki vaziyet hakkında bilgimiz vardır. Özbekistan'da okur yazarlık nisbeti % 90-92 lerdedir. Fakat ne yazık ki bu nisbet üniversite mezunları bahis mevzuu olunca % 10-15 lere düşmektedir. Tahminlerimizce diğer Türkistan cumhuriyetlerinde nisbet daha da düşüktür. Fakat yine de gençlerin şuurlu olmaları bizim için mühim bir keyfiyettir. Hatırlarsanız Kazakistan'da geçen yıllarda meydana gelen hadiselerde ayaklanmayı Kazak gençleri yapmıştır. Özbekistan'dan gelen haberlere göre üniversiteli gençler bir talebe teşkilatı kurmuş ve "Erkin" adlı bir mecmua neşretmişlerdir. Bu dergide "Tûran" fikrinden bahsedildiğini duyuyoruz.

Türkistan'ın kültürel yapısını inceleyecek olursak; buradaki insanların bütün çabalara rağmen kendi öz kültürlerine sâdik kaldıklarını görürüz. Bugün Türkistan Türkleri, Türkçenin farklı şivelerinde konuşmaktalar. Boy olarak incelersek; Kazak, Kırgız, Uygur, Türkmen ve Özbek boyları mevcuttur. Bunların haricinde **Farsçanın, Türkçenin gramer ve lugatının tesirinde kalmış bir şivesi ile konuşan**; fakat bundan başka bütün yönleriyle Türk olan, (dilce) Farslaşmış **Tacik Türkleri** vardır. Öyle ki Tacikler diğer bütün Türkistan Türkleri gibi **Sünni ve Mâturidi- Hanefi** mezhebindedirler. Tacikler dil hâric, kültür diğer bütün unsurları itibârı ile Türktürler.

İşte her yönden kültürel bütünlük arzeden Türkistan Türkleri "**Müslüman-Türk**" kimliği içerisinde diğer Türk topluluklarından ayrılmaz bir parçadır.

Temennimiz bugün iki Almanya'nın birleşmesi gündeme gelmişken, Almanlar ile benzer vaziyette bulunan Türkistan Türkleri'nin çok yakın bir zamanda "Türkistan" adı altında, kendi topraklarında hür ve müstakil günlere ulaşmalarınıdır.

Olcas Süleyman (ulı) *

Ahmet TÜRKÖZ

"Moskova'da Kızıl Meydan'da iki eli cebinde, ceketinin düğmesi iliklenmemiş olarak bütün Rusya'ya meydan okurcasına başı dik olan gözleri belli bir noktada, büyük bir meseleyi düşünürcesine yalnız başına yürüyen heybetli bir Kazak görürseniz, bilin ki bu Olcas Süleyman(ulı)dır."

Yukarıdaki sözleri, Azerbaycan Halk Hareketi önderlerinden Abbas Abdullah bey bir sohbet esnasında bize aktarmıştı. Ben o sıralarda Olcas Süleyman hakkında okumakta olduğunuz bu yazıyı hazırlıyordum. Dolayısıyla Abbas beyin bu sözleri beni epey etkilemişti ve hazırladığım yazının giriş kısmı böylece kafamda yerine oturmuş oluyordu.

Bir kişi hakkında en iyi bilgi, herhalde o kişinin kendi ağzından çıkan sözler olacaktır. Öyleyse hep beraber Olcas Süleyman (ulı)'nın kendi ağzından biyografisini okumaya başlayalım:

"Adım Olcas Süleyman .

1936'da Kazak Sovyet Cumhuriyetinin başkenti Alma-Ata'da doğdum.

Babam: Ömer. Suvari subayymış; ben doğduktan bir kaç gün sonra bir çarpışmada ölmüş.

Anam: Fatma. Babamın ölümünden bir iki yıl sonra ünlü bir Kazak gazeteciyle, Abdü-Ali'yle evlendi. Abdü-Ali yetiştirdi beni.

Liseyi bitirince Kazak Devlet Üniversitesi Jeoloji bölümüne girdim. Sonra da petrol ara-

dım yıllarca, jeolog olarak çalıştım.

Yazı yazmaya öğrenciyken başladım. Moskova'ya, Edebiyat Enstitüsü'ne yolladılar beni. Yeryüzünün jeolojik tarihini biliyordum biraz, insanın tarihine eğildim.

İlk şiirlerimde Kazakların tarihini araştırmaya, anlamaya çalıştım. Kazaklar, son Türk göçebelidir, yerleşik düzene yirminci yüzyılda geçmişlerdir. Doğuyla Batı arasında kalmışlardır hep. Bu özellikleri, hem geleneksel ve çağdaş kültürlerinde, hem de günlük hayatlarında açıkça görülür. Kültürümüz, eski Türk tutuculuğunu, Budist düşünceyi, topluma dönük İslam görüşünü ve Avrupa bireyciliğini içermiştir.

Tarihe tutkunum. Atalarımın tarihinde, tutanaklara geçmemiş olumlu kökenler aramıyorum; o kökenler olmadan, insanlar arası ilişkiler kolay kolay açıklanamaz.

Sözlü edebiyat örnekleriyle, yazıya aktarmamış şiirlerle ilgileniyorum. Geçmişteki örneklerini arıyorum onların, bugün yazıya geçirebileyim diye.

Günümüzde bir Kazak şairi, araştırmacı bir ilim adamı olmak zorundadır. En ağır yükü, kervanın son devesi taşır, yolda düşürülen bütün yükler onun sırtına konur çünkü.

Her kuşak sanki dünyanın son kuşağıymış gibi, büyük bir güçle çalışmalıdır. Atalarımızı bilmedikleri veya kabüllememediği gerçeklerin sorumluluğunu yüklenmemiz gerekir. Yükle-

niyoruz da. Gereksiz görünen bir takım şeylerle bu yüzden uğraşyoruz zaten: Etrüks tarihini, Sümer arkeolojisini inceliyoruz; Mahenjo-Dara yazıtlarını anlamaya, İskandinav alfabesini çözmeye çalışıyoruz.

Şairin başarısı, yazdığı mısraların sayısı ile değil, o mısraların kendisine kazandırdığı mutlulukla ölçülür. O mutluluğu sağlamak için de, ilgi çekici bulduğu ne varsa ona eğilmelidir.

Kültür, ilgi çekici şeylerin toplamıdır. Şiir de de böyledir bu, başka sanat dallarında da. Şair binlerce konu, binlerce öykü, binlerce düşünce arasından kendi yolunu seçmelidir.

On yılı aşan bir süredir tarihle, dille ilgileniyorum. Eski Türk Edebiyatı vöe Rus destanları konusunda eserler yayınladım. Bir de etimolojik sözlük hazırlıyorum.

İlk kitabım 1961'de çıktı: Ağlamaklar ile Yeryüzü, İnsana Eğil.

Amerika'ya, Paris'e yaptığım yolculuktan sonra, 1962'de üçüncü şiir kitabımı, **Parisli Bir Kızdır Gece'yi** yayınladım.

Öteki kitaplarım: Seherin Güzel Vakti, Maymun Yılı, Kil Kitabı.

Sinemayla ilgilendim sonra, Kazak Film Stüdyolarında çalıştım. Birkaç film yaptım.

Şimdi Kazakistan Yazarlar Birliği Genel Sekreteri ve Asya-Afrika Yazarlarıyla İlişkiler Komitesi Başkanıyım.

Çeşitli edebiyat ödülleri aldım. Aralarında, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Ödülü de var." (1)

Şairimiz Olcas Süleyman'ı kendi ağzından böylelikle dinledikten sonra, onun bir şiiriyle, hem de oldukça düşündürücü bir şiiriyle yazımıza devam edelim:

KADİR GECESİ

Gece.

Kazakistan'daki nükleer denemelere karşı çıkan hareketin amblemi

İlık.

İhtiyarlar fısıldaşıyor
seccadelerinin üstünde.

Ay

Kaşını kaldırmış

Şaşırılmış gibi.

Abdest alıyor

Kayalar

Gece gündüz

Coşkun sularında ırmağın.

Dileklerini

Allah'a iletiyor

İnsanlar.

Dualarının karşılığını bekliyorlar.

Kadir gecesinde

Müslümanlar

Dua ediyorlar mutluluk için

Işık saçılmış yeryüzüne

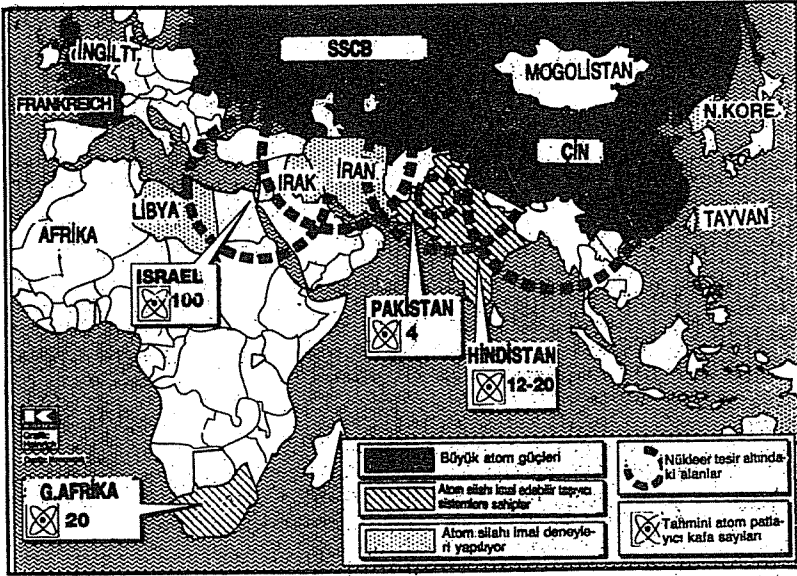
Seyrelmiş sakallara benziyor

Sokaklardaki toz.

Yürüyor insanlar.

Caminin duvarları sessiz.

Çocuklar geçiyor cami önünden

Asya'daki nükleer güçler

Yıllar gibi.

Minare

Bir hançer gölgesi gibi

Otların ışıltısı hendekte

Çözülmemiş bir sarığın ipeği gibi

Köklerini yıkıyor elma ağaçları

Ağarmış saçlarında suyun

Kadir gecesi ve ben,

İhtiyar bir adam

Beton seccadelerinden geçiyorum sokakların

Seni anlatıyorum fısıltıyla

"Bir Kazak şairi araştırmacı bir ilim adamı olmak zorundadır" diyen Olcas Süleyman, 1975'te yayınladığı "Az I Ya" adlı eseriyle bu sözünü doğrulamıştır. Olcas Süleyman bu eserinde, birinci bölümde Rus edebiyatının güvenirliliği ve sıhhati için hâlâ tartışma konusu olan yazılı metinleri çevreleyen sırları ve ikinci bölümde Kazak Türklerinin kadim tarihini, kültürel ve etnik kökünü anlatır. (3)

Bu eserin önemi muhtevasından ileri gelmektedir. 12. yüzyıldan kalma tek Rusça eser olan bu destanı inceleyen Olcas Süleyman, tarihteki Slav-Türk münasebetlerine dair ilginç yorumlar ortaya koyar.

Birincisi: Rusya birçok prensliklerden oluşuyordu. Aralarında sonsuz bir mücadele vardı. Bundan dolayı Ruslar cahil ve barbar bir vaziyetteydi. İşte bu durumdaki Rusları medeniyetle tanıştıran ve onlara medeniyeti öğreten Türkler olmuştur.

İkincisi: Türklerin Slav alemini ve dolayısıyla Avrupayı Moğol istilasından koruduğudur.(4)

Tabii, Olcas Süleyman'ın bu yorumları tartışılmaz değildir. Fakat şu bir gerçek ki, yıllarca psikolojik bakımdan sindirilmiş olan Sovyet İmparatorluğundaki Türk unsurlarına, bu yorumlar köklü bir güven kazandırmıştır.

Olcas Süleyman'ın bu tarihi olayları yorumlamadaki becerikliliği güncel meselelerde de kendini göstermektedir. Özellikle Kazakistan'ın Semey eyaletinde yapılan nükleer denemelerin durdurulması için kurulan "Nevada - Semey" anti-nükleer hareketin liderliğine seçildikten sonraki faaliyetleri dikkat çekicidir. Özellikle Türkistan'daki Alaş Orda milli hareketinin önderliklerini yürütmüş olan bazı edebi şahsiyetlerin eserlerinin serbest bırakılması için yoğun çalışmalarda bulunmuştur (5). Sonuçta, 1 Ocak 1989 tarihinden itibaren Mağcan Cumabayoğlu, Ahmet Baytursunoğlu ve Yusufbek Aymavitoğlu gibi Kazak şairler aklanmıştır (6).

Yine, 28 Şubat 1989 tarihinde Olcas Süleyman'ın liderliğinde yapılan bir toplantıda Nevada-Semey hareketinin mensupları, SSCB'deki bütün kamu kuruluşlarıyla, dini kuruluşlara ve barışı koruma komitesine, nükleer denemelerin yapılmasına karşı olan ABD'nin Nevada eyale

sakinlerine ve Birleşmiş Milletler, UNESCO gibi çeşitli milletlerarası kuruluşlara hitaben bir bildiri yayınlanmasını oybirliğiyle kararlaştırmıştır. Bildiride Semey eyaletinde yapılan nükleer denemeler sonucu meydana gelen radyasyonun Kazak Türklerine yaptığı büyük zararlar anlatılmış, bu sesele buradaki atom silahları poligonunun kapatılması, askeri maksatlara yönelik nükleer silahların üretiminin azaltılması ve bu yolla elde edilecek tasarrufun radyasyonun insanlar ve tabiat üzerinde yaptığı tahribatın önlenmesinde kullanılması, nükleer artıkların gömüldüğü bölgeler ilan edilerek sıkı bir kontrol altında tutulması talep edilmiştir (7). Ayrıca, Olcas Süleyman, SSCB Yüksek Sovyeti'nin bir üyesi olarak da Yüksek Sovyet'te bu mesele hakkında bir konuşma yaparak sorunu dile getirmiştir (8).

Aşağıda Olcas Süleyman'ın nükleer silahsızlanma ile ilgili olarak bazı devlet adamlarına gönderdiği açık mektubu sizlere sunuyoruz. Bir edebiyat ve ilim adamının politikacılara yol gösterme çabasıdır bu.

ABD Savunma Bakanı D.Cheney'e

SSCB Savunma Bakanı D.Yazov'a

AÇIK MEKTUP

Bu sene 4 Ekimde Semey poligonunda nükleer silahların geliştirilmesine bağlı olarak yapılan ve daha önce de yapılmakta olan nükleer denemelere karşı kurulan "Neveda-Semey" hareketi, Kazakistan halkı adına sizlere şöyle seslenmektedir. Hareketimiz ile diğer ülkelerdeki nükleer denemelere karşı olan hareketler nükleer meselelerin barış ve iyi niyetle, akılcılık ve insancılıkla çözülmesi için bütün güçleriyle çalışmaktadır. Buna rağmen ABD ile SSCB'de nükleer silahların denenmesi ve geliştirilmesi insanlığa karşı devam etmektedir.

Sizlere silahsızlanma hakkındaki meseleyi açıklamak istiyoruz. Bu meselenin halledilme-

si bütün insanlık için bir kurtulma şansdır diye düşünüyoruz. Biz, bu söylediklerimize kulak asılır ve sizler arasında olan senelerin güvensizliği kalkar diye ümitte bekliyoruz.

ABD ile SSCB halkları çoktandır birbirleriyle barıştı. Onlardan örnek alsanız.

Nükleer denemelere karşı "Neveda-Semey" hareketinin milyonları bulan gönüllü üyeleri adına hareket başkanı Olcas Süleyman"

Elimizdeki mevcut bilgilere dayanarak anlatmaya çalıştığımız Olcas Süleyman hakkında daha söylenecek çok sözler vardır kuşkusuz. Eserleri Türkçeye kazandırıldıkça bu görülecektir. Ayrıca onun Kazak Türk kültürünün bir temsilcisi olarak eserleriyle Türk uygarlığına, tarihi araştırma ve yorumlarıyla genel Türk tarihine büyük katkılarda bulunacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

* 22 Eylül 1989'da kabul edilen "Kazak Türkçesinin Resmi Dil Olması Hakkında Kabul Edilen Kanun"un 28. maddesi gereğince herkesin aile ve baba adları kendi milli edebiyatının imla kurallarına göre yazılacaktır. O nedenle, artık -ov, -ev, -ski gibi Slav isim eklerinin kullanılması da ortadan kalkmış olmaktadır.

1- O.Süleyman, Fizikçinin Duası, (Ter.Ülkü Tamer), İst.1976, s.57

2- O. Süleyman, a.g.e. s.30,39,41

3- A.Kara, "Kazakistan'da Neveda Hareketi ve Olcas Süleyman" Türkistan, sayı 7, Yıl 2, 1989,s.39-40

4- F.Diat, "Olcas Süleymanov: Az I Ya" (Ter. Hayati Develi) Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık 1987, sayı 51, s.157-174

5- T.Kocaoğlu, "Moskova'nın Onayını Bekleye Yasaklanmış Türkçe Eserler" Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ocak 1988, s.23-29

6-A.Türköz, Türkistan'da Çevreci Hareketler ve Aklanan Kazak Şairler, Türkistan, sayı 8, 1989, s.12-13

7-A. Kara, a.g.m.

8- Kazak Edebiyatı, 15 Eylül 1989 No: 37,

Doğu Türkistan'da Türkler ve Çinliler Arasındaki Temel Farklılıklar

İsmail CENGİZ

Doğu Türkistan'da nüfusun % 80 nini teşkil eden Müslüman Türkler ile birlikte, Tunganlar (Çinli müslümanlar), Çinliler ve Müslüman olan Tacikler bulunmaktadır.

Türkler'i assimile etme politikası gereği bölgeye yerleştirilen çok sayıdaki Çinli göçmen ile yerli Türkler arasında zaman zaman meydana gelen uyuşmazlıkların, çatışmaların ve bir arada yaşayamamanın temelinde, her iki toplum arasındaki "inanç, sadakât vs." gibi farklılıklar yatmaktadır.

Ananevi olarak Türkler ve Çinli müslümanlar daima Çin idaresi için problem teşkil etmişlerdir. Devletten bağımsız kalma arzusu ile Çin Devleti'nin temelini teşkil eden Konfüçyus ideolojisinin bazı önemli prensiblerini reddetmişlerdir. Bunun yerine birçok önemli hususlarda Konfüçyanizmle büyük tezat teşkil eden bir değerler sistemine inanmışlardır. (1)

Her iki toplum arasındaki anlaşmazlığa sebep olan ve olmaya devam edecek inançlardan kaynaklanan temel farklılıklar şunlardır:

Sadakât:

Çinliler'in temelini teşkil eden Konfüçyizm'da; imparator'u gök ile yer arasında ve orada yaşayanlar arasında bağlantı olarak kabul edilmektedir. İmparator ise, göğün altında yaşayanların idarecisidir. Ve herkes O'na sadakâtle hükümlüdür. Buna karşılık Müslümanların sadakâti, yerin ve göğün idarecisi olarak Allah'a karşıdır. Müslümanlar Allah'a inanırken, Çinliler birçok şeylere tapmakta, bir çoğu da hiç bir şeye inanmamaktadır.

Aile:

İslamiyet ile Konfüçyüzmin "aile" hakkında da değişik görüşleri vardır. Konfüçyüzmin temelinde, atalarına tapılma yer almaktadır. Atalarının, sülalelerinin isimlerini gösteren levhalar, titizlikle saklanmakta ve onların önünde duâ edilmektedir. Konfüçyanizm, devlet'i aile'nin bir uzantısı olarak görmektedir. Ailenin atasına gösterilen saygı, mahalli idareci vasıtasıyla İmparator'a kadar uzanmakta ve imparator, "Halkın babası " ve "göğün oğlu" olarak kabul edilmektedir. Bu husus köy idaresinde de kendini göstermekte ve köyde huzur olduğu vakit, bütün imparatorlukta da huzur ve sükûnun hâkim olacağına inanılmaktadır(2).

İslamiyette de aile önemli bir kurum olarak kabul edilmekte, atalar'a saygı duyulmakta, fakat tapılmamaktadır. Atalarının isimlerini gösterir secereler titizlikle saklanmakta, ancak onların önüne geçilip duâ edilmemektedir. Çinli müslümanlar ve Türkler kendilerini ümmetin bir parçası olarak görmektedirler. Devlet Başkanlığı Müslümanlar için saygı duyulacak bir makamdır. Bunun dışında herhangi bir özelliği yoktur.

Mahalli Tapınaklar:

Çinliler, mahalli tapınaklara da tapmakta, bunların korunması için gayret sarfetmektedirler, Çinliler'in müslüman olanları için ise "mahalli tapınaklar" fazla bir şey ifade etmemektedirler. Tanrıların sahte olduklarına inandıkları bu tapınakların bakımı için para vermeyi reddetmektedirler. Dualarını güneğe, imparator'a doğru değil, Kible'ye Mekke'ye doğru ifâ etmektedirler. Müslüman olmayan Çinliler'e gö-

re ise bu büyük bir kâfırlıktır. Müslüman Türkler ve Çinli müslümanlar, ümmet'in bir parçası olarak, inançlarının beş şartını "camiler" de yerine getirmektedirler.

Değerler:

Konfüçyuzm da, Çin'in, medeniyetin kaynağı olduğuna inanılmaktadır. Çin'in kelime manası da "orta kraklık"tır. Burada "orta" kelimesi merkezîyet bakımından ehemmiyet ifade etmektedir. Bu üstünlüğe inanmayanlar ise barbarlardır ve Müslümanlara hor bakılmaktadır. (3)

Çinli müslümanlar Çin medeniyetinin üstünlüğü yanında, İslâm medeniyetinin de en üstün değerlerin kaynağı olduğuna inanmakta ve Türkler ile birlikte Çin'in sınırları ötesindeki Mekke'ye bunun sembolü olarak bakmaktadır.

Müslüman Türkler de Türk medeniyeti ile birlikte İslâm medeniyetini üstün değerlerin kaynağı olarak kabul etmektedirler. Türkler için Mekke'den sonra İstanbul şehri de medeniyetin beşiği olarak kabul edilmekte ve kutsal şehir diye bilinmektedir. (4)

Yiyecekler:

Çin'deki Müslüman ve Müslüman olmayan topluluklar arasındaki bir diğer önemli ayrılık da " yiyecek" ile ilgilidir. Çinliler ananevi olarak mutfaklarından gurur duyarlar. Ve bir kişinin arkadaşlarıyla yemek yemesi önemli bir sosyal olaydır. Bu tür davetler evlerde ve lokantalarda sık sık verilmekte. Bu münasebetle dostluklar tesis edilir ve güven hissi oluşturulur. Genellikle içkili olan yemek davetlerinde "gürültü"nü çok olduğunu, yüksek sesle lokantalarda konuştukları görülüyor. Çin mutfağında çok çeşitli yemekler olmakla beraber, bunların önemli bir kısmını domuz vb. yenilmesi haram olan hayvan etleriyle hazırlananlar teşkil eder. Müslümanlar'ın domuz eti pişirilmiş mutfaklarda hazırlanmış ve domuz eti konulmuş tabaklarda yiyecek yemeleri dinen haram olduğundan, Çinliler ile kaynaşma mümkün olmamış ve bölgede sosyal münasebetler

iki gruba ayrılmıştır. Çinliler kendi lokantalarında da yemek yemekte dirler. Ancak Türkler ve Çinli müslümanlar (Dunganlar) kesinlikle kendi lokantalarında sıcak bir çay ile birlikte yemeklerini yemekte dirler. Çin lokantaları içkilidir. Fakat Doğu Türkistan'da içki servisi olan bir Tek türk lokantası görmek mümkün değildir.

Giyim- Kuşam:

Doğu Türkistan'da Çinliler ile Türkler'in giyimleri arasında da inançlardan kaynaklanan önemli bir farklılık göze çarpmakta. Çinliler, henüz tek tip elbise modasını terketmiş değil. Türklerin büyük kısmı milli giyimlerini terketmemiş. Ancak memurlar ve aydınlar kravatlı modern giyimi tercih etmiş görünüyorlar. Çinli kadınlar genellikle birbirine benzer, bol pantolonlar giymekte. Çinli genç bayanlar ise çok açık bir şekilde giyinmekte, vücutlarının çeşitli yerlerini gösteren giyimleriyle rahat bir şekilde dolaşmaktadırlar. Ancak Türkler, tıpkı Anadolu'da olduğu gibi uzun entarileriyle ve başlarını örten başörtüleriyle dolaşmaktadırlar. Ülkenin güneyindeki Kaşgar şehrinde ise durum tamamen değişiktir. Buradaki Türkistanlı kadınların, İslamiyetin giyinme kurallarını harfiyen uyguladıkları görülüyor.

Gelenekler:

Türkler ile Çinliler arasında en önemli farklılıkların başında gelenekler, görenekler geliyor. Her iki toplumun ahlak sistemleri birbirinden çok değişik. Çinliler'e göre ve Komünizme göre "büyüklere saygı, kurban kesmek, sünnet olmak vs." gibi bütün bu adetler ilerleme ve sosyalizm yolu üzerinde engelden başka bir şey değildir. Otobüslerde Çinli gençler, bayanlara ve yaşlı kadınlara saygı göstererek yer vermediklerini gördüm. Her Çinli kendi durumunu düşünüyor ve büyüklere saygı göstermiyorlar. Halbuki Türkler büyüklere, yaşlılara saygı gösteriyorlar, onlara değer veriyorlar. Otobüslerde, evlerde bir büyük geldiğinde gençler yerlerinden kalkarak, onlara büyük bir hürmet içerisinde yerlerini terkediyorlar.

Müslüman Türkler'in "bir cenazesi yolda götürülürken, bisikletle karşıdan gelenler cenazeye hürmeten bisikletten inip cenazenin geçmesini beklerler. Fakat Han Çinli gençlerin çoğu bunu bilmediklerinden veya yapmak istemediklerinden böyle davranmazlar. (5)

Komünizm ve Din:

Yukarıdan bu yana izah etmeye çalıştığımız temel farklılıkların esas kaynağını "Komünizm ve Din" teşkil etmektedir.

Bilindiği gibi komünistlere göre din; "halkın afyonu" ve "emperyalizmin aleti"dir. Çünkü komünist doktrinine göre halkın devlete ve partiye sadakâtinden daha fazla bağlılık isteyen bir felsefe veya sisteme tahammül edilemez. Ancak yıllardır devam edegelen baskılara rağmen. Komünizm, İslamiyet ile baş edememiştir. İslâm sadece bir din olmayıp aynı zamanda esaslı bir hayat tarzıdır. Kültür devriminde kapatılan bütün camiler bugün ibadete açılmış, Hac'ca gitme izni dahi verilmemiştir. Bu iki zıd kutup şimdilik bir arada yaşamaya çalışıyor.

Milliyet:

Çinliler ve Türkler birbirlerinden tamamen ayrı iki ayrı millet olmaları aradaki farklılığın esasını teşkil ediyor. Türklerde Çin halkından farklı bir milli benliğe sahip oldukları inancı belirgin ve güçlüdür. "Atalarının asırlar boyu, Avrasya kıtasında önemli roller oynamadığının, dünya tarihinde en eski uygarlıklardan birine sahip olan bir halk kökeninden geldiklerinin bilinci içinde" (6) manen dipdiri ve ayakta durmaktadırlar.

(1) June Teufel Dreyer. "The Islamic Community of China" Central Asian Sur-

vey. V. 1 No: 2/3 Sh:32. 1982, Londra

(2) June Teufel Dreyer.A. Ğ. M. Bak: Doğu Türkistan Dergisi No: 34-37 Sh:62

(3) Doğu Türkistan Dergisi No: 34-37 Sh: 62. İstanbul 1983

(4) "Çin'de İslamiyet ve Türkler". İsmail Cengiz-H. B. Gayretullah İstanbul. 1983 Sh: 104

(5) Lena H. Sun. "Çin Topraklarında Azınlık Çatışmaları". Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi No:9 Sh: 21

(6) Prof. Aydın Yalçın. "Çin Türkistan'ı Gözlemleri" Yeni Forum Dergisi. No: 200 Sh: 23

Not: Geniş bilgi için Bak: "Çin'de İslamiyet ve Türkler". İ. Cengiz, H.B. Gayretullah 1983, İst. İsteme adresi: P.K. 46 Beyazıt- İstanbul

**TERCİHİNİZDE
HAKLISINIZ**

31 Aralık 1989 tarihi itibarıyla

**TOPLADIĞIMIZ FONLAR
310 MİLYAR**

1989 Yılında "Kahıma Hesabı" sahiplerine

**DAĞITTIĞIMIZ KÂR
59 MİLYAR**

**GÜVENİNİZLE
BÜYÜYÜZ**

"Faizsiz Sistem"
FAİSAL FİNANS KURUMU

<p>GENEL MÜDÜRLÜK Kuşçusuz Cad. No: 46 Taksim-37 TAVŞANLI Tel: 151 86 20 (24 Hatt) Fax: 151 86 20 Tic. Sic. No: 284 84 8</p>	<p>ANKARA ŞUBESİ Anadoluhisari Bul. No: 60 Sıhhiye-06100 Tel: 117 44 40 (21 Hatt) Fax: 117 44 43</p>	<p>İZMİR ŞUBESİ Cumhuriyet Bul. No: 84 Kültür-35100 Tel: 19 23 84 Fax: 19 23 82</p>	<p>KONYA ŞUBESİ Atatürk Cad. No: 34 Konya-42100 Tel: 10 72 15 (21 Hatt) Fax: 10 72 84</p>	<p>BURSA ŞUBESİ Orhan Beyoğlu Bul. No: 8 BURSA Tel: 26 28 22 Fax: 21 28 82</p>	<p>ADANA ŞUBESİ Çakırcılar İş. Merc. ADANA Tel: 11 01 02 (21 Hatt) Fax: 11 06 12</p>	<p>SAMSUN ŞUBESİ Kızıldereli Mahallesi 131 Ticaret Odası Katında SAMSUN Tel: 154 11 Fax: 154 24</p>	<p>SAKARYA ŞUBESİ Çarşı Çarşısı No: 28 SAKARYA Tel: 40131 Fax: 40130</p>
---	---	--	--	---	---	--	---

Orta Asya Baruthanesi

Deng ve Gorbocov için daimi tehlike Türkistan:

İslamla komünizm arasında ölesiye meydan okuma

LUIGO ANTONIO FINO

Milletlerarası siyasî alanda henüz halledilmemiş meselelerin biri de gözlemcilerin şimdiye kadar hakkıyla değerlendiremedikleri Orta Asya konusudur.

Orta Asya, Ukranya, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin ortasına kadar uzanan geniş jeopolitik alandır. Bu uçsuz bucaksız yörede birbirlerinden farklı etnik menşeyli, değişik din ve töreleri olan ancak büyük bir çoğunlukla Türkçe konuşan halklar oturur. Bu toplumlar birbirlerine dilleriyle bağdırlar.

Sapienza Üniversitesi Türk Dili kürsüsü profesörünün ifade ettiğine göre Türkçe konuşan halklar S.S.C.B.'nde 100 milyonu bulmaktadır. Ya Çin'de? Çinlilerce Sinkiang adı verilen Doğu Türkistan halkının hepsinin Türkçe konuştuğu düşünülürse yöredeki diğer müslümanları da katarak Çin'de mevcut müslüman Türklerin sayısı 40 ile 60 milyon arasındadır. Bu belgeleri Türkiye'de oturan Doğu Türkistan yetkililerinden aldık.

Pekin'i sarsan korkunç öğrenci ayaklanması, doğal olarak Doğu Türkistan olaylarının ikinci planda kalmasına sebep olmuştur. Oysa Doğu Türkistan'da sürekli sürtüşmelerin mevcudiyeti biliniyor. Yörede gizli "integreste (birleştirici)" bir islamın hareketi mevcut! Bu direniş o derece etkili ki geçenlerde islam dini törelerine aykırı cinsel nitelikte bir kitabın yayınlanması dolayısıyla muhalefet mevcut rejime açıkça tavır koymuştur. Çarpışmalarda Urumçi'de yaralananlar belki ölenler de olmuştur. Aynı direnişler ülkenin diğer yörelerinde hatta Pekin'de dahi baş göstermiştir.

Bu etnik çarpışmaları Gorbocov taraftarı basın, ekonomik krizler ve güç dengelerinin yenilenmesi gibi sebeplere atfetmekte ise de, olayların çok eskilere dayandığı gerçektir. Gorbocovvari ve çağdaş bir komünizm rejimi dahi bu sorunları çözemez. Çin yöneticilerine gelince bunlar politik düzenden çok, güç politikasına inandıklarından mantıklı sorunlar bulmaktan acizdirler.

Yüzyıllarca süren çarlık yönetiminin panslavist, panrus politikaları düşünülün! Bu istibdat rejimlerine karşılık bolşevik ihtilalinin özgürlük vaatleri hatırlansın! Kısa bir dışa açılma, sınırlı bir özgürlük akımlarından hemen sonra bolşevikler, müslümanlara şiddet ve terör rejimi uygulamışlar toplu öldürme ve soy kırımlarına dahi başvurmuşlardır.

Eski Rus İmparatorluğunun müslüman halkı, özgürlükten mahrum, inim inim inliyordu! Bu geniş turko-tatar halkları islamın yeşil bayrağı altında toplamak isteyen Enver Paşa olmuştur. Enver Paşa, idealist ihtilalci şahsiyetiyle hemen hemen efsânevi bir kahramandır. İslam için çarpışıyordu! Mart 1922'de öldürüldü. Ruslara karşı ancak 4 yıl kahramanca direnmiş, Buhara dolaylarında sürekli çarpışmıştır. İslam kalkınması bu kahraman yiğidir ölmesiyle ortadan kalkmamış, daha küçük çapta olmakla beraber için için devam etmiştir. 20'li 30'lu yıllarda bir kıvılcım halinde yavaş fakat sürekli varlığını korumuştur. Bu yıllarda yüzbinlerce müslüman hücrelere bir daha çıkmamak üzere kapatılmış milliyetçilikle suçlanarak şehid edilmiştir.

Sovyet rejimi ancak 1932'de silahlı ayaklanmaları bastırabilmiştir.

II. Dünya savaşının patlamasıyla Alman ordular ilerlerken Almanlarla "işbirliği" olayı başgösterdi.

Asya Türklerinin Almanlarla işbirliği yapmaları konusuna tarihçiler, araştırmacılar, her türlü art fikirleri ve taraf tutmaları bir yana bırakarak yalnız ve yalnız gerçeği araştırmayı görev edinmelidir.

Yüzbinlerce Sovyet uyruklu halk III. Reich tarafına geçmişti. Aralarında müslüman halk çoğunlukta idi.

Savaşın sonra Stalin bu masum halkı kendi topraklarından çok uzaklara Gürcüstan'dan Özbekistan'a sürdü. Ayrıca Kazakistan'da Fergana Vadisi 1917 yıllarında "Basmacılarla" Bolşevikler arasında kanlı çarpışlara sahne olmuştur.

Doğu Türkistan'ın hikayesi ise en hazinidir. Bugün Çin idaresinde bulunan bu memlekette yarım milyon müslüman, Maoistlerce komünist ihtilali sürecinde öldürülmüştür.

Bugün bu acı gerçeğin ortadan kalkması için ne gibi çareler düşünülebilir? Doğu Türkistan konusu çapraşık çelişkili bir sorundur. Eğer durum bir patlamaya dönüşürse kontrol altına alınması çok güç olur.

Örneğin Rusya'da vuku bulan etnik çarpışmalar, çeşitli etnik menşeyli müslümanlar arasındaki çarpışmalardır. Aralarından bazılarının özellikle Stalin tarafından deportasyona (tehcire) zorlanan Mesketler'in yakın gelecekte kurulacak olan bu müslüman devletin kadrolarına girmek istemelerinden çıkmıştır. Bu yeni kurulacak olan İslam devleti, bütün müslümanları birleştirecek, Türk, Kazak, Azeri, Tacik, Çeçen, Kırgız, Türkmen, Özbek, Tatar gibi halkları aynı çatı altında birleştireceklerdir. Henüz resmileşmemiş olmasına rağmen bu konuda çaba sarfeden "Birlik" örgütü mevcuttur. Bu organizasyon İslam Cumhuriyetini kurmayı amaçlıyor. Herhalde Çin'de müslümanlar daha feci durumda olmalıydılar. Çünkü Gorboçov ağırlığında bir yönetici yok! Mali ve siyasi güçler keyfi hareket ediyor. Rusya'da aslında 10 yıl önce, Sovyet yönetimi İslam bombasının ateş almaması

için camiilerin restorasyonları ve Kur'an kurslarının başlatılmasına izin vermişti.

Bir kaç zaman evvel Lenin Müzesinde bulunan İmam Buhari'nin ünlü Kur'an-ı Kerim'i yüzbin kişiden fazla müslümanın katıldığı bir gösteride sahiplerine iade edildi.

Sonuç: Müslümanların ümit ettiklerini fersah fersah aştı! Önce İran İslam devrimi daha sonra Afganistan'daki islami direniş birleştirici unsur olarak islam aleminde bir bomba tesirini yapmış İnteguste islami hareketi körüklemiştir. Bu hareket kesinlikle anti-Marksist'dir. Bütün bunlara bir ekonomik kriz de katılınca durum büsbütün kötüleşti. Çünkü Gorboçov yönetimi Batı Türkistan'da yalnız pamuk yetiştirilmesini öngörmektedir. Orta Asya'da durum bir felaket manzarası arz etmektedir. Gerçekten feci ve trajik bir dram hazırlanmaktadır.

Ancak yeni gelişmeler hakkında kesin kararlar vermek için daha erken. Sovyet Rusya'da olduğu gibi Çin'de de yönetimlerin uyguladığı "uzlaştırıcı" politika iflas etmiş, komünizm ile islamın asla bağdaşamayacağı kesinleşmiştir. Bu iki dünya görüşü birbirine ters düşmekte ve birbirlerine meydan okumaktadırlar.

Çev. Prof.Dr. MEHLİKA KAŞGARLI

NOT: Orta Asya Türklerinin entegrist (birleştirici) bir islam devletinin idaresi altına girme istemeleri yanlış bir yorumdur. Doğal olarak Müslüman Türkler gerek Sovyet Rusya gerek Çin için önemli bir sorundur. Orta Asya Türkleri asimile olmamak için dinlerini büyük bir titizlikle korumaktadırlar. Ancak Türk olduklarını unutmuş değiller. Bunları Çinli müslümanlarla karıştırmak gerçeğe aykırıdır. Uygurlar evvela Türk sonra müslümandırlar. Bu itibarla Çinli müslümanlarla hiç ilişkileri yoktur.

Orta Asya'da 100 milyon Türk'ün yaşadığı doğrudur. Ancak yazarın ifade ettiği gibi bunların arasında hiç bir etnik ayrıcalık olmadığı gibi tarihleri aynı olup töre farklılıkları da yoktur. (Çevirenin notu)

"Çin liderleri Çin Seddinin ötesindeki azınlık milletlere endişeyle bakmaktalar."

Çev: Enver Can

Colina MacDougall bildiriyor.

Sovyetler Birliğindeki çeşitli milletler arasında glasnost, yani 'açıklık' politikasının sınırları aşarak, gittikçe artmakta olan gerginlikleri dikkatle izlemekte olan Çin yöneticileri, kendi hudutları içindeki azınlıklar üzerinde de endişeyle düşünmekte. Pekin'in Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi) daki yaşlı, ama katılaşmış yöneticisi Vang Enmao geçen hafta etnik kargaşalıklar ve 'karşı devrim ayaklanmasına' karşı yeni tedbirler almıştır.

'Karşı devrim ayaklanması' deyiimi komünist partisine karşı yapılacak protesto hareketlerine verilen kod ismidir. Ama Pekin'in, Doğu Türkistan'da demokrasi taraftarı gösteriler yapılmasından daha da öteye gidecek olaylar vuku bulmasından korkmasına sebep vardır. Çünkü tarihe baktığımızda bu ülke müslümanların (Türklerin) Çinlileri bozguna uğratacak ayaklanmalarına sebep olmuştur.

Çin Komünist Partisinin geçen yaz demokrasi isteyen göstericileri silah gücüyle bastırdıktan sonra ve şimdiki kemerleri sıkıya yönelik sert ekonomik politikası nedeniyle, zaten başı derttedir. Ama Çin liderleri, buna rağmen Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler birliğindeki cumhuriyetlerde vuku bulmakta olan hadiselerin kendi gibi Sovyetler Birliğinde Rus olmayan milletler genel nüfusun yarısını oluşturuyorlar. Ama Çin'de ise azınlık milletler fakat 7 faizi teşkil ederler.

Ama bu azınlık milletlerin vatanları Çin Halk Cumhuriyetinin batı ve kuzey tarafındaki geniş bölgelerdir. Bu halklar: Müskümanlar (Türkler), Moğollar ve diğer milletlerin Sovyetler Birliği hudutları içinde kalan milletlerle tarihi ve kültürel bağları vardır ve Çinlileri sevmeyizler.

Bu bölgelere, Sovyet blokiyle uzun hudutlu olması ve iç güvenlik nedeniyle çok sayıda askeri bir-

likler yerleştirilmiştir. Doğu Türkistan ve İç Moğolistan (Çin Halk Cumhuriyeti yönetimindeki Moğol Özerk Bölgesi) halkının şimdiki Sovyet imparatorluğunun güney bölgelerindeki insanlar ile yakın etnik bağları vardır. Çin yöneticileri tarafından verilen istatistik bilgilerine göre, Doğu Türkistandaki 13 milyon nüfusun 6 milyonunu Uygur Türkleri teşkil etmektedir. Uygurlar, Çinliler tarafından 'Uygur Özerk bölgesi' olarak adlandırılan Doğu Türkistan nüfusunun yarısını teşkil ederken, onlar Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar Türkleri ve Taciklerle birlikte Çinlilerin sayısını geçerler. (Bu sayılar Çin yönetimi tarafından verilen istatistik bilgilere dayanır. Doğu Türkistan'ın doğusundaki Gansu ve Ningsia vilayetlerinde de Hui olarak bilinen müslümanlar vardır. (Hui'lar Çin'e İslamiyeti götüren Arap tüccarlarının Çinlilerle evlenmelerinden türeyen halk olduğu tesbit edilmiştir.)

Çinliler, tarihten beri Orta Asya (Türklerden) halklarından korkmuşlardır. Cengiz Han ve onun Moğol Devletlerini bu konuda misal göstermek kafi'dir... Çinliler, Türk saldırıları karşısında Seddi Çin'i inşa ettiler, ama hedeflerine ulaşamadılar. Bunun ondan sonraki saldırılar ispatlamaktadır. Çin orduları, Doğu Türkistan Çin hudutları içine alınıp sifize edilmedikçe **daimi tehlike arz eder** görüşünden hareket ederek, bu topraklar üzerinde defalarca savaştılar. Ama Çin orduları, imparatorluğun en güçlü olduğu anlarda bu (Türk) yurdunu kendi pençesi içine alabilmiştir.

Doğu Türkistan, Birinci cihan harbinden sonra Çin Cumhuriyeti yönetimine pek de tabi olmayan askeri diktatörler tarafından yönetilmiştir. Bu arada (1933) bağımsız " Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti" de ilan edilmişti. Ama 1949 da komünistler zafere kazandıktan sonra, Pekin Doğu Türkistan'ı kendi kontrolüne almış... ve sonraki yıllarda bu ülkeye çok sayıda Çinli göçmen getirip yerleştirmeye başlamış-

tır.

1950 li yılların ortalarında, Doğu Türkistan'ın nüfusu 5 milyon civarında olduğu zaman, Uygurlar 3.500.000 kişi ve Çinliler 200.000 kişi civarında idi. Ama, ondan sonra ırk, din, dil, kültür, sima itibarıyla Orta Asyalılardan (Türklerden) farklı olan Çinliler yeni kurulmakta olan sanayi faktöründe çalıştırılmak üzere Doğu Türkistan'a getirilmeye başlandı. Bunun haricinde, müebbed hapse mahkum edilen sayısız siyasi tutuklular da Doğu Türkistan'a getirildi.

Bugün, Çin'in azınlıklar yaşayan diğer bölgelerinde olduğu gibi, Doğu Türkistan'da da yüksek mevkiiler Çinlilerin elindedir. 1949'dan sonra Doğu Türkistan'a çok sayıda Çinli göçmen yerleştirilmesiyle ülkede halkın hayat seviyesi düzelmemekle birlikte geleneksel ekonomisi de Çinlilerin dogmaya dayanan tarım politikası ülkede asırlardan beri uygulanmakta olan sulama sistemini mahv etmiştir, çölleşme etrafa sıçramıştır ve Lop Nor bölgesinde yapılmakta olan nükleer silah denemeleri geniş bölgeyi kirletmiştir. Kültür ihtilali döneminde Uygurlar cezalanmış, dinlerine hücum edilmiş ve camiler yıkılmıştır. Son yıllarda, bazı camiler yeniden inşa edilmiş ve belli ölçüde kültürel serbestlik verilmiş ise de, Çinliler halkın sevgisini elde edememişlerdir. 1981'de Kaşgar'daki ciddi çatışmalar ve İli (Gulca) şehrindeki kargaşalıklar başta olmak üzere, son senelerde Çinliler ile bir takım çatışmalar patlak vermiştir. 1989 Mayıs ayındaki bir hadise Doğu Türkistan müslümanlarının (Türklerin) ne kadar militan olduğunu göstermektedir. Geçen Mayıs ayında, Pekin'de demokrasi hareketi devam etmekte olduğu zaman, göstericiler, Çinlilerin cami mimari ve dekorasyonunu cinsel açıdan açıklayan bir kitabını eleştirerek Doğu Türkistan'ın başkenti Ürümqi'deki Komünist Partisi binasına saldırdılar. Bu itiraz hareketi ülkenin her tarafında yankı yaptı. Bu olay, Çinlilerin dünyadaki İslami hareketin etkilerinden muaf olmadığını gösterir.

Şimdilik, Çin'deki Moğol Özerk bölgesi daha az hassas olsa da, bakide Doğu Türkistan kadar tehlike arz edebilir. Son haftalarda, Çin hudutlarının kuzeyindeki Moğolistan halk Cumhuriyeti'ndeki Moğollar aniden harekete geçerek ülkenin yönetiminde söz sahibi olma taleplerini sürdürmektedirler. Bu gelişmeler Çin Halk Cumhuriyeti açısından da tehlikeli olabilir. Sovyet Ordusu 1924'te Moğolistan Halk Cumhuriyetini kurduktan beri bu ülke de Sovyetler

Birliğinin en sadık peyki oldu ve 1960'lı yılların başında patlak veren Çin-Sovyet anlaşmazlığı yıllarında bu ülke Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Moğol Özerk Bölgesinden tamamıyla tecrit edilmişti. Ama son yıllarda, glasnost, yani açıklık politikasıyla birlikte Moğollar barınaklarından dışarı çıkarak, daha çok seyahat etmektedirler, ticari ve kültürel ilişkilerini çoğaltmaktadırlar. Son haftalarda, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Ulan Bator'da demokrasi talebiyle iki defa gösteri yapıldığı haber verildi. Moğol Özerk bölgesindeki Moğolların Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki kardeşlerine oranla 50 faiz daha çoktur. Bu Moğollar da, Doğu Türkistanlılar gibi kültür ihtilali devrinde Çinlilerin zulmüne maruz kaldılar. Gerçi bu bölgenin adı Moğol Özerk Bölgesi ise de, aslında özerklik sadece sözdedir. Çinlilerin sayısı 15 milyona ulaşmıştır. Realistçe düşündüğümüzde bu Moğolların hudut ötesindeki (Moğolistan Halk Cumhuriyeti) kardeşleriyle birleşmeleri mümkün değildir. Ama milli hareketlerde realizmin her zaman geçerli olmadığı da bir gerçektir.

Çin esaretindeki Tibet, bağımsızlık iddiasını uluslararası platformlara götürülen bölgedir. Çin yönetimi, Tibetlilerin bağımsızlık mücadelelerini silah gücüyle bastırıp gelmektedir. Ama, Çin'deki en nazik bölgelerden biri olan Tibet'in Sovyetler Birliği'ndeki etnik gruplar arasında vuku bulmakta olan kargaşalıklardan doğrudan doğruya etkilenmesi beklenmiyor. Tibetlilerin Moğollarla (bir zamanlar Dalay Lama Moğolların dini lideri idi) kültürel bağları olmasına rağmen bu bölge coğrafi açıdan tecrit olmuş durumdadır. Tibet'in kuzey sınırlarındaki müslümanlarla (Türklerle) müşterek yönleri pek yoktur.

Tibetliler, dini liderleri Dalay Lama vasıtasıyla Pekin yöneticilerini uluslararası baskı altında tutabilirler. Ama, Sovyetler Birliği'ndeki glasnost, yani açıklık politikasının kıvılcımları sıçramakta olan günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin içindeki en tehlikeli bölge Doğu Türkistan olması muhtemeldir.

Financial Times adlı İngiliz gazetesinin 31 Ocak 1990 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

Doğu Türkistan'da yine kan:

50 ölü

Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgali altında bulunan Doğu Türkistan'da meydana gelen hadiselerde Çin askerlerinin açtıkları ateş sonucu 50 kişi öldürüldü ve çok sayıda kişi de yaralandı.

Pekin'deki diplomatik çevrelere ulaşan ve doğruluğu Çin makamlarınca da doğrulanan haberlere göre Doğu Türkistan'ın Kaşgar, Aksu, Hoten ve Kuça şehirlerinde çıkan olaylarda Çin askerleri tarafından 50 kişi öldürülürken, çok sayıda kişi yaralandı. Bir çok kişinin de tutuklandığı olayları bastırmak için bölgeye takviye birlikler gönderildi. Kaşgar havaalanı trafiğe kapatılırken, Kaşgar ile birlikte Aksu, Hoten ve Kuça şehirlerine giriş çıkışlar yasaklandı.

Olayları dünyaya ilk defa Reuter ajansı duyurdu. Ajans, temas kurduğu Jan Arell ve Karin Teghammar adlı iki İsveçli turistin gördüklerine dayanarak verdiği haberde, Kaşgar'a 50 km mesafede bulunan bir kasabada cami yapılmasını engellemek isteyen Çinlilerle Türkler arasında çıkan tartışmanın kısa zamanda büyüdüğünü ve kasabaya gönderilen iki Çinli görevlinin öldürülmesi üzerine bölgeye çok sayıda asker sevk edildiğini, olayların Kaşgar ve çevresine de sıçradığını duyurdu.

Bunun üzerine harekete geçen dünya ajansları, Çin resmi makamlarına defalarca müracaat ettikleri halde olay yerine gitmek için izin alamadılar. Telefon bağlantısı kurulan Çinli yetkililer olayların bastırıldığını bildirdiler, ancak yorum yapmaktan kaçındılar.

Pekin'de bulunan Türk gazeteci Sami Kohen'e Kaşgar'a gitmek için izin verilmedi.

Urumçi havaalanından geçen Sami Kohen, burada çok sıkı güvenlik tedbirlerinin alındığını ve Çinli askerlerin adeta kuş uçurtmadıklarını ifade ediyor.

Bu arada "İpek Yolu Belgeseli"ni hazırlayan ve kendilerine daha önceden izin verilen TV ekibinde bulunan tanınmış Türk kameraman Güneş Karabuda ve ekibi de saatlerce Urumçi havaalanında bekletildi ve Pekin'e dönmek zorunda bırakıldı.

Pekin'deki diplomatik kaynaklar, Doğu Türkistan'ın yılbaşından beri kaynadığını Ocak ayında ve Mart başında büyük gösteriler yapıldığını, çok sayıda kişinin tutuklandığını, Nisan ayının ilk haftasında meydana gelen olayların ise en kanlısı olduğunu ifade ettiler.

Çin basını ve resmî makamları olaylarla ilgili hiç bir yorum yapmazken sonra kendisiyle telefon bağlantısı kurulan Urumçi'deki Muhammed adında bir yetkili, Kaşgar, Aksu, Hoten ve Kuça şehirlerine yabancıların girmesinin yasaklandığını ifade etti.

Pekin'e ulaşan 4 Nisan tarihli Sincan gazetesinin verdiği haberde, Sovyet sınırındaki Yili Vadisinde, "Anavatanın bütünlüğünü parçalamaya yönelik yasadışı bir örgüt tamamen çökertildi" ve olayları "düşman yabancı güçlerin" çıkardığı ifadelerine yer verildi. Bu haber, aynı zamanda, olayları doğrulayan ilk resmi haber niteliğini taşıyor.

Çin resmî yayın organları bir süreden beri "karışıklık çıkarmak isteyen yabancı güçler" ve "İslamcılık" akımı aleyhinde yoğun bir

kampanya sürdürüyorlar.

Çin makamları öteden beri olduğu gibi, Türklerin ve müslümanların din ve vicdan hürriyetlerine getirdiği sınırlamaların miktarını artırarak, Türklere cami yapma sınırlaması getiriyor ve herhangi bir caminin yapılabilmesini izne bağlıyor. Nitekim, olayların ilk çıkış sebebi olarak, Kaşgar'a 50 km mesafede bulunan bir kasabaya cami yapılmasının Çinliler tarafından engellenmek istenmesi üzerine çıktığı bildiriliyor.

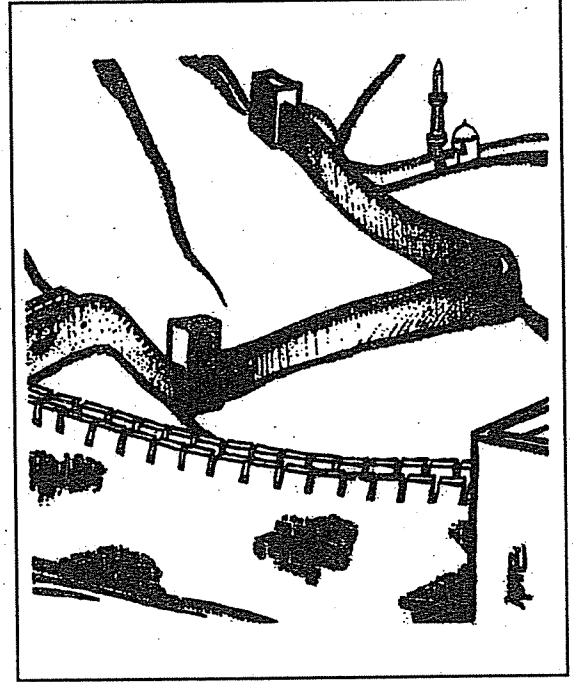
Öte yandan Fransız Liberation gazetesinin yazdığına göre olayların başlangıç sebebinin cami olmadığı, Çin yönetiminin öteden beri Doğu Türkistan'da bulunan Uygur, Kazak ve Kırgızları birbirinden ayırmaya, onları bir güç olarak bir arada görmeyi mümkün olmadığı, bu yüzden arada gergin bir havanın olduğunu belirtiyor. Fransız muhabirlerinin yolunu keserek **"Bir Uygur Türküyüz. Biz Kazak Türküyüz. Bizi ayıramazlar. Burası Doğu Türkistan'dır"** diyen Uygur, Kazak ve Kırgızların bu tavni, gazeteye göre, Çin'in durumunun bir hayli zor olduğudur.

Liberation gazetesi, bu isyanın bir birlik hareketi olduğunu, millî birlik ve beraberliğin uyanışına dikkat çekti.

Olaylarla ilgili olarak yapılan açıklamalarda Muhtar Hükümetin Başkanı Timur Dawamat, ayaklanmanın ciddi bir tehlike teşkil etmediğini söylerken Azınlıklar Bakanı İsmail Ahmet **"Bu uzun vadeli bir mücadeledir ve ciddi bir tehlike işaretidir."** dedi.

Çin Komünist Partisi üst seviye yetkililerinden biri Doğu Türkistan'da meydana gelen ayaklanmaların İstanbul'da oturan İsa Yusuf Alptekin tarafından yönlendirildiğini, çeşitli milliyetçi yayınların Doğu Türkistanlı gençlere gönderildiğinin tespit edildiğini söyledi. **"Almanya'nın Sesi"** radyosu konu ile ilgili yayınında İsa Yusuf Alptekin'in bölgeye ajanlar gönderdiği iddiasına yer verdi.

Bunun üzerine İsa Yusuf Alptekin Türkiye gazetesine yaptığı açıklamada şunları söyledi:

Fransız "Le Figaro" gazetesinin Doğu Türkistan'daki çatışmalarla ilgili haberin yanında kullanılan karikatür.

Doğu Türkistan uzun yıllardan beri Komünist Çin işgali altındadır. Daha kısa bir ifade ile bir Çin müstemlekesidir. Orada 14 milyon insan yaşıyor ve bunun 13 milyonu Uygur Türkü. Ben zulümden ve baskıdan kurtulmak için bütün esir milletlerin hareketine geçtiği ve dünyada benim milletimin 'kışkırtılmış', hele benim tarafımdan 'yönlendirilmiş' olması iddiasını ilkönce orada yaşayan insanlara karşı saygısızlık kabul ederim, insanların zulümden kurtulmak için mücadele etmelerinde ayrı bir kışkırtma ve yönlendirmeye gerek var mı?

Milliyetçi Çin Lideri Çankayşek bir gün bana **"halkımız bizi seviyor. Bunu gözlerinden anlıyorum."** demişti. Ben de kendisine zulüm ve esaret altında yaşayan insanların kendilerine zulmedenleri sevmelerinin mümkün olmadığını ifade etmiştim."

Olaylarla ilgili gelişmeler devam ediyor. Dünya basını hergün yeni haberler getiriyor.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ FİYAT LİSTESİ

- Türkiye için Beher Sayısı 6.000- TL.
- Yıllık Abone Bedeli 20.000- TL.

YURT DIŞI FİYATLARI:

— Beher Sayısı

5 Amerikan Doları	20
20 Suudi Arabistan Riyali	80
15 Batı Alman Markı	60
300 Belçika Frankı	1200
50 Fransız Frankı	200

YURT DIŞI YILLIK ABONE BEDELLERİ:

— Yıllık Abone (4 sayı)

5 Amerikan Doları	20
20 Suudi Arabistan Riyali	80
15 Batı Alman Markı	60
300 Belçika Frankı	1200
50 Fransız Frankı	200

قائمة الاسعار لمجلة صوت تركستان الشرقية

داخل تركيا:

— ثمن النسخة الواحدة 2.000 ليرة تركية - قيمة الاشتراك السنوي لرفرا دنه 20.000 ليرة تركية

في الخارج:

ثمن النسخة الواحدة	بدل اشتراك سنوي
5 دولار امريكى	20 دولار امريكى
20 ريال سعودي	80 ريال سعودي
15 مارك ألماني	60 مارك ألماني غربي
300 فرنك بلجيكي	1200 فرنك بلجيكي
200 فرنك فرنسي	200 فرنك فرنسي

**Subscription terms of
VOICE OF EASTERN TURKISTAN
for countries other than Turkey:**

Single issues:

5 U S. Dollars	20
20 Saudi Arabian Riyals	80
15 West German Marks	60
300 Belgian Francs	1200
50 French Franks	200

Yearly Subscription Rates:

(Comprising 4 issues)

5 U S. Dollars	20
20 Saudi Arabian Riyals	80
15 West German Marks	60
300 Belgian Francs	1200
50 French Franks	200

Banka Hesap No: 240022 Yusufpaşa Şubesi AKBANK/İST.

Doğu Türkistan'daki Son Gelişmeler Üzerine

Prof. Dr. Mehmet Saray

-Doğu Türkistan Vakfı Genel Sekreteri Prof. Dr. Mehmet Saray'ın Doğu Türkistan 'daki son olaylar üzerine Doğu Türkistan Vakfı'nda düzenlenen basın toplantısında basın mensuplarına hitaben yaptığı konuşma-

TRT'nin ve basının kıymetli temsilcileri,

Doğu Türkistan Türkleri ile ilgili olarak 8 Nisan 1990 tarihinden itibaren Türk ve dünya basınında yer alan gelişmeler hakkında sizlere bilgi arz etmek için huzurunuzda bulunuyoruz.

Başkenti Pekin olan Çin Halk Cumhuriyeti, her medeni ülkenin imzaladığı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini imzalayan ülkelere biridir. İstila yoluyla sınırları içine soktuğu Doğu Türkistan ve Tibet gibi ülkelere özerklik verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu ülkelerde yaşayan Tibetlilere ve müslüman Türklere, İnsan Hakları çerçevesinde her türlü hak ve serbestiyi tanıdığını anayasasında yazılı olarak beyan etmiştir. Fakat, bunları söyleyen Çin yönetimi, gerçekte ne Tibet halkına ve ne de Doğu Türkistan'da yaşayan 15 milyon müslüman Türk'e vadettiklerinin hiçbirini yerine getirmemiştir.

Tibet meselesi bizi doğrudan doğruya ilgilendirmedikleri için, biz, Doğu Türkistan'da yaşayan müslüman Türklerin meselesine eğilece-

ğiz.

Peki, "Doğu Türkistan bizi niye bu kadar ilgilendirir" diye bir soru aklımıza gelebilir. Arz edeyim, efendim. Herşeyden evvel Doğu Türkistan, Türklerin anayurdudur. Türk kültürünün en büyük merkezlerinden biridir. Ayrıca, bugün orada 15 milyona yakın, çoğunluğu Uygurlar olmak üzere Kazak, Özbek ve Kırgız Türkleri yaşamaktadır. Bu insanlar dinen ve ırken kardeşlerimizdir. Bütün bunlara ilaveten, Türkiye, takip ettiği eğitim ve kültür siyaseti dolayısıyla, Doğu Türkistan Türklerinin kaderi ile ilgilenmek mecburiyetindedir. Bildiğiniz gibi, Karahanlılar devrinde Doğu Türkistan'da yetişmiş cihanşümül Türk bilginleri ve düşünürleri vardır. Kutadgu Bilig'in müellifi Mahmut Kaşgarî bunların başında gelmektedir. Bugün okul kitaplarımızı süsleyen bu eserlerin müelliflerinin torunları Doğu Türkistan Türkleridir. Türkiye, Yusuf Has Hacıp ile Mahmut Kaşgarî'nin torunlarına ve onların problemlerine alâka göstermek mecburiyetindedir. En azından devletlerarası hukuk ve insan hakları çerçevesinde onların uğradığı haksızlıklar karşısında sesini duyurmak ve onlara arka çıkmak mecburiyetindedir. İşte bu sebeplerden dolayı buradayız.

Şimdi, gelelim cereyan eden hadiselere: Sovyetlerde cereyan eden yumuşamaya paralel

olarak, beş altı senedir, Çin yönetimi de işgal ettiği Doğu Türkistan ile Tibet'te bir serbestliğe doğru gitmekte idi. Tıpkı Sovyetlerdeki gibi, komünist rejimin ekonomik meseleleri halletmede yetersiz kaldığını gören Çinliler, kapılarını Batı sermayesine açmak mecburiyetinde kalmışlardı. Bundan istifade ile Doğu Türkistan Türkleri, dinî ve kültürel sahada bir parça kendilerini toparlayabilmek için faaliyete başlamışlardı. Yıkılan mescid ve camilerini tamire, yenilerini yapmaya çalışıyorlardı.

İşte bu meyanda başlayan faaliyetlerden biri de Kaşgar yakınlarında Aksu kazasında cereyan ediyordu. Çinli yöneticiler, ilerlemiş olan bir cami inşaatını yıkmak istemişlerdir. Daha önceki baskılardan bunalan halk, bu isteğe karşı gelince çatışma çıkmıştır. Çatışmanın yaygın hale gelmesi üzerine Çinliler askerî birlikler getirmiş ve silahsız halkı makineli tüfek ateşi ile taramışlardır. İlk tesbitlere göre Türkler, 50 ölü ve 200'ün üzerinde yaralı vermişlerdir.

Hadisenin diğer şehirlerde de duyulması ve oralarda da ayaklanma olmasından korkan Çinli yöneticiler paniğe kapılarak, bir taraftan askerî birlik sayısını artırırken diğer taraftan da Doğu Türkistan'a giriş-çıkışı yasaklamışlardır. Doğu Türkistan'a giriş-çıkış yasağı kalktığında neler olup bittiğini hep birlikte öğreneceğiz.

Basınımızın muhterem temsilcileri,

Hadise basit bir cami yapımına engelden dolayı çıkmamıştır. Geçen senenin Mayıs'ında, bu senenin Ocak ve Mart aylarında Doğu Türkistan şehirlerinde büyük protesto gösterileri yapılmıştı. Bunun sebebi ne idi? Daha doğrusu sebepleri neler idi? Arz edeyim.

Müstakil bir Türk yurdu olan Doğu Türkistan tarihte üç defa Çin işgaline uğramıştır: 1760, 1877 ve 1913. Her Çin işgalinden sonra Doğu Türkistan Türkleri istiklallerini yeniden

elde etmeyi başarmışlardı.

Fakat Çinlide kötü bir huy vardır. Şayet onlar, o ülkeyi kadim (eski) Çin ülkesi addederler. Nitekim bu hadiseyi ileri sürerek 1949'da Doğu Türkistan'ı 1961'de de Tibet'i işgal etmişlerdir. Bu yepyeni bir emperyalizm ve yayılma şeklidir ki, tarihte eşine rastlanmaz. Kabul etmek mümkün değil. Eğer herkes bu mantıkla hareket etmeye kalkarsa dünya altüst olur. Bu mantığa göre biz de Balkan ve Orta Doğu ülkelerini eski Osmanlı toprakları diye yeniden işgal edelim. Olur mu böyle şey? Olmaz elbette. Fakat Çinli dostlarımız bunu yaptılar.

Çinliler bir bu yönden haksız, ikinci olarak da Devletlerarası Hukuk ve İnsan Hakları'nın hiçe sayarak Doğu Türkistan Türklerini her husta sömürdüğü için haksızdır. Bugün Doğu Türkistan'da kurulan fabrika ve imalathanelerde çalışanların yüzde doksanbeşi Çinlidir. Yine okullarda ve üniversitelerde okuyan gençlerin yüzde doksanı Çinlidir.

Türklerin verimli toprakları ile zengin maden yatakları da ellerinden alınmış ve Çinlilere verilmiştir. Kısaca Doğu Türkistan Türkleri kendi öz anavatanlarında, tarihte eşine ender rastlanan bir sömürü düzeninin pençesinde inlemektedirler. Bu insanlar hak hukukunu istiyorlar. Onların feryadının ve ayaklanmalarının sebebi budur.

Bütün bu haksızlıklar yetmiyormuş gibi, kitleler halinde Çinli göçmen Doğu Türkistan'a yerleştiriliyor. Bir nevi koloni durumuna getiriliyor.

Eğer bu haksızlıklara dur denilmez ve devamlı Çin göçmeni getirilmesine mani olunmaz ise, yakın gelecekte 21. yüzyılda Doğu Türkistan diye bir ülke kalmayacaktır.

Sizden ricam o'dur ki, Devletlerarası Hukuk ve İnsan hakları çerçevesinde Doğu Türkistan Türklerine sahip çıkınız. Onların uğradığı bu büyük haksızlığı dile getiriniz.

PRESS RELEASE

All aspects of issues related to minority Muslims the world over were discussed at an international Conference on Muslim Minority / Majority Relations organized in New York by the London based Institute of Muslim Minority Affairs from October 24 to 26, 1989, in cooperation with the City College of the City University of New York and the Association of Nationalities.

Research finding by internationally known Muslim and non-Muslim scholars focussed on the Muslim condition in USSR, Yugoslavia, Bulgaria, West Germany, Britain, Greece, China, Philippines, Australia, Sri Lanka, India, Eastern and Southern Africa and elsewhere.

Top academic participation was bolstered by the presence of the international media (English, Arabic, Urdu) and attendance by a large number of representatives of non-Muslim and Muslim governments.

This was perhaps the first time that the subject of Muslim minorities had received such wide-ranging attention.

Muslim participation in the conference was equally wide ranging. Even those traditionalists who hold that Muslims should solve their problems among themselves or that Muslims issues, majority or minority, should be aired in Muslims forums only also graced the occasion. The success of the meet helped to persuade them that since minority problems relate essentially to the minorities themselves, their non-Muslim compatriots and their governments, all three must of necessity be brought together in an atmosphere of tranquility and cool debate.

Among the other highlights of the program was a banquet for the conference by the Muslim communities of New York, New Jersey and Connecticut in which guest speaker Dr. Ali Mazrui delivered an enlightening lecture on "Islam in World Affairs: A Reappraisal." The luncheon speaker on the opening day of the conference was the renowned orientalist Dr. Bernard Lewis who provided an excellent historical backdrop to Muslim minority majority relationships.

In sum, the conference served to highlight the Institute of Muslim Minority Affairs as a major intellectual presence in the academic world. It also underscored the Institute's founding premise that Muslim Minorities should reclaim their own moral and material resources to create for themselves a secure life wherever they live. Learning to live with others in equality and human dignity was one dimension of the Islamic experience which has not been explored in modern times. In this area Muslim minorities could teach something even to Muslim majorities.

The overall reaction of participants in the conference was summed up by Dr. Marie Broxup, Director of the Society for Central Asian Studies, when she observed that "This is one of the best conferences I have ever attended."

Since the conference the Institute has received requests from Villanova University in Pennsylvania and the University of Wisconsin at Madison to organize joint conferences with them on minority related issues.

The Institute plans to make available in print by mid-1990 the complete proceedings of its New York conference. Those desirous of a copy should place advance orders with the Business Manager IMMA, 46, Goodge St, London W1P 1FJ, U.K.

From: Institute of Muslim Minority Affairs.

Tarim Basin offers best hope**CHINA ACCELERATES
OIL EXPLORATION**

By Qui Daqing

BEIJING, Dec 25 (Depthnews)

China is accelerating oil exploration in the vast Tarim Basin in the central Asian region of Xinjiang, which geologists believe has great oil and gas potential. If and when a big discovery is made- which latest geological data show is very likely-it will give a big boost to the country's flagging oil sector.

The Ministry of Geology and Mineral Resources and the China National Petroleum Corporation (CNPC) have been prospecting for oil in the basin for nearly a decade. A total of about 50,000 kilometers of seismic lines and 160 exploratory wells have been shot and sunk.

Two oil fields, Yiqikelike and Kekeya, have been confirmed. Five oil-bearing structures of commercial value have been delineated. Exploratory drilling in 13 other structures have also shown the presence of petroleum.

Since the beginning of 1989, the role played by CNPC has become increasingly important. The corporation, formerly the Ministry of Petroleum Industry, has been designed as China's major prospector and solve developer and operator of onshore oilfields.

CNPC will invest 3 million yuan (\$810

million) in the next two years to shoot 20,000 kilometers of seismic lines, drill 50 to 60 exploratory wells and bring on stream an experimental oilfield to test developmental techniques. To get things going, the corporation has decided to increase the numbers of seismic and drilling teams to 20 and 17 by the end of 1988.

This represents China's biggest effort to find new oil reserves in the past decade. The industry badly needs them.

Last year, China produced 137 million tons of oil, three million tons up from 1987.

The majority was pumped by major onshore oilfields in the eastern part of the country, such as Daqing in the northeast and Shengli Liaohe, Huabei and Zhongyuan on the peripheries of the Bohai Sea Basin. This year, total crude production is expected to be 140 million tons.

Experts say that this moderate rate of growth must be maintained to prevent widespread oil shortages in the coming years. Even this growth rate may be insufficient to match national economic growth.

The industry is facing mounting obstacles in its bid to maintain existing levels of production. Most of China's major oil fields-except

Zhongyuan have either reached a production plateau or are producing less. Falling well productivity and increasing water cut, both signs of field maturity are prevalent. Last year, about 9.4 million tons of a new production capacity was offset by the decrease of existing production capacity.

That is what makes the early exploitation of petroleum resources in the Tarim Basin so important. Located in Southern Xinjiang, the basin offers China's oil industry the best chance of a breakthrough. It is one of the world's largest land basins almost the size of Spain.

It has rich sedimentary rocks, averaging about 8.3 kilometers in depth. Nineteen cross-basin seismic survey lines shot by the CNPC show that the basin has excellent conditions for the formation and entrapment of hydrocarbons.

Having appraised the basin's oil potential with eight different methods, geologists predict that the basin may have up to 10.1 billion tons of oil and eight million cubic meters of natural gas, about one-sixth and one-quarter of the national total.

Results of exploratory drilling have been extremely encouraging, according to CNPC officials. Last year, teams from the Geology Ministry made a series of discoveries in the Yakela buried-hill structure. In early August, oil was discovered in the Sha-14 exploratory well in a limestone payzone of the Ordovician period at a depth of 5,380 meters. Initial output was 190 cubic meters of crude and 10,000 cubic meters of natural gas per day.

But for CNPC, the most significant discovery so far was the Lunnan buried-hill structure. Located in Luntai County, it is about 360 kilometers southwest of Urumqi, the regional capital of Xinjiang. During a test operation last November, the Lunnan-2 exploratory well on the structure gave a daily outflow of 682 cubic meters of natural gas from a 9.3-meter-thick pay layer.

Aside from the Lunnan structure, oil has been found in the Yingmaili 1 structure located also in the northern part of the basin. Last February, an exploratory well - the Yingmai-1 - gave a daily outflow of 210 cubic meters of natural gas from an 11-meter limestone payzone 5,348 meters down.

In the next two years, most of CNPC's operations will be concentrated around these two structures. The main target, as CNPC's general manager, Wang Tao, put it, is to "find several medium-to-large oil fields with substantial reserves by appraisal drilling." This will "set up bases for operations in the whole basin."

from: Arab news 26 Dec 1989

A STATEMENT ON THE CURRENT SITUATION OF TURKISH

MUSLIMS IN BULGARIA

Syed Z. ABEDIN

Director, Institute of Muslim Minority Affairs

London, U.K.

Recent reports coming out of Bulgaria indicate that the situation of the Turkish Minority in that country is undergoing some significant and encouraging changes.

Actually the situation of the Turkish Minority in Bulgaria started changing about the same time as the changes in the overall political situation in the country.

We have reports of public demonstrations held in early November in which slogans were raised urging the Zhikov government to change its harsh policies toward the Turks. These demands of course, were not as common as widely supported as the demands for democracy and other civic and human rights. In fact, on the occasion of which we have a report, slogans in favour of the Turks were followed by boos from a section of the crowd.

But the fact that such slogans were raised is quite significant. It does lend to the view, long held by the institute, that the Bulgarian conflict was not a straight conflict between two religious groups but that it was a political conflict, largely generated by government and official agencies for their own ulterior ends and did not necessarily have a wide, popular base within the country. I wish to emphasize this point—the conflict was not at the level of people to people. For instance, we did not hear of any large scale protests organized by the Bulgarian people against the Turkish minority. This is when generally the Muslim reading of the situation was off the mark.

The subsequent removal of President Zhikov and some of his close associates brought about almost at once a cessation in that activity.

In an indirect way this was confirmed to us in

meeting we had in late November with a high level member of the Central Politburo of the Bulgarian Communist Party, who is also a member of the Bulgarian Parliament. He stated very clearly that the government policy regarding Bulgarian Turks was personally formulated by Zhikov.

Further, that even with the cabinet there was opposition to this policy. Among the people opposing it was, I gathered, the man who is now president in place of Zhikov.

In this meeting no effort was made to persuade us into thinking that the atrocities committed by official agencies against the hapless Turks did not take place. It was readily conceded that they had happened. However, it was explained to us that in some cases the local officials had exceeded their instructions. Since Zhikov government was over-all in favor of the Bulgarianization of its Turkish population, defaulting officials were not brought to book. It is not expected that such incidents would be repeated. The Mladenev Government may this way the Turks could have achieved a standing and a position of respect and identification with the nation and its aspirations evolve a different policy vis a vis its Muslim minority.

Since the situation in Bulgaria is still very fluid, no one can say with certainty what shape of things would emerge. This much is course certain that considering the broad picture that is evolving all over Eastern Europe, developments in Bulgaria shall follow the democratic path. The Communist Party may soon lose its monopoly on power.

In such a situation a significant minority like the Turkish Muslims can play an effective role and in time succeed in facing guarding their rights and freedoms. But such a happy outcome would depend on what policies and approaches the Turkish Muslims adopt to achieve these goals. If they

continue to pursue the approaches they have pursued so far of relying on outside support or staying outside the main stream of their country's life, the future may not hold much promise

Some very recent reports about Bulgarian Turkish activity are both heartening as well as worrying. There was a demonstration held recently in which several thousand Muslim Turks shouted slogans and made demands for changes in government policy vis a vis the Turkish Muslim minority

This news is heartening in that it shows that the Turks have decided to work within the system to achieve their rights and seek redress.

It is worrying in the sense that this may already be too little and too late. The right time to come out on the streets was the time in October and November when the Bulgarian citizens, their compatriots, were out on the streets, demanding democracy, freedom and civic rights. Both politically as well as psychologically that was the time to identify with the national democratic effort. The Turks must have known that the in the national policy is bound to bring about a change in minority policy as well.

It is only after these national aspirations had been achieved was the time to claim communal or ethnic guarantees.

Before there were only two sides of the Turkish problem in Bulgaria. One the Turks themselves and two, the Bulgarian government (since the Bulgarian people at large under Zhikov had no say in running the country).

If the Turks did not wish to participate in the national struggle, they should at least have waited till the outcome of this struggle had become securely known

Now by, their, from one point of view, premature action, they have created three sides of their problem, the government, the people and the Turkish minority. One side had been added - the people. Because by not joining them at time of their need, The Turks may have isolated themselves from the national consciousness.

We sincerely hope that corrective action can still be taken.

December 21st, 1989

MOSKOW'S NEXT WORRY ETHNIC TURKS

By Daniel Pipes

PHILADELPHIA

The shake up in the Communist countries has ignited ferment among the tens of millions of ethnic Turks living there. Suddenly, Turkish nationalism, a passion thought long dead has resurfaced in Europe and Asia.

It could lead to one of the most acute challenges to face the Soviet empire.

Consider the following major developments that have taken place in the past two years.

*In the reprise of the last year's Berlin wall drama, Turks in Azerbaijan destroyed the "Azerbaijani Wall" - their name for border installations along the 500-mile Soviet border with Iran. They called for unification with Iranian Azerbaijan and the formation of an independent Azerbaijan state.

*Since early 1988, fighting over the autonomous region of Nagorno-Karabakh has increased to the point that Armenians and Azerbaijani Turks are nearly at war with each other.

*Crimean Turks, who were brutally expelled in 1944 by Stalin from their homeland at the northern edge of the Black Sea, have defied the authorities and are returning to the Crimea, where they are building squatter houses.

*In central Asia, a new nationalist organization of Uzbek Turks, called Unity, has more than 500,000

members.

Also in Centreal Asia, more than 100 Meskhetian Turks died at tha hands of Uzbeks during riots in june 1989.

*Three hundered thousand Turks fled persecution in Bulgaria in1989,in one of the mostmassive emigraions in years.After a reform Government took over and ended the harassment of Turks, the majority Cristian population in Bulgaria took the streets in anta-Turkish protests.

The Bulgarian and Greek Governments have begun planning military cooperation against their common nemesis,Turkey.In a possible foreshadowing of the new European order, it now seems to matter less that one government belongs to the Warsaw Pact the other to the North Atlantic Treaty Organization than that both are Christian.

For the most observers,it may come as a surprise that Turks live in so many countries,for Turks are usually associated with the Turkish Republic.Some 44 million Turkic-speaking people make up almost 90 percent of the republic's population,but more Turks live outside it than in it,inhabiting a swash of countries from the Adriatic Sea in the west of the further reaches of Siberia in the east.

The largest number,42 millon,live in the Soviet Union followed by11 millon in Iran,7 millon in China 2 millon in Afghanistan and one millon in Bulgaria.

In addition there are 400.000 in Iraq and 200.000 each in Greece,Romania,Yugoslavia and Mongalia. Cyprus and Syria are reach host to 100.000 Turks.

Turks are almost entirely Muslim; with total population of some 108 millon they constitute the second largest ethnic groub in Islam, following only the Arabs.

Why their wide dispersal?

First, for many centruies Turks were superior soldiers,and their strengh enabled them to rule in a great many countries.At the height of their pover in the 16th century, dynasties of Turkish rulers held

sway in an area extending fom Algeria to India from the Balkans to Southern Arabia.

This tradition of pover translates today into resenment against them.In harited hostilities help expain curent troubles in Bulgaria and Nagorno-Karabach.

Second Turks were a nomadic people who traveledvast distances in searchof pastures and plunder.They tended not to live in -cities.In modern times this meant that they remained at some remove from modernization processes and unable to mobilize politically,rearly succeeded in establishing their own states.

As a result with the expection of Turkey, Turks everywhere constitute a minority population.A great many Turks are frustrated nationalists especially in Azarbaijan and Central Asia.

These patterns have taken on new importance as Soviet imperial hegemony has diclined.

Half of all Turks live under Communist regimes.Of the 13th countries in which substantial numbers reside, seven have Communist governments.

As Moscow lifts the dead hand of Communist rules,Turkish nationalism and age-old ethnic animosities are again being heard.

In some cases, as in Nagorno- Karabach,Turks are exploiting the new freedom to wreak revenge on traditional focs;elsewhere, as in Bulgaria,they are the victims.

The Kremlin's troubels are only begining, for the repoliticiation of Turks outside Turkey has many ramificiations. In the face of the weakend control from Moscow,Soviet Turks are unlikely to accept rule by Russians indefinitely.

Ercument Konukman a Turkish Government minister, recently said that, in coming years, Soviet Turks"will rise up, attain their independence" and estalish states under the Turkish flag. He might just be right.

from; The New york Times Tuesday February 13,1990.

Turkistan in the Period of Glasnost and Perestroika

Eric Nasar

Thank you for inviting me to participate in this ABN seminar. In the brief amount of time available I will attempt to give you an overview of the effects of glasnost and perestroika in Turkestan. Let me begin by describing where Turkestan is.

You won't find the name Turkestan on any modern map because its name has been erased. Turkestan means "land of the Turks", and consists of three parts:

1) Western Turkestan, also known as "Russian Turkestan" or "Soviet Central Asia". This part of the country was conquered and colonized by Russia in the 19th century. In 1924 it was divided into five union republics of Kazakhstan, Kirgizistan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan.

2) Eastern Turkestan, conquered by China in the 18th century and known since 1950 as the "Sinkiang Autonomous Region".

3) Southern Turkestan, consisting of the northern provinces of Afghanistan.

Since the subject today is glasnost and perestroika, my remarks will be limited to the situation in Western Turkestan.

So-called "Russian Turkistan" is not Russian. The native people speak Turkic and Iranian

languages and they are Islamic in religion and culture. Turkistanis are heirs to a long and rich history that is uniquely their own. They have long resisted Russian domination and Russification. This tradition of resistance continues today under glasnost and perestroika.

Turkistanis support and will continue to support glasnost and perestroika, but only as long as these policies lead them to their ultimate goal of freedom from exploitation and the independence of their country. They are not against the Russian people, but they want to end the Russian domination of their lives. They want the Russians and all other peoples to respect their right to self-determination.

Under glasnost there has been for the first time the recognition by some Russian intellectuals of the problems and rights of the Turkistani people. Here are some recent quotes by Vladimir Karpov, First Secretary of the Writers' Union of the USSR:

Uzbek writers today are demanding that the Uzbek language be given a leading role in the life of the people, and this is a just demand. I don't consider this to be nationalism. It is a nature desire that all people feel.

I lived Uzbekistan before World War II. I have been in many countries but nowhere else

have I seen a land so rich in fruits and vegetables, with so much sunshine and good soil. Now, in order to grow cotton, we have destroyed the gardens, orchards, and vineyards. We have demanded that the Uzbeks grow more and more cotton and have created an economic, social and ecological catastrophe. We know that cotton is a strategically important cash crop, but for what is this cash capital being used? To improve the life of the people? no!

Although *glasnost* permit the open discussion of such vital issues in both the all-Union and native languages presses, the colonial exploitation of Turkestan by Moscow and its local hanechmen continues. 70 per cent of the best agricultural lands of Soviet Central Asia are under cotton cultivation. Of the cotton harvested, 94% is exported to Russia where the textile processing plant are located. Shirts made from this cotton in Moscow in Leningrad are marketed back to Central Asia and sold for 30 rubles each. Local critics say that a processing plant in Turkistan could produce the same shirt and sell it for 5 rubles.

Cotton monoculture has resulted in the intense exploitation of the working population of Turkistan. Cotton growing is very labor intensive, and local bureaucrats are constantly pushing the people to fulfill Moscow's production quotas. Twelve-hour days in the fields are common, and there is much reliance on the labor women, children, and young students. In 1988, 270 women in Soviet Central Asia committed suicide by urming themselves to death. Although the official press said that they were driven to suicide due to abuse by their husbands, the real reason is that intolerable working conditions had not allowed these women to have normal family and community lives. Again, although much is being written now in the press about agricultural exploitation, these conditions have not

changed.

Cotton monoculture has had a devastating impact on the natural environment in Turkistan. The draining off of precious river water to irrigate the cotton fields has been steadily drying up the Aral Sea, one of the largest inland bodies of water in the world. Chemical pesticides and fertilizers have poisoned drinking water wells in rural areas, leading to illnesses among pregnant women and rise in the infant mortality rate. Ecology has thus become a major social and national issue. *Glasnost* and *perestroika* have focused a great deal on the exposure of corruption. In Uzbekistan, corruption has become synonymous with the cotton monoculture economy. It was the control of cotton production that allowed Sharaf Rashidov, former First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan, and his cronies to rake off in unearned profits for themselves. Uzbek and other Turkestanian writers have now gone beyond official Soviet characterization of corruption "errors" to assert that corruption is inherent to the state, controlled production system of the Soviet Union. The writers are openly saying that without radical changes in the socialist economic system, corruption will continue to flourish and that Moscow will continue to "have its hand in the pocket of the Central Asians"

Glasnost has opened the door for the formation of several unofficial popular front groups in Western Turkestan. Chief among them is "Birlik" meaning "Unity" which is short for "The People's Unity for Defense of Nature, Material Resources, and the Spiritual Wealth of the Uzbek SSR" This group has held two significant demonstrations in the city of Tashkent recently, on March 17 "Birlik" held illegal march in downtown Tashkent with some 12,000 people. The marches demanded that the Uzbek language be declared the state language of the republic. For three days afterward, Soviet mili-

tary units patrolled the city. The Tashkent municipal government then adopted a resolution banning all political demonstrations in the center of the city.

The April 9 demonstration was a legal one on the outskirts of Tashkent, with some 100,000 people participating. Speakers and demonstrators called for Uzbek to be made the state language, and in addition they made the demand for the annual cotton quota for Uzbekistan to be reduced from the current 5.2 million to 4 million tons. Among the banners raised in the rally was one that said, "When Will Restructuring Take Place on the Central Committee?"

Similar demonstrations have been held in Tajikistan by an organization known as the "Friends of Perestroika". There, calls for Tajik to be made the state language of their republic plus demands for economic reforms have been made.

In April, apparently due to the pressure of the popular front groups, the First Secretaries of the Central Committees of the CP's of Uzbekistan, and Tajikistan, Nishanov and Makhkamov, jointly announced that the Uzbek and Tajik languages would be given the status of state languages in the near future. This was a turnaround of their previous positions, which had been the advocating of Russian-native language bilingualism. Draft laws concerning the two languages' state language status have since been published.

Throughout the five republics of Western Turkistan there has emerged a movement to learn the old Arabic script which was used in Central Asia for 1,300 years. The Arabic script, which had been a unifying element among the peoples of Turkistan, was replaced by the Soviets first with the Latin alphabet in 1929, and then with Cyrillic in 1949. Consistent

with the colonial strategy of divide and rule, different versions of the Cyrillic alphabet were created for each regional dialect. The current popular effort, which involves the organizing of courses in universities and high schools to teach the Arabic script, demonstrates the people's renewed interest in their common linguistic heritage and in gaining access to their own history. There are thousands of important historical documents that exist only in the Arabic script. Not only that, the history currently taught in the Soviet Central Asian schools focuses on the Soviet Union in general and virtually ignores the rich and unique history of Turkistan.

Glasnost has ushered in a big demand for the publishing of the works of patriotic Turkistanis who were executed or suppressed during the reactionary regime of Stalin. Despite the fact that there is this demand and that many of these writers have been rehabilitated, Soviet bureaucrats are still blocking the publication of those works which express the ideas of national self-determination and independence.

With regard to the recent round of elections to the Supreme Soviet, Turkistanis view the process with mistrust. They have noted and protested the underrepresentation of candidates of native nationality. Also they see that as a result of the election, Gorbachev was able to consolidate the power of a new party elite that is supportive of him and not necessarily of increasing the popular representation of the Turkistani people.

In summary, we see that the people of Western Turkistan are taking advantage of the opportunities provided by *glasnost* and *perestroika* to assert their national identity, and to work toward their goal of democracy, self-determination, and independence.

Washington D.C., May 23, 1989

ھاكىمىيىتى ئاستىدا زولومغا ئۇچرىغان قىرىنداشلىرى ئۈچۈن دوئا قىلىپ قورئان - ى كە رىم ئوقۇشتى . شەرقى تۈركىستان ۋە خېيى ۋە شەرقى تۈركىستان كۆچمە ئلە ر جە مىئىتى تە رىپىدىن ئوقۇتتۇرولغان مە ۋ لىد تە سولتان ئە خەمە ت جامىنىڭ ئىمام خاتىبى ئە مروللاخ خاتىپ ئوغلى سوز قىلدى . ئۇ، ئوز سوزىدە : ۹۶۰ - يىلىدا ئىسلامىيە تىنىڭ تۈركىستانغا كىرىشى نە تىجىسىدە ئۇ يە ردىكى تۈرۈكلە رنىڭ ئىسلامىيە تىنى پۈتۈن جە مىئەت بويىچە قوبۇل قىلغانلىغىنى ۋە ئوزون بىر تارىخى جە رياندا ئىسلامىيە تىكە خىزمە ت كورسۈتۈپ شە رە پلە نىڭە ئىلگىنى بىلدۈردى . خاتىپ ئوغلى باشتا شە رقى ۋە غە رىبى تۈركىستان بولۇپ قىزىل حىتاينىڭ زولى ئاستىدا ئىزىلگە ئلە رگە ، ئوزون يىللاردىن بىرى موسولمانلارغا ئە رزىيە ت ئە تكە ن كوممۇنىست روسنىڭ ئىشغالى ئاستىدا قالغان ئە زە رىبە يىچان ، گورجىستان ، تاجىكىستان ، ئوزبېكىستان ، قازاقىستان ، قىرغىزىستان موسولمانلىرى بىلە ن ، ئىمپىرىيالىست ئىسرائىلنىڭ زولى ئاستىدا ياشىغان دىنى ، شان - شە رىپى ئۈچۈن كۈرە ش قىلىۋاتقان موسولمانلارغا اللە تىن ياردە م تىلىدى . شە رقى تۈركىستان ۋە خېيىنىڭ موئاۋىن رە ئىسى ۋە ئىستانبۇل ئونۋېرسىتى ئە دىبىيات فاكولتېتى ئوقۇتقۇچىسى سولتان ماخمۇت قە شقىرى گىزىتىمىزگە بىلدۈرگە ن باياناتىدا : - « شە رقى تۈركىستاندا دىنىلىرىنى ، مە دىنىيە تلىرىنى ، مىللى مە ۋجۇدىيە تلىرىنى ۋە ئوز ۋە تىنىنى قوغدىماق ئۈچۈن قىزىل خىتاي ھۆكىمرانلىغىغا قارشى كۈرە ش ئىلىپ بارغان ۋە بويۇلدا شە هىد بولغان قىرىنداشلىرىمىزنىڭ روهلىرىغا سولتان ئە خەمە ت مە سچىدىدە ئوقۇتولغان مە ۋ لىد ۋە قورئاننىڭ بىر قانچە كۈندىن كىيىن شە رقى تۈركىستاندا ئاڭلىنىشى ئۇ يە ردىكى قىرىنداشلىرىمىزغا تە سە للى ۋە بۈيۈك يىرمە نۋى ياردە م بولىدىغانلىغىدا شە ك - شۈبە م يوقتۇر » - دىدى .

۱۹۹۰ / ۴ / ۱۵ - كۈنى شە رقى تۈركىستان ۋە خېيى تە رىپىدىن چاقىرىلغان ئۇيغۇندا شە رقى تۈركىستان ۋە خېيى ئۈچۈن ياردە م ئە تكە ئلە رنىڭ تىزىمى

- م ۰ سالخ ئارتۇشى..... ۱۰۰۰۰۰۰
- ئە بە يدوللا ئە رتۈرۈك ۱۰۰۰۰۰۰
- ئىسمايىل خۇداۋە ردى ۱۰۰۰۰۰۰
- دە رۈش ئا . كە رىم ۵۰۰۰۰۰۰
- ياسىن كوكتاغ ۱۰۰۰۰۰۰
- سدىق قە شقە رلى ۱۰۰۰۰۰۰
- ئې . مە ھە مە ت ئۇيغۇرئوغلى ۲۰۰۰۰۰۰
- شە مىشدىن ئىلياس ۶۰۰۰۰۰۰
- ئىسما ئىل مە ھە مە ت رىھە م ۵۰۰۰۰۰۰
- نورنىسا ئاخۇنباي ۵۰۰۰۰۰۰

يوقۇرىدا ئىسمى يىزىلغان خە يىر سۈيە ر ۋە تە نداشلىرىمىزنىڭ ۋە خېيىمىزگە قىلغان ياردە مىلىرى ئۈچۈن كۆپ رە خەمە ت ئىتىمىز . د . ت . ۋ .

خە بە رلە ر

شە رقى توركىستاندا موستە قىللىق شاماللىرى

بىجىك (ئا پ) جوڭخۇا خە لىق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئە كۇ غە رىي ئۇچىدىكى شە رقى توركىستان ئاپتونوم رايونىدا موستە قىللىق ئىستە كلىرىنىڭ بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقانلىغى ۋە بو جە ھە تتە كە كۇ كۈلە مىلىك تە شۇىق دولقۇنى باشلاندىغى بىلدۈرىلدى . نوپۇسنىڭ كۈپىيىشى ئۇيغۇر توروكلىرى ئىگە للىگە ن شە رقى توركىستاندا شە رقى ياۋروپا ۋە سوۋىت ئىتىپاقىدىكى يۈز بە رگە ن ئە ھواللە ردىن ئىلھاملانغان گۇرۇپلار موستە قىل بىر دولە ت قورولشى ئۈچۈن كۈرە شلىرىنى تىزلە تتى جوڭگو تە رپىنىڭ بە رگە ن خە ۋە رلىرىگە قارىغاندا بولۇپمۇ مە ركە زى شە ھە ر ئورومچى ۋە ئە تراپىدىكى يە رلە ردە موستە قىل ئۇيغۇر دولىتىنى تە لە پ قىلغان ئىلانلار شۇنارلارپاتپات كورۇلۇشكە باشلىدى. ئۇيغۇرلارغا نۇپۇس جە ھە تتىن ئىككىنچى دە رىجىدە بولغان قازاق توروكلىرىنىڭمۇ دە ستە كچى بولغانلىقى خە بە ر قىلىندى، بىجىندە ئىچىلىۋاتقان جوڭگو خە لىق قورولتىيىغا قاتناشقان ئۇيغۇر ۋە كىللە رمو يۈز بە رگە ن ئە ھواللارنىڭ راسلىغىنى قوبۇل قىلىپ «بولگوچى» كۈچلە رنىڭ پائالىيە تلىرىنى كۈچە تكە نلىگىنى ئىتىراپ قىلدى. شە رقى توركىستان خە لىق قورولتىيى رە ئىسى ھامىدون نىياز بو پائالىيە تلە رنى تە ست قىلىپ خە لىقنى ئىتىپاقلىشىشقا چاقىردى . بىجىن ھۆكۈمىتى بىر ھە يئە ت ئىبە رتەپ بو خوسۇستا تە پىسلى دوكلات ھازىرلاشنى تە لە پ قىلدى. مە سئۇل كىشىلە ر ۋە جوڭگو دىكى گىزىتلە رمو دۇنيادىكى ئىشىپ كىتىۋاتقان سىياسى ۋە زىيە تكە دىققە ت قىلىنىشى كىرە كلىگىنى تە كىتلە پ «دىققە تلى بولۇشمىز كىرە ك» دىگە نگە ئوخشاش باياناتلار ئە لان قىلماقتا. (۱۹۵۰) - مىڭ تۇققۇز يۈزئە للىگىنچى يىلى جوڭگو زىمىنىغا قىتىلغان شە رقى توركىستاندىكى مىللى ھە رىكە تلە ر بوگۇنگە قە دە ركۈپ قىتىم بىجىن تە رە پتىن ۋە ھىشى بىر شە كىلدە باستۇرۇلغان ئىدى

تە رىجىمان گىزىتىسى ۱۹۹۰ - يىلى ۲ - ئاينىڭ ۲۵ - كۈنىدىكى خە بە ردىن ئىلىندى .

شە رقى توركىستان ۋە خېينىڭ خانىمە ر بولمى قۇرۇلدى

شە رقى توركىستان ۋە خېينىڭ ھىمايىسى ۋە پائالىيە ت دايرىسىدە توركىستانلىق خانىملار ھە رىكە تكە كىلىپ توركىستان ۋە خېينىڭ ۋە خانىملارنىڭ ھە رتۇرلۇك مە سلىلىرى ۋە خە پىر ئىشلىرىگە ياردە مچى بولۇش ئۈچۈن ۲ - ئاينىڭ ۸ - نىچى كۈنى دۇنيا ئاياللە ر بايرىمىنى خاتىرلاش مۇناسىبىتى بىلە ن ، شە رقى توركىستان ۋە خېينىڭ توپلانغان خانىملار شە رقى توركىستان ۋە خېينىڭ خانىملار بولۇمى قۇرۇش ھە ققىدە تە شە بىۋىستا بولۇندى . بو ئۇنىڭدا كۈچۈلۈكنىڭ بىردە ك قىزغىن قوللاپ قۇرۇش تىلىشى ئارقىلىق شە رقى توركىستان خانىملار ھە يئە ت رە ھبە رلىك گۇرۇپپىسىنى سايلاپ چىقتى . ھە يئە ت رە ھبە رلىك گۇرۇپپىسىنىڭ ئە زالىرى ۸ كىشىدىن تە ركىپ تاپتى . بو خانىملار تە شكىلاتى بونىڭدىن كىيىن ئۈز ئارا ياردە مىلىشىش ، مە دىنىيە ت پائالىيە تلىرىنى ئىلىپ بىرىش ، بالىلىرىنى يىتىشتۈرۈش ئۈچۈن خىزمە ت قىلىدۇ . ۋە بونىڭ ئۈچۈن بە لگۈلۈك مىقداردا پول توپلاپ بانكىغا ھىساپ ئاچتى .

شە رقى توركىستان شەھىد لىرى ئۈچۈن سۇلتان ئە خىمە تتە مە ۋ لىد

ئىستانبۇل (زامان ۲۴ - ئاپرىل) - رامىزان ئىينىڭ بىشىدا موسۇلمان توروكلە ر تە رپىدىن ياسالماقچى بولغان جامىنىڭ قىزىل خىتاي دائىرلىرى تە رپىدىن توسالغۇغا ئۇچىرىشى نە تىجىسىدە مە يدانغا كە لگە ن قانلىق ۋە قىسە لە ردە شەھىد بولغان ۵۰ نە پە ر شە رقى توركىستانلىقنىڭ رو ھىغا تۇرتىنچى ئاينىڭ ئىككىنچى كۈنى جۇمە نامىزىدىن كىيىن مە ۋ لىد ئوقۇلدى ، سۇلتان ئە خىمە ت جامە سىنى تولدۇرغان نە چچە يۈزلە رچە شە رقى توركىستانلىقلە ر ئانا ۋە تىندە قىزىل خىتاي

ئارزو

كسمى ئايرىلسا تىرىكلىك مە وسومىدە يارىدىن ،
سارغىيار گويا سامانده ك نور قىچىپ دىدارىدىن ،

قانچە شاتلىق ھىسى بىلە ن ئورسا بارماق تارىغا ،
ئاڭلىنار ھە سرە ت ساداسى تە مېبرى ، دوتتارىدىن ،

مە ن ئىلىمدىن ئايرىلىپ ، ئىشقىدا ياندەم چوغ بولوپ ،
يوق ئىكە ن تاتلىق خومار ئانا دىيار خومارىدىن ،

ئايرىلىش وجدانغا قانداق چىدار ئاشىق يىگىت ،
بو جاھان رە ئاسى بولغان مە شوقى ئىنگارىدىن ،

تىلدا داستان بولغىدە ك بىر يورت ئىدى ئوز وە تىنىم ،
ئوندىن ئايرىلدەم زولومنىڭ كولىپتى - ئازارىدىن .

بىر دە قىقە چىقىمدى پىكىرى - خىيالىمدىن وە تە ن ،
قانچە يىللە ر كارۋىنى گە ر ئوتسىمۇ بو ئارىدىن .

ئوتتى گوزە ل وە تىنىمنىڭ قوينىدا قىرىق تورت يىلىم ،
بە ھىسە ن بولغان ئىدىم قىرىق تورت قىشى يىھارىدىن .

ئوچدوم ئالار ئىدى شىرىن ھوزور ئالە مچە زە وق ،
كوزدە ياققان يامغورىدىن ، قىشتا ياققان قارىدىن .

ئالما نە شپوت ، نە نجورى ماڭا ئىدى داوا - شىپا ،
زوروكوم ياشنار ئىدى قوغون ، ئوزوم ، ئانارىدىن .

ھە ر نە پە س ئالغان چىغىمدا قوش كە بى ئوچار ئىدىم ،
شو گوزە ل تە گرى تىغىنىڭ ساپ ھاوا - ئىپارىدىن .

قالدى ئوندا بىللە ئويناپ ، بىللە كە زگە ن دوستلوروم ،
سىغىنىش پىراقىدا كوڭلوم چودا ئارامدىن .

كىچە كوندوز زوروكومدە چوش ئورار بىرلا تىلە ك ،
تارقىلىپ كە تىسە تومانلار وە تىنىم دىيارىدىن .

شوھامان ئوچسام وە تە نگە خوددى شامال ، تورىندە ك ،
ئوتسە ئومروم ئاخىرى شات زوخلونوپ دىلدارىدىن .

ئارمىنىم چىچە ك ئاتاتتى كە لسە كوتكە ن چاغلىرىم ،
ئالسا قە بىرىم چاي - ماكان سولتان سوتوق مازارىدىن
۱۹۸۷ - يىلى ئىستانبول

ۋىجدان ناخشىسى

ھورىيەت قە دىرىنى بىلمەس ھەپسە - زىندان بولمىغان ،
بىلمىگەي باغ قە دىرىنى چوللەردە سەرسان بولمىغان ،

بىلمىگەي قىش كورمىگەن بولبول باھارنىڭ قە دىرىنى ،
ئوخشىغاي ھالى پەرىشاننى پەرىشان بولمىغان ،

دەرتتى دەرت تاتقان بىلوركى دەردى يوقتىڭ نە ئىشى ،
بىلمەس ئىنسان قە دىرىنى ئالەمدە ئىنسان بولمىغان ،

كوزى ياش بىچارىدور تۇزاققا چوشكەن ئارىسلان ،
نە رگە بارسا خاروزار نە رىگە سولتان بولمىغان ،

بىلمەس ھورلوك تەمىنى لاپىن قەپەزگە چوشمىسە ،
بىلمەس نەرىكىلىك نەمەزولمە تەك مەيدان بولمىغان ،

بىلمىگەي ئوز دولتىنىڭ قىممىتى مەناسىنى ،
ئوزگىلەرنىڭ پوتلىرى ئاستىدا پايخان بولمىغان ،

قەھرىمان نەولات سانالماس جەورى - چاپادىن قىچىپ ،
ياوغا قارشى ئات سىلىپ دەشتەردە كاروان بولمىغان ،

ئادىمى ئىنسان نەمەس ، كەلسە خەتەرى يورت باشىغا ،
يورتىنى قوغداش ئۈچۈن مەرتلەپچە قوربان بولمىغان ،

دەردى يوق ھەيكەل ۋەيا ، لايدىن ياسالغان بىر كەسك ،
ئەل ۋەتەن ئىشقى ئۈچۈن كوكسىدە گولخان بولمىغان ،

ئومرىنىڭ ھىچ قىممىتى يوق ، پايدىسىز گويىا قوروت ،
ئەل ۋەتەن بەختى ئۈچۈن قەلبىدە ئارمان بولمىغان ،

ئاپىرىن ۋە ئىتىرام تەختىدە چەولان نەيلىگەي ،
خەلىقنى سادىق بولۇپ ، دوشمەنگە قالدان بولمىغان ،

ئوزنىڭ غىمىنى يەپلا قاترىماس ئومور بويى ،
ئويلىنار ئەل بەختىنى ھەرىكىتى ھايوان بولمىغان ،

ساتىدو ئەلنى ۋەتەننى بەرسەكمەنەس پاپارا ،
قەلبىدە مىللەتكە خاس ۋىجدانى ئىمان بولمىغان ،

باغلىدى بەل خەلىقنى خىزمەتكە ماخموت قە شقىرى ،
چونكى قەلبىنى ئونىڭ نوراھە ۋىجدان چوغلىغان .

خوجىنيياز ھاجى شو چاغدىكى ۋە زىيەت توپە يىلى ۋە چوڭ خوشنا دولەتنىڭ بىسمى بىلەن بەزى خاتا ئىشلارنى قىلغان بولسىمۇ كىنچە بونىڭغا پوزىشان قىلغان ئىدى. بو خاتالىقلار بىلەن ئونىڭ تارىختىكى توھپىلىرىنى ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇ يىنىلا ئوتتۇزىنچى يىللاردىكى شەرقى تۈركىستان مىللى ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. گەرچە خوجا نىياز ھاجىم ئۆلگەن بولسىمۇ ئونىڭ شانلىق غايىسى ۋە مىللى روھى ھېچ قاچان ئۆلمەيدۇ!

ئىككى شىئىر

قىدا بولسۇن

كامىل عبدالله (تاشقىن)

ساڭا ئەي سويۇملۇك توپراغىمىز جانلار قىدا بولسۇن ،
 كىمى كىم جان قىدا ئەتەم س ساڭا يۈزى قارا بولسۇن .
 نادامەت چە كىمىسۇن قوينوڭدا ئەۋلادىڭ ھاياتىندا ،
 ساڭا قەست ئەيلىگەنلەر نىڭ بىشى تەندىن جودا بولسۇن .
 ئانالىق ھورمىتىڭنى تۇتمىغان بىي پاك ئەقىلسىز لەر ،
 كويۇپ ھىجران ئوتىدا روھى ئازاپقا مۇپتىلا بولسۇن .
 ساتىپ بىجدانىنى ساڭا خىيانەت ئەيلىسە ھەركىم ،
 كۈنى تۈندە ك قاراڭغۇ، ھەردىمى ماتەم سىرا بولسۇن .
 ھالال ئەت سەرىپ ئىتىپ ئەمگەك ، ۋە تەننىڭ ھەققىنى تاشقىن ،
 گۈزەل اشعارلار يازغىن ، ئەل سەندىن رىزا بولسۇن .

تىگىشمە يىمەن

گولۇستانىم ، سىنى ھېچ بىر گولۇستانغا تىگىشمە يىمەن ،
 گولۇستان قايدا سەندەك يەنە روئاسمانغا تىگىشمە يىمەن .
 ھايات بەخش توپرىغىڭدىن بىر غىرىشنى كەنزە دۇنياغا ،
 تىرىق چاغلىق تىشىڭنى دورى غەلبىتىغا تىگىشمە يىمەن .
 گۈزەللىك ئارتۇرۇپ ھوسنىڭگە ھەريان شاقىراپ ئاقتان ،
 شىپالىق سوللىرىڭنى ئايى ئۇمانغا تىگىشمە يىمەن .
 سىنىڭ قوينوڭدا ئۆسكەن ھەر ئوغۇل - قىز نۇرى چەشمە مدور ،
 بىرىنى بىر ئەمەس يۈز ماھىتابانغا تىگىشمە يىمەن .
 سويەرمەن جانى دىلدىن ئەيىمنىڭ ئۇچماق كەيى يۈرتۈم ،
 گۈزەل يايلاقلىرىڭنى باغ رىۋانغا تىگىشمە يىمەن .
 يۈرەكتە ئاسرىغا يەنە تا تىرىكمەن سويگۈشۈشۈڭنى ،
 يۈرۈڭدا جان بىرۈرەن سويگۈشۈشۈڭنى جانغا تىگىشمە يىمەن .
 خىتاپ ئەيلىرىمىسرا بىرلە « ھافىز » روھىغا تاشقىن ،
 نىگارم خالىنى شىرازو - تىھرانغا تىگىشمە يىمەن .

ھەموت موھىتى چە تئە لگە چىقىپ كە تىكە ندىن كىيىن قوماندانلىق ئورنىغا كە لگە ن ئابدونىياز خوتە
 ندىكى ماخوڭسە ن قىسىملىرى بىلە ن بىرلىشىپ شۇ شى سە يگە قارشى ئوروش قوزغىدى. ئۇلار قە
 شقە ر، ئاقسۇ، ۋە كوچا قاتارلىق ئۈچ نۆختىدا شىددە تلىك ھوجوم باشلاپ سوقۇشتى. شۇ شى سە ي
 ھوكومىتى بولارنى «ئىسيانچىلار» دە پ ئلان قىلدى. شۇنىڭ بىلە ن بىر ۋاقىتتا بو «ئىسيانچى كوچلە
 رگە قارشى» كۈچىنىڭ يە تە يىدىغانلىغىنى كورگە ن شۇ شى سە ي دە رھال سووت ئىتىپاقىدىن
 ھە رىي يار دە م سورىدى. بونى پورسە ت بىلگە ن سووت ئىتىپاقى چوڭ بىر كوچ بىلە ن شۇ شى سە
 يگە يار - يولە ك بولوپ ھاۋادىن، قوروقلوقدىن باشلىغان ھوجوم بىلە ن بو ئاخىرقى قوزغولۇشنى قان
 دە رياسى بىلە ن جىسقتوروپ تاشلىدى. مانا شۇنىڭ بىلە ن جىڭ شۇرىنىڭ ھاكىم موئە لىق ئىستىبات
 زولىمىدىن قورتۇلۇش ئۈچۈن خوجىنىياز ھاجىم تە رىپىدىن قومولدا باشلىنىپ، شە رقى توركىستاننىڭ
 ھە رتە رىپىگە يىيىلغان ۋە ئە تىجىدە «ئازات شە رقى توركىستان ئىسلام جومھورىيىتى ھوكومىتى»
 نىڭ قورۇلىشىغا زىمىن ھازىرلىغان چوڭ مىللى ئىنقىلاپ ئىچىنىشلىق بىر ئاقىبە ت بىلە ن تارىخ سە
 يپە لىرىگە يىزىلدى. ۱۹۲۷-يىلى ۱۰-ئاينىڭ ۱۲-كۈنى ئورومچىدە خوجىنىياز ھاجىم شۇڭشى سە ي تە
 رىپىدىن قولغا ئىلىندى، بو ئە سنادا ئۈلكە بويىچە ھە ر مىللە ت ئىلغار زاتلىرىدىن ۸۰۰-دىن ئارتۇق
 كىشى قولغا ئىلىنىپ تورمىلە رگە تاشلاندى. شۇنى ئالاھىدە ئىتىش كىرە ككى خوجىنىياز ھاجىنى
 قولغا ئىلىشتىن ئىككى كۈن بورون گومىنداڭ ھوكومىتى ۋە كىلى بولوپ چىڭ لىفو ئورومچىگە كە لگە ن
 ئىدى. شۇ شى سە ي ئۇنىڭ شە رىپىگە بىرىلگە ن زىياپە ت ئۈستىدە خوجىنىياز ھاجىم باشلىق بىر
 قانچە كىشىنى قولغا ئالدى خوجا نىياز ھاجىم بىلە ن بىرگە كىرگە ن ئوتتۇزدە ك موۋاپىزە تچى ئە
 سكە رلە ر نىمۇ قورالسزلاندوروپ توتقون قىلدى. «ئورومچى خە لىق نە شىرىياتى تارىخ
 ماتىرىياللىرىنىڭ ئون ئىككىنچى ساندا : -خوجا نىياز ھاجىمنىڭ قولغا ئىلىنىشى ۋە مە ھموت
 سىجاڭنىڭ چە تىكە قىچىش ئە ھۋالى» دىگە ن مە ۋزۇ ئاستىدا مۇنداق دە پ قايت قىلىنغان :
 - «خوجىنىياز ھاجىم قولغا ئىلىنىپ بىر ھە پتىدىن كىيىن روخسە ت بىلە ن كوروشكىلى كىرگە ن
 زىياۋو دونغا خوجىنىياز ھاجى : - مە ن ئورومچىگە كىلىشتە سووت كونسۇلى ئە فرىسو نىڭ سوزىگە
 ۋە ئۇنىڭ كاپالە تلىك قىلىشىغا ئىشىنىپ كە لگە ن ئىدىم ، ئە مدى بو شىڭ دۈبە ن مۇنداق
 قىلىۋاتىدۇ سىلەر بىرىپ ئە فرىسو بىلە ن سوزلۇشۇپ كورۇڭلار! ...» دىگە ن سوزنى قىلىدۇ. بو
 سوزگە بىنا
 ئە ن زىياۋودون ئورومچىدە توروشلوق سووت كونسۇلى ئافرىسو بىلە ن كوروشكە ندە ئو ھە يران
 قالغان قىيا پە تتە :- «بىزنىڭ بو ئىشلاردىن خە ۋىرىمىز يوق ئىكە ن سورۇشتە قىلىپ كورە يلى»
 دە پ قايتورىدۇ. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتمە ي كونسول ئالمىشىپ ئە فرىسو نىڭ ئورنىغا باشقا بىر
 كىشى كىلىدۇ. شۇنىڭ بىلە ن گىزىت، ژورناللاردا خوجىنىياز ھاجىنىڭ «جىنايە تلىرى» ئە لان
 قىلىنىشقا باشلايدۇ. ئورومچىدە شۇ شى سە ي نىڭ تورمىنىدا ئىككى يىلدىن ئارتۇق ياتقان قومول
 ئىنقىلاۋىنىڭ قە ھىرىمىنى ۋە شە رقى توركىستان ئىسلام جومھورىيىتىنىڭ رە ئىسى ۋە شۇنداقلا شە رقى
 توركىستان ئۈلكۈلۈك ھوكومە تنىڭ موئاۋىن رە ئىسى خوجىنىياز ھاجىم سووت ئىتىپاقىدىن كە ل
 گە ن مە خسوس مە خپى سود ھە يىتى تە رىپىدىن ئولومگە ھوكوم قىلىندى.
 ج.خ باشقارمىسىدا تە رىجىمان ۋە كاتىپ بولوپ ئىشلىگە ن شى يۈە نپو (شۈە) نىڭ ئورومچىدىكى بو
 «مە خپى سوت ھە يىتى» توغرىسىدا يازغان ئە سلىمىگە قارىغاندا خوجىنىياز ھاجى قاتارلىق بىر
 يۈز سە ككىز ئە پە ر «گوناھكار» نىڭ ئولومگە بويرولغان ھوكمى موسكۋادىن تە ستىقلىنىپ كە لگە
 ندىن كىيىن ھاشىم ھاجى باشچىلىقىدىكى جازا گورۇپپىسى ئۇلارنى ۱۹۲۹-نجى يىلى ۱۲-ئايدا
 ئورومچى تورمىسىدە بوينلرىگە سىرتماق سىلىپ بوغۇپ ئولتورگە ئىلگى مە لوم ۱۹۲۱-يىلى قومول
 دىخانلار قوزغولۇشى رە ھىپىرى، ۱۹۲۲-دە قە شقە ردە ئىلان قىلىنغان شە رقى توركىستان ئىسلام
 جومھورىيىتى ھوكومىتىنىڭ رە ئىس جومھورى بولغان خوجىنىياز ھاجى جاللاتلار تە رىپىدىن ئە نە
 شۇنداق ۋە شىلە رچە ئولتورولدى. مە رھوم شە ھت بولغان چىغىدا ئە للىك يىشىدا ئىدى. ئۆتكە ن
 ۱۹۸۹-نىڭ دىكابىر ئىيى مە رھومنىڭ توغۇلغانلىغىنىڭ ۱۰۰ (يۈز) يىللىغىدور.

نيياز ھاجى تە ستىق ئىتىدو.

۷- شە رقى توركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ھە رىي خىزمىتىدىكى چە تىئە لىك (ئە جىنە بى) ئە مە لدارلارنى خوجا نىياز ھاجى دە رھال خىزمىتىدىن بوشۇتۇپ ئۇلارنى شە رقى توركىستان چىگرىسىدىن چە تىئە لگە چىقىرىش ئۈچۈن قە تىئە چارە كورۇدو.

۸- سووت ھۆكۈمىتى شە رقى توركىستاننىڭ تە رە قىياتى ۋە ئابادلىغىغا كوڭۇل بولۇدو.

۹- شە رقى توركىستاننى ئىچكى خىتاي، نانكىن، مانجورىيە، ۋە باشقا تە رە پىتىن، ھە رىبىر ئىھتىمال تىپىلغان ھوجۇملاردىن سووت ھۆكۈمىتى موداپىيە قىلىشنى ئۈز ئۈستىگە ئالىدو.

۱۰- شە رقى توركىستاندا رتە رتەپ ئورنۇتۇلغاندىن كىيىن ئاشغىچ (تىز) ارە ۋىشتە روس نىزامىغا ئاساسلانغان ئە سكرى قىسىم تۈزۈشكە توغرى كىلىدو. مە زكۇرنى تۈزۈشكە سووت ھۆكۈمىتى (س.س.س. رادىن ئۈزگە رتەپ تۈرۈش ئە سكرى ھە يىئىتى ئۈە تىپ، تىگىشلىك ھە رىي ئە مە لدارلار بىلە ن تە مە ن قىلىندو.

۱۱- سووت ھۆكۈمىتى شە رقى توركىستاندا قايتىدىن تۈزۈلىدىغان ھە رىي قوشۇنى، زامانىۋى ئوسۇل ۋە قوراللىق ر بىلە ن قوراللاندىرۇشنى كوزدە توتۇدو.

۱۲- ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتى بىلە ن سووت ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا سىياسى، ئىقتىسادى مە سىلىلە ر ھە قىدە ئالاھىدە كىلىشىمنامە تۈزۈلۈدو.

نازىرلە ر ھە يىئىتى تۈۋە ندىكىچە قارار قوبۇل قىلىدو- خوجىنىياز ھاجىنىڭ مىللە تىنىڭ تاپشۇر نىغىنى ئالمىي تۈرۈپ سووت ھۆكۈمىتىنىڭ تە كلىسى بويىچە ئۈرگە شتامدا بولشۇپكە ر بىلە ن مىللە تىنىڭ مە نىپىتىگە خىلاپ غە يىرى قانۇنى كىلىش تۈزگە ئىلك ھە رىكىتىنى توركىستان تۈرۈك لىرىگە قىلىنغان خىيانە ت دە پ ھىساپلايدۇ .

۲- سووت ھۆكۈمىتى بىلە ن خوجىنىياز ھاجى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگە ن ۱۲ ماددىلىق كىلىشىمنى غە يىرى قانۇنى كىلىش دە پ ھىساپلايدۇ .

۲- ئە چچە يىللاردىن بىرى ھىساپسىز قوربانلار بىرىپ ئالغان شە رقى توركىستان مىللى ئىستىقلالىنىڭ ئاياقلاشتۇرۇلۇشى توركىستان تۈرۈكلىرىنىڭ زىيانكە شلىككە ئۇچرىتىلىشىدۇر، مىللى ئىستىقلالنى قولدا تۇتۇپ قىلىشدا شە رقى توركىستان تۈرۈكلىرى ھە رقانداق فداكارلىققا ھازىر دۇر، خوجىنىياز ھاجىنىڭ كە چۈرگىلى بولمايدىغان خىيانىتىنى ئە پىرە ت بىلە ن ئە يىپلە يدۇ . ئە شە رقى توركىستان تۈرۈكلىرى بولشۇپكە ر قولىغا چۈشۈشكە ئە سلا رازى بولمايدۇ، بونىڭغا ئاسا سە ن مىللە تىنىڭ نارازىلىغى قە شقە ردىكى سووت كونسولنى ئارقىلىق س.س.س. ر ھۆكۈمىتىگە بىلدۈرىلسون .

۵- سووت ئە سكە لىرىنىڭ شە رقى توركىستاننى ئىشغال ئىتىشىنى بە يىنە ل مىللە ل قايدىگە خىلاپ ۋە ھىچ بىر تارىختا كورۇلمىگە ن توركىستان تۈرۈكلىرى ئۈستىگە قىلىنغان باسقۇنچىلۇق، قىزىل چاھانگىرلىك دە پ ھىساپلايدۇ . بونىڭغا ئاساسە ن قىزىل بولشۇپكە رنىڭ قانۇنسىز ھە رىكە ت لىرىنى ئۈزۈپكە تلىرىگە بىلدۈرۈشنى قە ش ردىكى ئە جىنە بى كونسوللە ردىن موراجىئە ت قىلىنسۇن .

۶- خوجىنىياز ھاجى ئە قىلىسىز رە ۋىشتە قىلغان كىلىشىمدىن پايدىلىنىپ سوۋىتىلە ر ئىتپاقى شە رقى توركىستاننى ئىشغال ئىتىشكە ھە رىكە ت قىلىدۇ . بو ئە ھوالىنى ئە زە ر دە توتۇپ ھە رىي ئىش لە ر نازارىتى ۋە ئالى باش قوماندانلىققا دۈشمە ئلە رنىڭ ھوجۇمىغا قارشى مودافىئە چارسىدا بولۇش تە ۋىسىيە قىلىنسۇن .

۷- ھازىرقى ۋە زىئە تىنىڭ ئىغىرلىغىنى ئىستىبارغا ئىلىپ ئومۇم مىللە ت سە پە رىبە لىككە چىقىرىلسون
۸- قىزىل بولشۇپكە ر خۇنخۇز خىتايلىرىنى چۈچە ك ئارقىلىق شە رقى توركىستانغا روس تۈپرىغىدىن كۈچۈرۈشكە مانىع بولۇشنى تە ۋىسىيە قىلىپ شىرف خانغا ئاشغىچ (تىز سورۇئە تتە) رە ۋىشتە بو يىرۇق بىرىلسون .

شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى نازىرلە ر ھە يىتتىنىڭ
پە ۋ قولئاددە يىغىنى

۱۹۲۴- يىلى مارت ئىيىنىڭ ۲-كۈنى

يىڭى ھىسار شە ھىردە

قاتناشقۇچىلەر

- ۱- باش ۋە كىل ..
- ۲- خارچىيە نازىرى ..
- ۳- ئە دلىيە نازىرى ..
- ۴- داخلىيە نازىرى ..
- ۵- سە ھىيە نازىرى ..
- ۶- ھە رىي نازىرى ۋە ئالى باش قوماندان سولتانبە گ ، بە ختىيار بە گ
- ۷- مو ئارپ نازىرى ..
- ۸- مالىيە نازىرى ..
- ۹- مالىيە نازىرى موئاۋىنى ..
- ۱۰- اوقاف نازىرى ..
- ۱۱- تىجارە ت نازىرى ..
- ۱۲- خوتە ن ئە مەرى ..
- ۱۲- بويوك مىللە ت مە جلىسى كاتىبى سو نىزادە
- ۱۴- ئىستىقلال چە مىيىتىدىن ..
- ۱۵- مە ركە ز قوماندان ۋە باشقا ئە ركان ھە رىي ئىشلە ر قوماندانلىرى ھازىر بولدى .

كورولگە ن مە سىللە ر

ئوشبو يىل فىورال ئىيى ئوتتورسىدا رە ئىس جۇمھۇر خوجىنىياز ھاجىنىڭ روسىيە گە بىرىپ ئوركە ش تامدا سووت ھوكومىتى بىلە ن كىلىشىم تۈزگە نلىگى ھە ققىدە باش ۋە كىل سابت ئابدول باقىنىڭ مە لوماتى :-

خوجىنىياز ھاجىنىڭ باش ۋە كىلگە ئومومە ن نازىرلە ر كىشىگە ۲۵-فىورال ۱۹۲۴-يىلى ۲۰۸ نچى رە قە مىلىك ئوۋ تىلگە ن ئالاقىسى ھە مدە سابت ئابدولباقىنىڭ ئىزاھاتىدىن مە لوم بولدىكى خوجىنىياز ھاجى سووت ھوكومىتى بىلە ن تۈرە ندىكىچە كىلىشىم ھاسىل قىلغان :-

۱- خوجىنىياز ھاجى بوگوندىن ئىتىبارە ن نانكىن ھوكومىتى بىلە ن قە تتى ئالاقىسىنى ئوزوپ شە رقى تۈركىستاننى روسىيە ھىمايىسى ئاستىدا داخلى چە ھە تتە ئىستىقلاللىق بىر ئۆلكە دە پ ئىلان قىلدۇ .

- ۲- شە رقى تۈركىستان ئىستىقلاللىق بىتىرىپ ، مىللى جۇمھۇرىيە ت ھو كو مە ت ئىسلامىيە سىنى تارقىتىپ ، ئورومچى شە ھىردە شىك دۈبە ن باشلىق تۈزۈلگە ن ھوكومە تگە بويسونۇدۇ .
- ۲- شە رقى تۈركىستان رە ئىس جۇمھۇرلىغىنى تە رىك ئە تگە ن زامان ئورومچى ھوكومىتى خوجىنىياز ھاجىنى چۈشى يە نى مولكى گوپور ناتورلوققا تە يىنلە يدۇ .
- ۳- شە رقى تۈركىستان مىقياسدىكى مە ۋجوت قوراللىق ئە سكە رلە رنى شىك دۈبە نگە بويسونۇدىغان قىلىش خوسۇدا خوجىنىياز ھاجى قە تتى چارە -تە دەپىر كورودۇ .
- ۵- تونگان ، خوتە ن ، ئۈزبە ك ، قىرغىز ، قازاقلاردىن ئىبارە ت مىللى قوشونلە رنى قورالسىز لاندوروش ۋە شە رقى تۈركىستاندا تە رتىپ ساخلاش مە خىستىدە ئورومچىدىن ئالتە شە ھە ر تە رە پكە ھە رىكە ت قىلىدىغان خونخوز خىتاي ، روس ئە سكە رلىرىگە ياردە م بىرىش ئۈچۈن خوجىنىياز ھاجى ئۈز ئىختىيارىدىكى قومولوق ، تورپانلىقلاردىن ئىبارە ت بولغان مە ھموت موھىتى قوماندانلىغىدىكى ئە سكە رلە رنى شىك دۈبە ن ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈدۇ .
- ۶- مانجورىيە دىن چىكىنگە ن خونخوز خىتايلارنى روس توپرىغى ئارقىلىق شە رقى تۈركىستانغا كۆچۈرۈش ھە ققىدە سووت ھوكومىتى بىلە ن شىك دۈبە ن ئارىسىدا تۈزۈلگە ن كىلىشىمنى خوجا

ۋە يىتىپ ئوتكىنىمىزدە ك ماناس تە. رە پكە قىچىپ روسىيە ئارقىلىق تە نچىنگە بىرىپ ئالغاندىن كىين ئورومچىدىكى ھوكومە ت ئىلىرىنى ئىدارە ئىتىش ئۈچۈن ۋاقتلىق بىر ھە يىتە ت تە شكىل قىلىندۇ .

بۇ ۋاقتلىك ھە يىتە ت شو ھوجۇم بولغان كۈنى كە چتە روس ئە سىكە رلىرىنىڭ باشلىغى باپىنگود نىڭ چاقىرىشى بىلە ن مە زكۈر روس ئە سىكە ر لىرى شتابدا مە جلىس ئىچىلىپ ، چىڭشۈرىندىن قالغان ھوكومە تنى ئىدارە قىلىش ئۈچۈن تە شكىل قىلىنغان ئىدى . مانا شو ھە يىتە ت تە رىپىدىن تورتىنچى ئاينىڭ ئون تورتىنچى كۈنى پىرقى يە نى پارتىيە بىناسىدا بىر مە جلىس ئۆتكۈزۈپ شىڭ شى سە يگە دۈبە ن (چىگرا موداپىيە قوماندانى) لىك مە نىسە پ بىرىلگە ندىن تاشقىرى قىرىق تورت كىشىلىك ئۆلكۈلۈك ھوكومە ت ئە زالىرىنىڭ ئىچىدە بىر كىشىلىك ئورون بىرىلىدۇ... (پولات تورپانىنىڭ ئۆلكە تارىخى سايبا يە تىش توققوزغا قارالسۇن). شو چاغلاردا ماجوڭيىنىڭ ئىككى يۈزلىكى سە ۋە بىدىن خوجانىياز ھاجىم بىلە ن ماجوڭيىنىڭ ئارىسى بوزولغان ئىدى. بونىڭدىن خە بە ر تاپقان شىڭ شى سە ي «ماجوڭيىغا قارىغاندا خوجانىياز ھاجىنى تورغا توشۇرما ك قولاي !» دە پ بۇ ئىككى كۈچنى بىر بىرىدىن ئۈزۈل كىسىل ئاجىرتىپ تاشلاش ئۈچۈن خوجانىياز ھاجىنى ئالداپ قولغا ئېلىش پىلانىنى ئە مە لگە ئاشۇرۇش يولىنى توتىدۇ. بومە خىسە تكە يىتىش ئۈچۈن شىڭ شى سە ي سۈپىتلىك ر ئىتپاقى بىلە ن مۇناسىبە تلىرىنى يىڭىدىن كۈزدىن كۈچۈرۈپ ئۈزى ھاكىمىيە ت ئۈستىگە پۈتۈنلە ي چىقىدىغان بولسا، سووت ھوكومىتى ئۈچۈن، خوجانىياز ھوكومىتىدىن خە ۋىپسىز ۋە تىجارى ئالاقىدا سووت ھوكومىتىنىڭ ئىستىگە ن يولىدىن كىتىشكە ھازىر ۋە رازى ئىكە نلىكىنى مۇ سىكۈرغا بىلدۈرۈپ ، ئونىڭ ئىشە نچىسىگە ئىرىشىدۇ. ئىككىنچى تە رە پدىن خىتاي لە رنىڭ ئە ك كۈچلۈك سىتىراتېگىيە رى تە لىماتى يە نى خىتاي ئاتا سوزلىرىدىن بولغان «يولباشنى تاغدىن ئايرىش» دىگە ن تە مىلىنى تومۇر خە لىپىدىن كىين خوجانىياز ھاجىمغا ئىشلىتىشكە باشلايدۇ.

خوجانىياز ھاجىمنى ئورومچىگە چاقىرىدۇ، بۇنى رە ت ئە تكە ن ھاجىمغا تورلۈك يوللە ر بىلە ن بىسىم ئىشلىتىپ ھە تتا سووت ئىتپاقىنى ۋاسىتە قىلىپ تورۇپ يە نە مە رگە زگە چاقىرىدۇ... خوجانىياز ھاجىمنى قە شقە ردە قورولغان شە رقى توركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھوكومىتىنى تارقىتىپ، سابىت دامولامنى قولغا ئېلىپ ئورومچىگە تە سلم قىلىشقا زورلايدۇ . خوجانىياز ھاجىم بۇ ۋە زىيىنى بىجىرگە ن تە غدىردە ئۇنىڭغا ئۆلكۈلۈك ھوكومە تنىڭ مۇئاۋىن رە ئىسلىكىنى بىرىشنى ۋە عدە قىلىدۇ. خوجانىياز ھاجىم بونىڭغا ئە سلا ئالدىنقى ئۈچۈن ، سووت ھوكومىتى تە رە پنىڭ بىسىمغا ئۇچرايدۇ. شىڭ شى سە ينىڭ بۇ جازىپ تە كلىپلىرىنى كە سكىنىلىك بىلە ن رە د ئە تكە ن خوجانىياز ھاجىم ئاقسۇدا توروشقا قارار بە رگە ن چاغلە ردە ، قە شقە ردىكى مە ھموت موھىتى (سېچاڭ) مۇ شىڭ شى سە ينىڭ ئورومچىگە كىلىش تە كلىپىنى رە ت ئە تكە ن ئىدى. شو مە زگىلدە سووت ئىتپاقىنىڭ ئورومچىدە توروشلۇق باش كونسولى ئە فرىسيۇ ئاتايىن ئاقسۇغا كىلىپ «خوجانىياز ھاجىمغا تولۇق كاپالە تلىك قىلىدىغانلىقىنى ئە يتىپ ئورومچىگە بىرىشقا تە كلىپ قىلىدۇ» شونىڭ بىلە ن سووت ئىتپاقىنىڭ ۋە كىلى باش كونسول ئە فرىسيۇ بىلە ن خوجام نىياز ھاجىم ئورتىسىدا توختام تۈزۈلۈدۇ . بۇ توختام خە نسۇچە ، روسچە ، ۋە ئۇيغۇرچە بولۇپ ئۈچ خىل يىزىقتا يىزىلغان بولۇپ ، توختام نامە بويىچە خوجانىياز ھاجىم ئورومچىگە كىلىشكە ماقۇل بولۇدۇ . رىۋايە تلە رگە كۆرە بۇ توختام نامىغا قول قويۇشدىن بورون خوجانىياز ھاجىم ماخموت موھىتى بىلە ن مە سلىھە ت قىلىش ئۈچۈن ئايرىپىلان بىلە ن مارال بىشى تە رە پلە رگە بارغان . ۋە شو ئايرىپىلان سە پىرىدە ھادىسىگە ئۇچراپ پۈتۈ بىر ئاز ناكا بولغان دىگە ن گە پ سوزلە ر شو چاغدا پە يدا بولغان ئىدى .

بىز شو چاغلاردا قە شقە ردە يىڭى قورولغان «شە رقى توركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھوكومىتى» نىڭ بۇ توختام ھە ققىدە ئالغان قارارلىرىنى ئە يىنە ن ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا تە غدىم قىلىپ ئۆتىمىز :-

قارار رە قە م ۲۰

ۋە دىلىيە نازىرى —... زىرىف قارى ھاجى

مالىيە نازىرى —..... ۋە لى ئاخونباي

زىرائەت ۋە تىجارەت نازىرى —..... ئوبول ھە سە ن ھاجى

سە ھىيە نازىرى —..... ئابدوللا خانى

ۋە كىللە ر ھە يىتىگە مۇپە تىتىش —..... ھاجى ۋە لى م ئاخون

يېڭى قورولغان ھۆكۈمەتنىڭ باش نازىرى يە نى باش ۋە كىلى سابت داموللام ئومومى خە لىققە خىتاپ قىلىپ تۈرۈپ ئۆزىنىڭ سۆزلەيدۇ ، ئوتتۇرىغا خە لىق تە رىپىدىن كۆز ياشلىرى بىلە ن ئالغىلىنىدۇ. ئوتتۇرىغا قىسقىچە مە زومۇنى ۋە يە ن ۋە قىل قىلىپ ئۆتىمىز.

باش ۋە كىلىنىڭ خىتابى

باياننامە ئوقۇلغاندىن كىيىن باش ۋە كىل سابت ئابدولباقى ئوموم مىللە تىكە قاراپ ئۆشۈپ خىتاپتا بولۇندى :-

ۋە زىز مىللىتىم ، مۇھىتىم ۋە تە نداشلىرىم اللە تەئالى گە ھىمد بىي حد ،

يە يىغە مېرىمىز سىل اللە ئىلە ۋە سىل م گە ۋەدە بىي نىھايە ت دولتىمىز قورۇلدى . دولە ت

قورۇشدىكى مە خسە ت :- مە مىلىكىتىمىزنىڭ شە ھە ر ۋە سە ھاللىرىدا كۆپ ۋاقىتتىن بىرى داۋام قىلىپ كە لگە ن ھۆكۈمە تىزلىك سە ۋە بىدىن ھوجۇتقا چىققان ئۆز بىشىمچىلىققە رنى يوق ئىتىپ يورۇتتا تىچلىق ۋە خاتىرجە مىلىكىنى جارى قىلىدۇر . ۋە سىكىرى ۋە ھە رىي ۋە زىپىلە ر ئىخلاسىق ، لىياقە تلىك كىشىلەرگە تاپشۇرۇلدى ، پارچە يورۇتداشلىرىنىڭ سىياسى ، دىنى مىللى ۋە مە دىنى ھۆ قۇقلىرى ھۆكۈمە تىنىڭ كىپىللىگى ئاستىدادۇر .

چىگرىداش خۇشنا دولە تىلە رنىڭ رە سنى مە مورلىرى ۋە ھە يىئە تلىرى ۋە مە نىيە ت ئىچىندە قانۇنى

ۋە زىپىللىرىنى داۋام قىلدۇرۇشنى مۇمكىندۇر . ئىلگىرىدىن بىرى خۇشنا دولە تىلە رنىڭ ھىچ بىرىگە

قارشى ئاداۋە تىتە بولۇشنى خىيال قىلمىغان شە رقى تۈركىستان خە لىقىنىڭ پاك تە بىئە تلىك

ۋە بىدائىلىرىغا تە رىجىمان بولۇشنى داۋام قىلدۇرۇمىز ، يە نى ۋە زە لىدىن داۋام قىلىپ كە لگە ن خۇشنا دولە تىلە ر ھە قىدىكى دوسلۇق مۇھە بىيە تلىرىمىزنى ئىشائاللا داۋام ۋە تىتورۇمىز .

ئۇلۇق تۈركىستان ئۇچۇن ئاي يولتۇزلۇق كۆك بايراق قوبۇل قىلىندى . ھە ر بىر يورۇتداشنىڭ مال

جان ۋە شە رىپىنىڭ ۋە مە نىيە تىتە بولغانلىغىغا ئىشىنىپ تىچ ۋە خاتىرجە م ھالدا ئۆز ئىشى بىلە ن مە شغۇل بولۇپ دولە تىكە ئىتىماد قىلىشلىرى تە لە پ قىلىندۇ .

شە رقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى نازىرلەر شوراسى تە رىپىدىن قوبۇل قىلىنىپ ۸۰۰۰ سە ككىز

مىڭ ۋە سىكە ر ۋە ۱۲۰۰۰ ئون ئۇچ مىڭدىن زىيادە تۇپلانغان خە لىق ۋە كىللىرى ھوزىرىدا ۴۱۱ قىرىق

بىر پاي تۇپ ئىتىلدى ۋە ناغرا سۇناي ئامىن ئاۋازلىرى بىلە ن چىقىرىلغان ئاي يولتۇزلۇق كۆك

بايراق تە شىقە ئىسىمىدا جە ولان قىلدى .

ئورۇمچىدىن باشقا شە رقى تۈركىستاننىڭ ھە مە وبلايە ت ۋە ناھىيە قىشلاقلىرى مىللى ئىتىقلاپ

يە رلىك تە ھىرمانلىرىنىڭ قولىغا ئۆتكە ن بولۇپ (قە شىقە ردە يىڭى شە ھە ر خارىج) چىڭشۇرىن

ھىچكىمدىن فانا ۋە ياردە م تاپالمىي ئاپىرىلىنىڭ ئىگىرىمە تورتىنچى كۈنى چۈچە ك ئارقىلىق سوت

تۇپرىنى بىلە ن تىيە نچىگە بىرىۋالىدۇ . شۇنداق بىر شارائىتقا يىقىن راسلاغان بىر زاماندا شىڭ شى

سە ي قوماندىسىدىكى ۋە سىكە ر لىرىنى باشلاپ لاي سودا بىلىق ئۇلغاندە ك قالايمىقانچىلىق

ئىچىدىكى ئورۇمچى شە ھىرىگە كىلىپ قالغان ئىدى . ۋە سىلدە ياپونىيە دە ھە رىي تە لىم تە رىبە

كۆرۈپ يىتىشكە ن بو تولىكى ئادە م شە رقى تۈركىستاندىكى ئومومى ۋە ھوالنى ياخشى بىلىۋالغاندىن

كىيىن سە وىتلە رىشتىقايى بىلە ن خوسوسى ۋە كىللىرى ئارقىلىق ئورتاق مە نپىئە تىلە رگە ئاساسلانغان

ئىش بىرلىكىنى تە مىنلە ش ۋە بو يول ئارقىلىق خوجىنىياز ھاجىغا بىرىلىۋاتقان ھە رىي ياردە م ۋە

سىياسى ھە مائىنى چە كلە ش بىلە ن ئۆزىنىڭ ئۆزۈن ۋە دە لىك پىلاننى ۋە مە لگە ئاشۇرۇشقا

باشلايدۇ . ئورۇمچىنىڭ نە نگىۋە ندە تورغان تورت يۈزگە يىقىن روس ۋە سىكىرى تۇيۇقسىزلا

تورتىنچى ئاينىڭ ئونىكىكىنچى كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمە ت بىناسىغا ھوجۇم باشلايدۇ . كۆتىمگە ن يە

ردىن چىققان بو تۇيۇقسىز ھوجۇمدىن چۈچىگە ن چىڭشۇرىن ئۆز ئورنىنى تاشلاپ يوقارىدا

خوجا نىياز ھاجىم باشچىلىق قىلغان قومول دىخانلىرى قوزغولاڭىنىڭ ئوت ئوچقونلىرى شەرقى تۈركىستاننىڭ ھەممە بىلەن شەھەر، ۋە ناھىيە قىشلاقلىرىغا يىقىلغان ئىدى. بۇ قوزغولاڭلەر تەسىرىدىن لىڭشىپ قالغان جىڭشورن ھۆكۈمىتىنىڭ ھاكىمىيەتى شىڭشى سەي تەرىپىدىن تارتىپ ئىلىندى. بۇ ئارادا ئىنقىلاپنىڭ ئوت ئوچقونلىرى ھەريانغا تارقاپ خوتەندە مەرھوم مەھەممەد ئىمىن بوغرا ھەزرەتتىم ۋە ئۆكسى شاھ مەنسۇرلارنىڭ يىتەكچىلىكىدە ۋە شۇنىڭدەك ئاقسۇ، تۇرپان قەشقەر تەرەپلىرىدە بولسا تومۇر سىجاڭ، مەھمۇت مۇھىتى ۋە سابىت داموللام قاتارلىق مىللى ئىنقىلاپ ھەربىرلىرىنىڭ يىتەكچىلىكى ئاستىدا بۇ يەردە ھۆكۈم سۈزۈپ كەلگەن جىڭشورننىڭ چۆرۈك ھاكىمىيەت قالدۇقلىرىغا ۋە شەرقى تۈركىستاندا موسولانلىق نىقابى ئاستىدا ئۆز ھاكىمىيىتىنى ئورنوتۇشقا ئورۇنغان ماجوڭگىيەن ۋە ماخوڭسەن قاتارلىق ھەربىي ماجرا پەرىس لەرنىڭ قوراللىق قارا كۈچىنى يىمىرىپ تاشلاپ شەرقى تۈركىستاننى چەتئەل دۈشمەنلىرىدىن تولۇق ئازات قىلىش يولىدا داۋاملىق مىللى ئىنقىلاپ كۈرىشى داۋام قىلىپ كەلمەكتە ئىدى.

شەرقى تۈركىستان خەلقىنى دۈشمەنلىرىدىن ئازات قىلىش ئۈچۈن قورال كۈچىغا ئىگە بولۇشنىڭ مۇھىملىكىنى چۈشۈنگەن خوجىنىياز ھاجىم مىڭ توققۇز يۈز ئىككىنچى ئوچۇنچى يىللىرى غىچىلىك ئۆز يۇرتىدا ئۇلۇم تەھلىكىسى ئاستىدا ياشاشدىن قورقۇلۇش ئۈچۈن سوۋىت ئىتتىپاقىدا مۇھاجىر بولۇپ ياشىغان چاغلىرىدا كورگەن ھەربىي تەلىم تەربىيىسىگە تايىنىپ سوۋىت ئىتتىپاقىدىن قورال ياردىمى ئىلىشىدىن باشقا چارىسى بولمىغانلىقى سەۋەپلىك، سەپداشلىرىنىڭ ئارزۇلىغا قارىماستىن روسلارنىڭ بەزى شەرتلىرىنى قوبۇل ئىتىشىگە مەجبۇر قالغان ئىدى مانا شۇ چاغلاردا يەنى ۱۹۲۲ نىنجى يىلى ۱۱ نىنجى ئاينىڭ ۱۲ نىنجى كۈنى كەشقەر دىكى سابىت داموللام ئابدۇلباقى يىتەكچىلىكىدە

«شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى» ئەلان قىلىندى.

خوجىنىياز ھاجىم بۇ يىڭى قۇرۇلغان شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى بولۇپ بەلگۈلەندى بۇ يىڭى قۇرۇلغان ھۆكۈمەت «ئاي يولتۇزلۇق كۆك بايراق» نى شەرقى تۈركىستاننىڭ مىللى بايرىقى دەپ قوبۇل ئەتتى «شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ئىسمى بىلەن ئاي يولتۇز ۋە «مىللەت ئىسلامىيە» دېگەن ئەقىشەرى بىلەن بىسىلغان قەغەز ۋە مىس پۇللەر باستۇرۇلدى. ھازىرقى قولىمىزدا بۇ پۇللەر دىن ئون داچە ئىسكىدىن ئىككى خىل مىس پۇل بولۇپ بۇ پۇللارنىڭ بىرىسىدە «شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» يانا باشقا پەقەت شۇ بىرىلىنىڭ ئىچىدە ۱۹۲۲ دە بىسىلغان ئىككىنچى مىس پۇل بولسا يانا ئاي يولتۇزلۇق بايراق بىلەن «مىللەت ئىسلامىيە»، «ئۇيغۇرىستان جۇمھۇرىيىتى» دېگەن ئەقىشە تەرىپى بىسىلغاندۇر. بۇ پۇللەر ھازىر ئامېرىكانىڭ كاتتا مۇزىيلىرىدا ۋە شۇنىڭدەك «دۇنيا پۇللەرى كاتولوگىيىسى» دە ساخلىنىپ كەلمەكتەدۇر. ۱۹۲۲ نىنجى يىلى ۱۱ نىنجى ئاينىڭ ۱۲ نىنجى كۈنى قەشقەر دىكى ئەلان ئىتىلىگەن شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشىدا تۈۋەندىكى زاتلار ئورۇن ئالدى:—

شەرقى تۈركىستان دۆلەت قۇرۇلۇشىنىڭ باياننامەسى

اللە تەئالىنىڭ ياردىمى ۋە مۇھىملىقىغا ۋە رەئىس مۇھەممەد زۇم خوجىنىياز ھاجىم ئىمىن ئەمىن نىياز ھاجىم ھەزرەتلىرىنىڭ لىياقەتلىك ۋە سالاھىيەتلىك ۋە كىلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىرىغا ۋە پۈتۈن لەشكەر ئىسلام باشلىقلىرى، قوماندانلىرىنىڭ ۋە بارچە پۇخرالەرنىڭ موۋاپىقىيەتلىرىگە تايىنىپ مۇستەقىل شەرقى تۈركىستاننىڭ ۋاقىتلىك ھۆكۈمىتى تۈۋەندە بايان قىلىنغان تەرىقىدە قۇرۇلدى:—

باش ۋەكىل —..... سابىت ئابدۇلباقى

داخلىيە نازىرى —..... يۈنۈس بەگ سەيدىزادە

خارجىيە نازىرى —..... قاسىم جان ھاجىم

مۇئازىپ نازىرى —..... ئابدۇكەرىم خان مەخسۇم

ھەربىيە نازىرى —..... ئۇراز بەگ

ئوقاف نازىرى —..... شەمىدىن توردى ھاجى

ئالتى ئاي ياتتوق مىنگاڭدا
سوك سوك بىلەن ئوت قالاپ
كوزنىڭ گۈھەرى ئاقتى
قومول يولغا قاراپ

خوجا نىياز ھاجى باش بولوپ
بىزنى چەڭگە باشلىدى
دولويچاڭنىڭ چىرىكى
قوراللىرىنى تاشلىدى

بىزلەرنى ئولوپ كەتسە كىم ،
ئەل يورتلەرنى ئامان قالسۇن
بىزنى دىگەن يارەنلەر...
ئولەستىن ئامان قالسۇن

سايلاپ ئارا چىرىك چىقتى
ئەللىمى دىڭگىيىتىپ
چەنلەپ ئاتدوق دۈشمەن قاشتى
مورىسىنى قىڭگىيىتىپ

چىقىپ كەلگەن چىرىكلەرنى
ئارىلاپ ئاتتى تاڭ تاڭنى
تاغچىلار ئامان ئىكەن
تارتىپ ئالدى چۈن چاڭنى

خويما ئويدان چەك بولدى
كۈشۈتنى دىگەن چايدا
جىڭنەن باشلىق چىرىكلەرنى
تامام ئولدى شۇ چەڭدە

۱۹۲۲- يىلدا قورولغان موستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى

Uighuristan Republic 1933-34

۱۹۲۲- يىلى قەشقەر دىگەن شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ « باسقان پولى
پولىنىڭ ئۈستىدە (ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتى) ۋە « مىللەتنى ئىسلامىيە » دىگەن خىتى بار

ئە ك كوپ بولغان جايلارغا ئورونلاشتورغان ئىدى . بونىڭدىكى ئاساس مە خسە ت خە لىقنىڭ بايلىقىنى بولاپ تالاپ ئاسان باي بولۇپ ئوزلىرىغا راھات ياشاپ ياخشى تورموش كوپوروشدىن بولۇپ كىرە مە خسە ت يوق مانا شو چاغلاردا يە نى ۱۹۲۱ يىلى دا شە رقى توركىس تانىڭ تاشقى موڭغولىستانغا چىگراداش بولغان ئارا توروك ناھىسىگە چاڭ گوخۇا دىگە ن چىڭشور رىنىڭ بىر توقتاقى باج ئىدارە سىگە ئە مە لدار بولۇپ كە لگە ن ئىدى . باج كىرىمى ئە ك ئوستون بولغان بولۇپ ناھىيە گە كە لگە ن چاڭگوخۇا بولۇپ راھە تلىك ھاياتقا قانائە ت قىلماي بويە ردىكى بىر ئويغور قىزىغا ئولسىمە ن دە پ تورووالدى . قىزنىڭ ئائىلە سىگە ئادە م قويۇپ قوراللىق بىسىم ئىشلە تتى . . .

ئولگە نىڭ ئوستىگە تە پكە ن دىگە ن دە ك زولوم دە ستىدىن چىنىدىن تويغان خە لىق قاتتىق غە زە پكە كىلىپ سە بىر بىلە ن ئە غىرلىق قىلىسىمۇ ، چاڭگوخۇا شونچىلىك ھە دىدىن ئىشىپ بولۇپ مە خسە تگە يىتىش ئوچون ھە رىكە ت قىلىدۇ . « ئوزىنىڭ پاك قان وە نە سىنى بولغاقتا يول قويمايدىغان ئويغور خە لىقى » چاڭگوخۇا غا قارشى قوزغولۇدۇ ، خە لىق بولۇپ چاڭگوخۇا خوجى نىز ھاچىنى يىتە كچى قىلىپ سايلایدۇ . وە خوجىنىز ھاچىنىڭ بولۇپ چاڭگوخۇا قاتتىق رە ھە پە رلىك قىلىشى خە لىق تە لە پ قىلىدۇ . خە لىقنىڭ بولۇپ كىلىشى خوجىنىز ھاچىغا ئوڭوشلوق شارائىت يارىتىپ بىرىدۇ ، نە تىجىدە دە سە پكى بولۇپ چاڭگوخۇا ئوستىدىن باشلاندى .

۱۹۲۱ يىلى ۲ نچى ئاينىڭ ۱۸ نچى كۈنى ئابدۇ نىياز مىراپ ، سالىح دورغا وە خوجىنىز ھاچىلار باشلىق يۈرۈت كاتىبلىرى بىرلىشىپ قوزغولۇك كوتۈرۈش توغرىلىق قىلغان مە سلىھە ت يىغىنىڭ پىلانى ئوتۇغولۇق بولۇپ غە لىسىگە ئىرىشتى .

شە رقى توركىستان تارىخىدا ئالاھىدە ئە سە پ ئوتۇشكە ئە رزىدىغان بولۇپ باشلانغۇچ تارىخى وە قىسە شونداق يۈز بە ردى :

تارىخ ۱۹۲۱ يىلى ۲ نچى ئاينىڭ ۲۰ نچى كۈنى : داقا دومباق ناغرا سونايە ر بىلە ن باشلانغان « توي موراسىمى ھە مە كىشىنىڭ دىققە ت ئە زىرىنى چە لىپ قىلغان ئىدى ، چاڭگوخۇا « قىزنى بىرىسىز » دىگە ن وە دە بويۇنچە ۲۲ ئە پە ر قوراللىق ئە سكە رى بىلە ن توي مە يدانغا يىتىپ كە لدى وە يە پ ئىچىپ « ئويغور قىزىنى خوتون قىلىپ ئىلىش » خام خىيالى ئىچىدە ئويناپ كۈلدى

مورادىغا يىتىشكە مە بىرسىزلا نغان چاڭگوخۇا كە چىقورون قىز ھوجرىسىغا باشلاندى . چاڭگوخۇا ھوجرىغا كىرىش بىلە نلا قىزچە ياسانغان يىگىت ئىمىن ئىسمائىل (بۇ قىزنىڭ ئە سلى ئاشىقى) ئوستىگە ئوزىنى ئىتىپ چاڭگوخۇانى قوچاڭغولۇغان پىتى ئونى جايلاپ ئوچۇقتۇرىدۇ . بولۇپ چاڭگوخۇا توي مە يداندا تە ييار تورغان يىگىتلە ر دە رھال چاڭگوخۇانىڭ ۲۲ ئە پە ر ئە سكىرىنى بىستۈرۈپ تاشلايدۇ . قورالغا ئىگە بولغان يىگىتلە ر ، چاڭگوخۇا توروشلوق قورغانغا قاراپ ئاتلىنىدۇ . تورغان ئە مە لدارلىرىدىن ئابدۇ نىيازنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا ، بوقورغاندىكى يۈزدىن ئارتۇق چىرىك يوقۇ تولدۇرۇپ . ئوڭوشلوق ئىلىپ بىرىلغان « توي » دىكى بولۇپ غە لىپ قوزغولۇكچىلارنىڭ تە شكىللىنىشىگە تۈرتكە بولۇدۇ . وە شۇندىن كىيىن بىر قانچە يۈرۈت كاتىبلىرىنىڭ ئىشتىراكى بىلە ن تە شكىل تاپقان ئىنقىلاپچىلار قوشونىغا ئون ئىككى تاغ بە ش شە ھە ردىكى نورغونلىغان كىشىلە ر قاتنىشىدۇ . بولۇپ قوشونىڭ ھە رىبى قوماندانلىغا خوجىنىياز ھاچىم قويۇلۇدۇ . « توي » موراسىمى بانىسى بىلە ن باشلانغان بولۇپ چاڭگوخۇا چىڭشورسە ھوكۈمىتىنى بە كىمۇ ئالاقىدە قىلىدۇ تى . چىڭشورسە قومولدا توروشلوق ئوزىنىڭ ھە رىبى قوماندانى (قومول سىجاڭ) لىۋشىزىمىگە بويۇق چىشورۇپ قوزغولۇكچى باستۇرماقچى بولدى ، بولۇپ چاڭگوخۇا ساقاشلار بولدى . چىڭشورسە ئە سكە رلىرىنىڭ كوپ قىسمى ئورۇشتا ئولۇپ بىر ئە چچە سى قىچىپ قوتۇلدى . شو چاغلاردا خە لىق تە رىپىدىن توتۇلغان توۋە ندىكى قوشاقلاردىن ئورۇش ئە ھوالىنى ئىنىق كۆرۈپ ئالغىلى بولۇدۇ .

رەس، كوپونچىسى ئە پېيونكە ش وہ جاھىل ئىنسانلار ئىدى. جىڭشورن ئىدارىسىدىكى ھە رىي قىسىم لە زىدە قىمار ۋازلىق ئە پېيونكە شلىك ئە ۋىج ئالغاچ بونىڭغا پول تىپىش ئوچون ئوغورلوق وہ ئاشكارا بولغاچلىق ئىشلىرى دايمى كورولوپ توراتتى. يە رلىك ھاكىم بە گ وہ يوز بىشلە روھ، بولارنىڭ قولى ئاستىدىكى دوغا يايىلە ر، جىنشورنىڭ چىرىكلە شكە ن قورال كوچىغا تايىنىپ ئالواڭ سىلىق وہ باجنى ئوزلىرى خالىغانچە خە لىقنى زار يىغلىتىپ زورلوق بىلە ن ئالاتتى . بولوپمو قومول ۋاڭنىڭ زولومى چىكىدىن ئىشىپ دىخانلارنى خە ر ئاي بە ش كون خە قىسىز ئىشلىتىشتىن تاشقىرى ، چارواچىلىق رايونىدىكى «تومور قوي» توزومى قومول خە لىقنىڭ جىنىغا تە ككە ن ئىدى ، مانا شونداق بىر ئە ھوال ئىچىدە خە قىسىزلىققا ئوچرىغان خە لىقنىڭ چىكىدىن ئاشقان بونداق بىرزولومغا قارشى بىرلىشىپ بارابە ر قوزغولۇشىدىن باشقا چارسى قالمىغان ئىدى ، شە رقى توركىستان خە لىقنىڭ شو دە ۋىردە بىشىدىن كە چورگە ن جە بىر زولوم ئازاپ ئوقوبە تلە رىنى توۋە ندىكى شو تارىخى خە لىق قوشاقلىرى تىخىمۇ ئىنىق ئوچوقلاپ بىرە لە يدو خە لىق ئىچىگە كە ك كۈلە مدە يىلغان وہ «زامانىڭ ئە يىنىكى » دە پ ھىسايلانغان ئويغور خە لىق قوشاقلىرى دىن بىر قانچە ئە مونە لە ر مونداق:

شامال چىقسا گو كىرە پ
تال ئىگىلىپ پە س بولدى
ئالواڭ سىلىق دە سىتىدىن
كۆن ئالما قىموتە س بولدى

ئىشىك ئالدى توپ سىدە
ئاتقا سىلىپ بىرە ي بىدە
زالملارنىڭ زولمىدىن
بولدى يورە كلە ر زىدە

ئاياللار تولا يىغلاپ
ياغلىق ئوچى ھول بولدى
زالملارنىڭ دە ردىدىن
يورتىنىڭ ئىچى چول بولدى

ھاۋانى بولوت باستى،
قار يامغورلار ياققىنى .
قانداق چاغدا تۈرە لىدىم ،
دە رت ئە لە ملە ر تارتقىلى .

ئۈستە گىنىڭ تىگى قاتتىق
كە تە ن چاپسا ئۈتمە يدو
زالىم توڭچىسى بە گلە ر
بىشىمىزدىن كە تە يدو

ئايغىمدا دىشە ن بار ،
قورۇق قىسار بوينىمنى .
مىدىرلىيالماس بولوپ قالىدىم ،
كويىزا قىسىپ قولومنى .

ئاسماندىكى ئايىنى كوروك
تاش ئا خونوم باينى كوروك
ئىشلە پ ھارغان مە دىكار غا
سە رلە پ بە رگە ن ئاننى كوروك

چوروق كە يىگە ن ئاياققا ،
تومور ئىشكە ل بوش كە لىدى .
جىنىم ئاتام قىشىدىن ،
بو يىللاردا كىم كە لىدى ؟

ما تىتە ي تولوم ساچقان
ئالواڭنى تولا چاشقان
خاننىڭ گىپىگە كىرمە ي
دارغا ئىسلىپ ياتقان

سە ل ئە مە ستور ئاققوچى
كوزدىن ئاققان يىشىمىز
قامچا تاياق ئاستىدا
ئوتە رمو بو بىشىمىز

دە پ زارلانغان شە رقى توركىستاننىڭ ئىزلىگە ن خە لىقى قومول ئىنقىلاۋىنىڭ قە ھىرمانى خوجىنىياز ھاچىمنىڭ يىتە كچىلىگى ئاستىدا جىڭشورن ھاكىمىيە تىگە قارشى قوزغولۇپ بىرلە شتى .
ياڭزىڭشىن دە ۋىردە قومولدا خىزمە ت قىلغان ھە رىي وہ مە مورى ئە مە لدارلارنىڭ ھە مىسنى
ياڭزىڭشىن ئالماشتورۇپ ئولارنىڭ ئورنىغا ئوزىنىڭ ئوروق توققان وہ يىقىن دوستلىرىنى باج كىرىمى

شەرقىي تۈركىستان مىللى ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ

يولباشچىلىرىدىن خوجا نىياز ھاجىم

خوجىنىياز ھاجىمنىڭ توغۇلغىنىغا يۈز يىل ۋە ئۆلىمىگە ئەللىك يىل تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن:

غلام الدىن پاختا

ئىنسانلىق ھاياتىدا يۈزىل بىلەن ئەللىك يىل نىڭ بىر ئارىغا كېلىشى بەكمۇ نادىر ئۇچرايدىغان ۋە ئايرىمچە ئەسلىپ ئۇتۇشكە ئەرزىدىغان مۇستەسنا بىر ئومۇم ئوقۇتقۇچى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ھايات تارىخى شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا مۇھىم ئورۇننى ئىگەللىگەن ۱۹۲۲ نىچى يىلىدىكى قومۇل ئىنقىلابىنىڭ باش قوماندانى، ۱۹۲۲ نىچى يىلىدا قەشقەر دىن ئىلان ئىتىلىگەن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ رەئىسى جەمھۇرى بولۇپ ئىسمى تارىخقا كەچكەن مەھمۇد ھەممەت نىياز ئوغلى خوجا نىياز ھاجىمنىڭ توغۇلغىنىغا يۈز يىل بولغان شۇ بىر مەزگىلدە ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى تەرىپىدىن تۇزاققا چۈشۈرۈلۈپ قەتلى ئەتىلىگەنلىگە ھەم يانا ئاينى تارىختا ئەللىك يىل بولۇشى ئالاھىدە ئەسلىپ ئۇتۇشكە تېگىشلىك مۇھىم تارىخىي ۋاقىئەلەر دىن بىرى بولۇپ سانىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يازۇ بىلەن مەھمۇد خوجىنىياز ھاجىمنى ئەسلىگە ئىدىيە ئۇنىڭ ھايات ئائىلىيەتلىرى، مىللى مۇجادىلە ۋە ئاقىبەتلىرى ھەققىدە قىسقىچە بولسىمۇ ھۆرمەتلىك ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا بىر ئاز مەلۇمات بەرسە، ئۆتمە كېسىمىز ۱۹۸۲ - يىلى «شىنجاڭ خەلىق نەشرىياتى» تەرىپىدىن نەشر ئىتىلىگەن «شىنجاڭ تارىخ ماتىرىياللىرى» نىڭ ۱۲ نۇمۇرالىق سانىدىكى ئۇيغۇر تارىخ شۇناس خېيۇر تومورنىڭ «خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە» يازۇسىدا تەرىپلەپ ئۆتكىنىدەك، مەھمۇد خوجىنىياز ھاجى ئۆزى پاكىز، دوغۇلۇق، كەڭ يەلكەنلىك، كۈچلۈك ۋە تىتىك بىر ئادەم ئىدى. قويۇق ساقاللىرى چاچراپ تۇرىدىغان، قويۇق قاشلىرى تىك ئۆسكەن، ئوت كۈزلۈك، چىچەن، مېچە زىچى چۈس، ئاچچىغى تىزىلىدىغان، كەسكىن ئەمما، ئۆزى ئاددى، گەپ سۆزلىرى ئۇدۇل ۋە كىچىكلىگىدىن مەكتەپتىمۇ ئۇستازىغا سوئال سوراشتىن چەكلىمەيدىغان جۈرئەتلىك بىر ئىنسان ئىدى. «قەشقەر پىداگوگىكا ئىنستىتوتى ژۇرنىلى» نىڭ ۱۹۸۸ يىلى ۱ نۇمۇرالىق سانىدا نەشر ئىتىلىگەن شىرەپ خۇشتارنىڭ «خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ھايات ئائىلىيەتلىرى» ھەققىدىكى يازۇسىدا، مەھمۇدنىڭ ۱۸۸۹ يىلىدا توغۇلغانلىقى ۋە ئۈچ ئەۋلاد قوللۇقتا ئۆتكەن قول دوغۇسى ئىنىياز ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەنلىكى سۆزلىنىدۇ. ئۇ ئائىلە تەرىپىدىن ئائىلىدىن كىيىن دادىسى ئىنىياز دوغا خوجا نىيازنى قوللەردىن يىراق تۇتۇش ئۈچۈن قومۇلغا ئەۋەتىپ بۇ يەردىكى خانلىق مەدرىسكە ئوقۇشقا بېرىدۇ. خوجىنىياز بۇ مەدرىسە قومۇل ۋاڭى شىخ مەخسۇتنىڭ نەرسى بىشىر شاھزادە بىلەن بىرگە ئوقۇيدۇ، ۋاڭلىق بەلگىلىمىدە، قوللەر بالىرىنى ۱۸ ياشقا كىرگەندە ۋاڭلىق تىزىمىغا ئالدۇرىشى ۋە شۇنىڭ بىلەن ۋاڭلىق چارۋا ماللىرىنى بېقىشى لازىم بولاتتى! بۇنىڭ ئۈچۈن ئىنىياز دوغا ئۇغلىنىڭ قوللەر تىزىملىكىگە كىرىپ قىلىشىدىن ئەنسىرەپ خوجا نىيازنى ۱۷ يىشىدا ساۋۇر ئاخۇندىگە بىر قولىنىڭ قىزىغا ئويلاپ قويغان دەپ «قەشقەر پىداگوگىكا ئىنستىتوتى ژۇرنىلى» قەيىد قىلىپ ئۆتىدۇ!

شەرقىي تۈركىستاندا زورلۇق، زۇمبۇلۇق ۋە شۇملۇق بىلەن ۱۶ يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىپ خەلىقنىڭ زىيلىكىنى شۇرىغان ياكى زىڭشىن ۱۹۲۷ نىچى يىلى فەن يۈەن تەرىپىدىن ئىتىپاقى ئۆلتۈرۈلگەندىن كىيىن جىن شۇرسىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان ئىدى، جىڭشۇرسىن ياڭزىڭشىنگە ئوخشاشلا ھاكىم مۇتلەقلىك رولىنى ئويناپ ئىستېدارلىق چاھالەت سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ شەرقىي تۈركىستاننى قىسىمەن بولسىمۇ ئايرىم ئىدارە قىلىپ خەلىقنىڭ مال مۈلۈكىنى بۇلاپ تالىدى ۋە شەرقىي تۈركىستاندا ئۇ گۇياكى «مۇستەقىل بىر پادىشاھ» بولۇۋالدى بۇنىڭ ھۆكۈمەت ئىدارىسى بېشىغا كەلتۈرگەن ئادەملىرى، چىرىك ۋە ئەمەلدارلىرى ئومۇمىي يۈزلۈك خىيانەتچى، پاراخۇر، راھەتچى

واتاحة الفرصة أيضا للمسلمين لتحسين احوالهم الاقتصادية الى حد كبير ومع كل هذه المظاهر التي تدل على الانفتاح الصيني الا ان التركستانيين يشكون من عدة مشكلات من اهمها عدم اعطاء المسلمين حريتهم السياسية بالرغم من ان الحكومة الصينية قد منحت تركستان الشرقية ذات الاغلبية الايغورية المسلمة حكما ذاتيا عام ١٩٤٦م ثم جددت اتفاقية الحكم الذاتي عام ١٩٥٥م . ويبدو ان هذا الحكم الذاتي لاحقيقة لة وانما هو مجرد شكل مظهري للاستهلاك الداخلي والخارجي ...

الأستيطان الصيني لطمس معالم الهوية التركستانية المسلمة .
ومن المشكلات التي يعاني منها التركستانيون الأستيطان الواسع للعنصر الصيني البوذي في اراضيهم فقد كان عدد الصينيين البوذيين في اوائل الحكم الشيوعي عام ١٩٥٢م في تركستان الشرقية (٢٢٤,٠٠٠) نسمة بنسبة ٦,٦٢% من عدد سكان المنطقة وكانت نسبة التركستانيين ٨٦,٥٤% حسب الأحصاء الحكومي اما اليوم فقد وصلت نسبة الصينيين البوذيين عام ١٩٨٢ (اي بعد ٢٠ سنة فقط) الى ٤٠,٢٧% بينما انخفضت نسبة التركستانيين المسلمين الى ٥٢,٧٤% وذلك طبقا للأحصاءات الرسمية للحكومة الصينية (راجع مقالة رحمة الله رحمتي في الشرق الأوسط بتاريخ ١٩٨٧/٢/٢م لقد احتفلت الصين مؤخرا بذكرى مرور أربعين عاما على الثورة الشيوعية ومن اسف ان هذه الأحتفالات قد جاءت بعد انتصار الجناح المتطرف في القيادة الصينية اثر قمع الحركة الطلابية التي كانت تطالب بالانفتاح والحرية.. وبذلك تكون قضية المسلمين ((المنسيين)) في تركستان الشرقية قد عادت مرة اخرى الى التقهقر بعد ان لاحت في الأفق بوادر انفتاح نسبي كان يمكن ان يستثمر لصالح المسلمين واصلاح احوالهم السيئة ومهما يكن من امر فان الأمل يظل باقيا في قدرة الشعب التركستاني المسلم الذي صمد كل هذه السنين واستطاع ان يحافظ على دينة وهويته الإسلامية في المضي في هذا الطريق اللاحب الطويل وامن ان ادنى ما ينبغي ان نفعله نحن المسلمين تجاة اخواننا هناك ان نواصل التذكير بأوضاعهم والتعريف بقضاياهم فمن لم يهتم بأمر المسلمين فليس منهم ... وهذا مانرجو ان نكون قد فعلناه بهذه المقالة وشكرا لجريدة الرياض ووكالة سيابرس المصورة اللتين اتاحتلنا هذه الفرصة ولله التوفيق ...

ونحن اسرة مجلة صوت تركستان الشرقية نكرر شكرنا الجزيل للدكتور /عبد القادر طاش لمايبدلة من مجهود في نشر قضيتنا هذه ...

ولله التوفيق

اسرة مجلة صوت تركستان الشرقية.

والأمثلة على صدق مقولة بارتولد كثيرة فإن شاهد تركستان الشرقية ابرز هذه الشواهد اذ ان شعوب هذه البلاد عرفت الإسلام فأسرعت الى اعتناق افواجا واسهمت بذلك في بناء صرح الحضارة الإسلامية. يقول عيسى يوسف البتكين في كتابة قضية تركستان الشرقية (ص ٤٩ - ٥٩) لم يعتنق اترك اسيا الوسطى وتركستان الشرقية ديننا معيننا بشكل اساسي وجماعي الا الإسلام يقول بعض المؤرخين ان الأتراك كانوا يعتنقون الشامانية ولكن الى اي حد اثرت الشامانية في حياة الأتراك؟ والى اي حد اتخذوها ديننا قويا؟ هذه مسألة قابلة للمناقشة.. ويضيف البتكين قائلا: كان للأتراك معرفة بكل الأديان تقريبا ذلك لأنهم عاشوا حياة رعوية بشكل عام وكذلك لأنهم امة محاربة تقابلت مع امم شتى وتحاربت معها. واحيانا كان يحدث اتصال بينها وبين امم المناطق المختلفة بحكم التجارة. حتى اننا نعلم ان البعثات الدينية البوذية والمسيحية والشامانية صرفت جهدا دعائيا هائلا بين الأتراك. كما يمكن القول ان الشامانية كسبت مكانة اكبر من نظيراتها اثناء ذلك النشاط الدعائي الديني كما انة من المسلم به ايضا انها فقدت تأثيرها بعد مجيء الإسلام. ويذكر البتكين انة في عام ٢٢٢ هجرية (٩٤٢م) اعتنق احد سلاطين الإمبراطورية القاراخانية المشهورين وهو السلطان ((ستوق بوغراخان)) الدين الإسلامي فأسلم الأتراك جميعا. ومع اعتناق القرخانيين الإسلام انتشر في كل انحاء تركستان الشرقية.. (ص ٥٠)..

وقد عاش التركستانيون منذ الاحتلال الصيني لبلادهم عام (١٨٧٨م) فترات عصيبة. وقد حاول المسلمون التحرر من الأستعمار الصيني خلال تلك الفترات العصيبة وتواصلت ثوراتهم ومن اهمها ثورة (قومول) عام ١٩٢١م. التي نجحت في تكوين حكومة وطنية تركستانية عاصمتها كاشغر سنة ١٩٢٢م وثورة علي خان ثوره سنة ١٩٤٤م ولكن انتصار الشيوعيين في الصين عام ١٩٤٩م قضى على امال التركستانيين في حكم انفسهم بأنفسهم. وبدأ بحلول الحكم الشيوعي البغيض عهد مظلم مليء بالأرهاب والظلم بدأ بأعدام مئات العلماء المسلمين والشخصيات الوطنية عام ١٩٥٢ م ١٩٥٠..

عهد الثورة الثقافية المظلم ..

وتمثل فترة الثورة الثقافية عام ١٩٦٦ - ١٩٧٥م التي فرضها (ماوتسي تونج) ابشع فترات الاضطهاد الشيوعي للمسلمين في تركستان الشرقية. حيث عمل الشيوعيون على القضاء على التعاليم الاسلامية والحضارة التركية والعالم الوطنية لتركستان الشرقية. فقد اغلقت جميع المساجد واستعملت لغير اغراضها وانتهكت الحرمات ومنع المسلمون من ممارسة شعائرهم الدينية وفرض استعمال اللغة الصينية على الجميع بدلا من اللغة التركية ذات الابدعية العربية كما صودرت جميع الكتب الاسلامية واجبر المسلمون على الزواج المختلط بين المسلمين والصينيين البوذيين... (انظر مذكرة مؤسسة وقف تركستان الشرقية بأسطنبول الى الامين العالم لمنظمة المؤتمر الإسلامي ونشرت في الشرق الأوسط بتاريخ ١٩/١٠/١٤٠٧ هجرية)

وماذا عن احوال المسلمين اليوم؟ لقد قمت بزيارة المنطقة في مهمة تفقد واستطلاع لأحوال المسلمين في تركستان الشرقية والصين عام ١٤٠٤ هجرية ١٩٨٤ م. وقد لاحظت ان المسلمين هناك بدأوا يتنفسون الصعداء بعد رحيل ماوتسي تونج وانتهاء عهد الثورة الثقافية المظلم.. وتتسم السياسة الصينية الآن بالانفتاح والتسامح مع المسلمين في ممارسة شعائرهم الدينية وتمثلت مظاهر هذا الانفتاح في حرية ممارسة الشعائر الدينية واعادة فتح المساجد والسماح ببناء مزيد منها واطاحة الفرصة للمسلمين لأقامة بعض النشاطات الإسلامية بالتعاون مع المنظمات والجمعيات الإسلامية الخارجية مثل زابطة العالم الإسلامي

من ابرز حلقات الاتصال بين المسلمين في ذلك الوقت المبكرومنذ ذلك التاريخ بدء اترك الاويغور وغيرهم ممن يسكنون تلك المنطقة بالتعرف على الاسلام ... واورد المستشرق الروسي الشهير و.بارتولد في كتابه (تاريخ الترك في اسيا الوسطى) ترجمة د/احمد السعيد سليمان -ص ٦٥ ان المصادر الاسلامية تشير الى ان بلغار القولجان وهم جيران الخزر كانوا اكثر اتصالا بالمدينة الاسلامية ففي سنة ٩٢١م وفد على الخليفة المقتدر سفراء من البلغار الذين اهدوا الى الاسلام وطلبوا ان يرسل اليهم بعض العسكريين المتخصصين في بناء القلاع والاستحكامات . وكذلك بعض العلماء لتدريس الاسلام . وكان بين الهيئة التي اوفدها الخليفة ابن فضلان الذي وصف الرحلة من بغداد الى بلاد البلغار ثم العودة الى بغداد مارا ببلاد الخزر .

ويروي ياقوت الحموي - كما يستشهد بارتولد - ان الخليفة هشام بن عبد الملك (٧٢٤-٧٤٢م) اوفد سفيرا الى خاقان الترك يدعوه الى اخول في الاسلام . ويؤكد بارتولد (ص ٧٠ - ٧١) ان دخول الترك الاسلام لم يكن بسبب حبهم للعسكرية واعجابهم بفكرة الجهاد الاسلامي كما كان يزعم بعض المؤرخين فيقول : (ولكن التضام الى عالم الاسلام المتمددين لم يكن ممكنا لهؤلاء البدو (الأتراك) الا اذا دخلوا في الاسلام من حيث هو دين)). ويضيف بارتولد ((ومن العوامل على انتشار الاسلام بين الترك خاصة امتازها الاسلام على سائر الاديان العالمية، فعلى الرغم من ان اتباع البوذية واتباع المسيحية اكثر عددا من المسلمين فان الاسلام دين عالمي بمعنى الكلمة اي انه ليس مقصورا على جنس او مدينة . ولئن كانت بعض الديانات قد بزت الاسلام في هذه الناحية فان توفيقها كان مؤقتا ولم يستطع الحصول على نتائج دائمة كالتي احرزها الاسلام . فالديانة المانوية مثلا كانت في وقت ما دينا عالميا وكان اتباعها منتشرين في اماكن تمتد من جنوب فرنسا الى الصين . ولكن هذه الخاصة لم تمنع المانوية من الاضمحلال الكامل . وقد بدأت البوذية نشاطها العالمي بحركة دعاية في الغرب فانتشرت هناك ولكنها - في نهاية الامر ظلت دينا للشعوب المتحضرة في شرق اسيا فقط .

وقد كان للمسيحية اتباع كثيرون بين الترك حتى بداية انتشار الاسلام وفي وقت ما كان لها اتباع في غرب منغوليا وفي شرقها وجنوبها حتى ان الدعوة الاسلامية لم تستطع ان تكسب شيئا ولكن نجاح المسيحية هذا كان مؤقتا . وبقيت المسيحية بعد هذا دينا اكثر اتباعا من شعوب اوربا المتحضرة ... واذا كان الاسلام هو دين العالم المتمددين في غرب اسيا فان عدد المسلمين في شرقي اسيا وخاصة في الهند وجزر زوند اكبر من المسلمين في غرب اسيا اما في الصين فان المسلمين قوة مستقلة ولهم اديهم الديني الخاص ولا حاجة بهم الى اية مساعدة من الخارج . ذلك على حين ان مشروع المسيحيين في الصين لتكوين المسيحية القومية بالصين قد باء بالفشل وكذلك لم تستطع المسيحية في افريقيا ان تصنع مثل ما صنع الاسلام وها قد نجت الدعوة الاسلامية منذ القرن التاسع عشر في بلد له وحده في كل افريقيا كنيسة قومية وهو الحبشة ويختم بارتولد تعليقه بالقول : (وفي التاريخ امثلة كثيرة لامم بوذية او مسيحية تركت ديانتها ودخلت في الاسلام ولكن لانجد واحدة تخلت عن دينها ودخلت في البوذية او المسيحية

التركستانيون يدخلون في الاسلام افواجا

وليعدزني القاري العزيز في اطالة نقل هذه الفقرة عن بارتولد وقد كان هديني من ذلك الوصول الى النقطة الاخرى من هذا التعقيب هو المتعلق باحوال المسلمين الحالية في تركستان الشرقية (او سينكيانج الصينية) .. ولا شك ان ما قالة بارتولد يمثل احد اهم مميزات الدين الاسلامي واذا كانت الشواهد

تعقيب على استطلاع لمدينة كاشغر ٠٠٠
في جريدة الرياض الصادرة يوم (٥ - ربيع الاخر لعام ١٤١٠ هجري)

مقاله عن المسلمون المنسيون في تركستان الشرقية الى متي

بقلم د/عبد القادر طاش ٠٠٠ ويقول في مقالته ٠٠٠٠٠٠٠

لقد طالعت في العدد (٧٧٩٦) بتاريخ ١٤١٠/٢/٢٨ من جريدة الرياض الغراء الاستطلاع المصور الذي اعدته (سيبا برس) عن (واحه

المسافرين على درب الحرير) وهي مدينة كاشغر التي تقع في منطقه تركستان الشرقية (شمال غرب الصين) والاستطلاع جميل وفريد اذ يسلط الضوء على منطقه مجهوله لدى الكثيرين . ولذلك نشكر جريدة الرياض على اهتمامها ونشرها لهذا الاستطلاع لتذكير القراء بهذه المنطقه النائية والتعريف بها....

ومع تقديرنا للجهد الذي بذلته (سيبا برس) في هذا الاستطلاع الا انه اتسم بشيء من القصور والتحريف في بعض الاسماء لذلك انتهز هذه الفرصة لتصحيح بعض المعلومات التي وردت في الاستطلاع وازافة معلومات اخرى لعلها تسهم في مزيد من التعريف باحوال تلك المنطقه المجهوله كما قلت سابقا

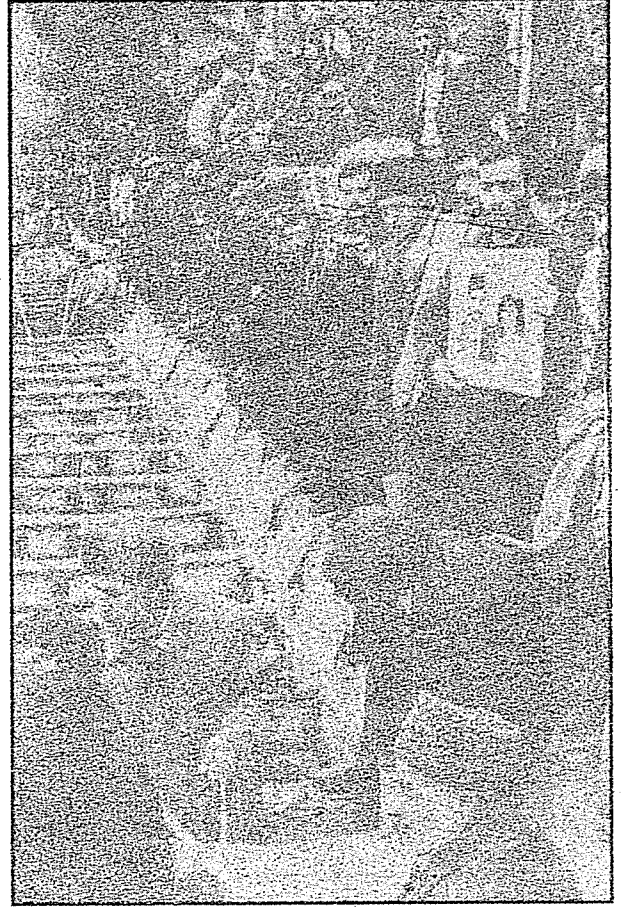
كاشغر وليس كاشجار

ابداً اولا بتصحيح بعض التسميات التي وردت في الاستطلاع فقد ورد اسم عاصمة منطقه (شينغ يانج) محرفة فقد اسماها كاتب الاستطلاع (كاشجار) والصواب انها (كاشغر) وربما يكون السبب في التحريف راجعا الى الترجمة الحرفية للكلمة الانجليزية () كما ان المعروف بان المنطقه تسمى (سينكيانج) وان كانت تنطق بالصينية (شينجانك) .
اما قصور الاستطلاع فيكمن في عدم الاشارة الى ان (سنكيانج) هذه انما هي تركستان الشرقية التي ضمت الى الصين منذ عام ١٩٧٨م واصبح اسمها الصيني (سينكيانج) وتعني الارض الجديدة . وكاشغر التي اطلق عليها الاستطلاع كاشجار هي المدينة التركية المشهورة التي فتحها المسلمون ضمن فتوحات ماوراء النهر بقيادة قتيبة بن مسلم الباهلي رحمه الله . في اواخر القرن الاول الهجري (القرن الثامن الميلادي) ويذكر محمود شاکر في كتابه (المسلمون تحت السيطرة الشيوعية) ص ١٤ ان تركستان الشرقية تتالف من خمس مناطق وهي جبال التاي وحوض زونقارية وجبال تيان شان (التي يصل ارتفاع قمته الى ٧١٥٨ مترا) وصحراء تكلامكان ويطلق عليها حوض تاريم ويضيف بان هذه المنطقه يسكن فيها اقوام يمثلون عده قوميات من اهمها الاويغور والقازاق والقيرغيز والاوزبك والمغول ومعظمهم قبائل تركيه الجذور

وقد روى ابن الاثير في كتابه (الكامل في التاريخ) كما استشهد بذلك فهمي هويدي في كتابه (الاسلام في الصين) ص ٤٨ ص ٤٩ ان قتيبة بن مسلم بعث جيشا بقيادة كبير بن فلان (احد رجالة) الى كاشغر فغنم وسبى سبيا فختم في اعناقهم واوغل حتى بلغ قريب الصين. فكتب اليه ملك الصين ان ابعث الي رجلا شريفا يخبرني عنكم وعن دينكم فانتم فانتخب قتيبه عشرة رجال لهم جمال والسن وباس وعقل وصلاح فامرهم بعودة حسنة ومتاع حسن وخيول حسنة وكان معهم هبيرة بن المشرح الكلابي . وتعد هذه الرحلة

١٩١١ انقسم هذا الحزب بتأثير من الحركات الاشتراكية والشيوعية الروسية التي جناح يميني معتدل عرف باسم حزب المساواة تزعمه السيد محمد امين رسول زاده - وتزعم الجناح اليساري الذي عرف باسم حزب همت ناريمان ناريمانوف الذي غدى رئيسا للحزب الشيوعي الاذربيجاني عام ١٩١٨ على اى حال فقد لعب حزب المساواة دورا كبيرا في تاريخ اذربيجان الايراني والسوفيياتي على السواء الى ان تخلى جوزيف ستالين منهم بتهمة الوطنيين البرجوازيين في اذربيجان السوفيادية في ثلاثينات القرن العشرين . كما عمل المسلمون الاذربايون في حركة الاتحاد الاسلامي لمسلمي روسيا الذي عقد اجتماعه الاول في نيجيني نوفغراد Nijni Novgrad في اغسطس ١٩٠٥ وقرر هذا الاجتماع الاسلامي تشكيل مؤتمرا اسلاميا لعموم المسلمين في روسيا وانشاء امانة عامة له برئاسة علي مروان طويجي باشا في باكو بآذربيجان .

(م ر)

أريوان عام ١٨٢٦ . وقد استغلت روسيا معاهدة تركمان جاى التى وقعتها مع ايران فى ٢٢ فبراير ١٨٢٨ على تحكيم قبضتها فى اذربيجان الشمالية بعد ان تنازلت عنها ايران - واعترفت بنهر اراس فاصلا بينهما .

كما ان تحالف القوى الصليبية فى اثاره القلاقل والثورات فى الهلجان ضد الدولة العثمانية التى اذنت الى توقيع معاهدة آدرنه مع روسيا فى ١٤ سبتمبر ١٨٢٩ اطلقت يد روسيا فى تنفيذ سياستها الاستعمارية فى القفقاس بالرغم من جهاد المسلمين ومقاومتهم الهلولية ضد الغزو الروسى الذى تحالفت معه الطوائف المسيحية فى جورجيا وارمينيا وتعاونت القوى الصليبية الحاكمة فى اوربها معه .

وقد اثبت المسلمون بقيادة الشيخ شامل الفرمى كفاجا نادرا وهطولات فذة ضد استبداد الحكم الروسى دام ٢٥ سنة ، حيث استمر هذا الجهاد الاسلامى الذى تزعمه الصوفيون الى عام ١٨٥٩ ولم تتمكن الدولة العثمانية من دعمهم بسبب الحروب التى شغلتها فى اوربها واسيا ، بل تعرضت لمشاكل اقتصادية واجتماعية بسبب تدفق اللاجئين المسلمين الفارين من مظالم الحكم الروسى الذى شن عليهم حروب شرسة بغية تنصيرهم .

ومع ان روسيا امنت على وجودها وحدودها من ايران الا ان معاركها مع الدولة

العثمانية استمرت بين كروفرف حتى اذا وقعت معاهدة برلين فى ٣ يونيه ١٨٧٨ ضمنت روسيا بموجبها باطرم فى جورجيا على البحر الاسود واخذت روسيا على توسعها الاستعمارى اسلوبى الغزو العسكرى والاستيطان الروسى ، وادى هذا التوسع الروسى الى مخاوف الانجليز على مستعمراتهم فى الهند ودخولهم ايران لاثارة الفتن واستغلال التدهور الاقتصادى والامنى على فرض سيطرتهم عليها واكتساب امتيازات تجارية وسياسية .

وقام الزعماء والعلماء المسلمون بالتنديد ضد مظالم الاحتلال الروسى واستبداده ودعوة المسلمين الى التآزر والتأخى والجهاد والتحرر وكان مشروع استغلال نفل باكو الذى بدأ فى عام ١٨٥٩ قد ادى الى زيادة التهجير الروسى الى اذربيجان وتعسفهم فيها ولعبت الصحف والمجلات الاسلامية مثل ايكنجى Ekinçi والضياء وكشكول وملا ناصر الدين والاتفاق على اثاره مشاعر المسلمين وحميتهم ، حيث تمخض عنها ظهور نخبة من المفكرين السياسيين والوطنيين امثال احمد اغا وغلو وحسن باى زردابى وهاشم وزير ومحمد امين رسول زاده ضمهم حزب وطنى تشكل عام ١٩٠٤ وفى عام

وخانيات القفقاس واذربيجان عام ١٧٤٦ ثم زحف اغا محمد القاجارى شاه ايران لاحتلال القفقاس عام ١٧٩٤م ودهوة هراقليوس الثانى حاكم تغليس وخليفته جورج الثانى عشر ملك جورجيا لقيصر روسيا واقعا لاتمام غزو القفقاس وكان الاثنان يدبران الدسائس ضد الامراء المسلمين وبد بعث الملك جورج الثانى عشرين سفارة الى بتروسبورغ ليرجو القيصر الروسى بول ان يقبل تاج جورجيا الى الابد فى عام ١٨٠٠م واستجاب القيصر الروسى له ودخل الجتزال لازريف جورجيا بعد ان خسر المسلمون بقيادة الشيخ محمد خان الاوار المعركة فى ٧ اكتوبر ١٨٠٠ ودفع هذا التحالف الصليبي القيصر اسكندر الاول على تعيين تسيتسانوف Tsitsianof وهو اصلا من امراء جورجيا قائدا عاما على القوات الروسية فى جورجيا فى سبتمبر ١٨٠٢ وبدأ هذا الاميرال جورجى الذى عرف بالمكر والدهاء غزواته بضم اماراتونغرلييا Mingrelia وامريتيا Imeritia لروسيا فى ٢٥ ابريل ١٨٠٤ وكان قد توجه نحو خانية كنجه بدعوى انها كانت تتبع جورجيا ايام ملكها تمارا ودخلها بعد ان قتل حاكمها جواد خان فى ٢ يناير ١٨٠٤ .

وكتب تسيتسانوف الى القيصر الروسى يفاخر بقتل خمسمائة من التتار المعتمدين فى احد المساجد فى مدينة كنجه التى سماها اليزافبول Elizavetpol على اسم الاميرة اليزافيتا وتسمى حاليا كيروف آهار .

ثم واصل سيره لاحتلال خانية كوبا عام ١٨٠٦ وبعد ان تم له ذلك حاصر مدينة باكو وظهر اميرها حسين قولى خان الرغبة فى تسليمها الى يد الجنرال تسيتسانوف نفسه وعندما اقترب هذا القائد الروسى مع معاونه الامير ارستوف انقض عليهم الوطنيون بنيرانهم وقتل الاثنان وتراجع الجيش الروسى الى شمال اراضى داغستان فى ٨ فبراير ١٨٠٦ ثم تولى الجنرال غلازيناب Glazenap الذى كان قائد الخط قيادة القوات الروسية وجمع

فلولها المنهزمة واستعاد بها مدينة دربند فى ٢٣ يونيه ١٨٠٦ ثم استولى على مدينة باكو فى ٣ سبتمبر ١٨٠٧ واعاد استيلاء روسيا على مدينة انابا فى ١٨٠٧ وقشل

القائد الروسى الجنرال جود وفيتشى فى الاستيلاء على خانية اريوان عام ١٨٠٨ ثم تولى الكونت تورمازوف Tormazoff قيادة القوات الروسية واستطاع بمساعدة الامير

الجورجى اوربليانى Orberliani من احتلال مدينة بوتى عام ١٨٠٩ ثم ضم اليه غوريا وابخازيا وصوخوم فى عام ١٨١٠ .

ثم استولت روسيا على خانية تاليش فى ٣١ ديسمبر ١٨١٢ ثم خانية شيكى فى عام ١٨١٩

وخانبة شيروان عام ١٨٢٠ وخانبة قره باغ عام ١٨٢٢ وخانبة ناخجوان عام ١٨٢٥ وخانبة

٩ - خانبة ناخجوان اسسها جعفر قولى خان بعد زوال حكم نادر شاه عام ١٧٤٧م استولى عليها اغا محمد مؤسس الدولة القاجارية في ايران وسهل عينى اميرها غالب على خان عام ١٧٩٥م . ثم استولى عليها الروس في عهد اميرها كريم خان كاتغرلى عام ١٨٢٥م وبموجب معاهدة تركمان جاى في ٢٢ فبراير ١٨٢٨ تنازلت فارس عن خانبة ناخجوان لروسيا التي الفت هذه الخانية في عام ١٨٤٠ .

الغزو الروسى لاذربيجان :

كانت الحروب التي اشعلها الشاه عباس الصفوى ضد العثمانيين في اذربيجان في ١٢ اكتوبر ١٦٠٣ وتحالف شاهات فارس مع دول اوربا ضد سلاطين آل عثمان فوص استفلها ملوك روسيا في زحفهم نحو بلاد القفقاس بعد استيلائهم على خانبة استراخان عام ١٥٥٦ وخاصة ان قيصر جورجيا استنجد بروسيا ضد المسلمين الداغستانيين عام ١٥٨٦ ومع ان القوات الروسية دخلت داغستان عام ١٥٩٤ الا انها منيت بهزائم متلاحقة حتى قاد بطرس الاول قيصر روسيا بنفسه حملة على القفقاس ولكن عاد منها بعد ان احتل مدينة دربند في ٢٣ آب عام ١٧٢٢ ومدينة باكو في ٢٥ تموز ١٧٢٣ . بيد ان الحكم الروسى لم يدم طويلا ان امرت الامبراطورة آن باخلاء المدينتين وسحب القوات الروسية الى خط نهر تيرك القديم عام ١٧٣٧ . وتمكن نادر شاه الذى تولى مقاليد الحكم في ايران انذاك ان يبسط سلطانه على بلاد القفقاس التي تجزأت الى خانيات صغيرة بعد موته عام ١٧٤٧م وتطلع خانيات داغستان الى حماية الدولة العثمانية لصد التوسع الروسى الذى تجدد في عهد كاترينا الثانية باحتلال مزدك ١٧٦٣م وغدت بلدة مزدك قاعدة لعمليات الغزو العسكرى لدول القفقاس ، كما اتخذتها الكسبية الارثوذكسية نقطة انطلاق النشاط التنصيرى بين قبائل القفقاس ، وفرضت سيطرتها على بلاد قهرطاي التي فصلتها عن الدولة العثمانية بموجب معاهدة بلنغراد عام ١٧٣٩م وفشلت مساعى الدولة العثمانية الدبلوماسية في اجلاء الروس عنها واستمرت روسيا على اثار النصرى الارثوذكس في اوكرانيا والبلقان وتحريضهم ضد الدولة العثمانية مما اجبر العثمانيين على الدخول في حروب مع روسيا وحليفها النمسا انتهت بهزيمةهم وتوقيع معاهدتى كوجوك قنيارجه عام ١٧٧٤ وپاش عام ١٧٩٢م ، بموجبهما استولت روسيا على بلاد القريم واقليم كوبان وبلاد الشركس والششني في شمال القفقاس . وكان سقوط المجاهد الشاشنى الامام منصور اسيرا في معركة ضد الروس في اناها عام ١٧٩١ حافزا على مزيد من الغزو والتوسع العسكرى علاوة على ان معاركها وحروبها مع الاتراك العثمانيين

ووقع معاهدة السلام العثمانية الايرانية عام ١٧٣٢ التي بموجبها غدى نهر اراس فاصلا بين حدود الدولتين في اذربيجان .

لم يستمر حكم نادر شاه طويلا ان توفي عام ١٧٤٧م، كما لم يفلح حلفاؤه في حماية ملكهم فقد استطاع اغا محمد مؤسس الاسرة القاجارية المالكة في ايران من بسط سلطانه على اذربيجان الجنوبية حيث احتل مدينة تبريز عام ١٧٩٠م . كما ادى انشغال الدولة العثمانية في حروب البلقان الى ظهر خانات شبه مستقلة في اذربيجان الشمالية عنها :

١- خانية شيكي التي اسسها حاجي جلبس في اقليم شيكي عام ١٧٤٧م ثم احتلتها روسيا في عهد ملكها اسماعيل خان عام ١٨١٩ .

٢- خانية باكو التي انشأها مرزا محمد عام ١٧٤٧م استولى عليها الجنرال الروسي سيسيانوف Tsitsiyanof في عهد ملكها قل حسين خان عام ١٨٠٧ .

٣- سلطنة ايليسو Ilisu (زاهور) وهي زكاتالا الحالية ظهرت هذه السلطنة في اراضي قبيلة لزغى الجورجية التي اسلمت وشكلت دولة مستقلة في القرن السادس عشر الميلادي وحافظت على كيانها ابان الحكم العثماني . ثم استقلت عنه عام ١٧٤٧م

الى ان وقعت تحت الاحتلال الروسي عام ١٨٠٣م ولكن استمر وجودها في حكم ذاتي لغاية ١٨٤٤ .

٤- خانية كوبا تأسست على يد حسين علي خان عام ١٧٢٦م ثم تمكن ابنه فتح علي خان من ضم دربند وشماخو الى ملكه ولكنها انتهت بدخول القوات الروسية اليها عام ١٨٠٦ .

٥- خانية شروان ظهرت خلال الحكم العثماني عام ١٧٢٢م ثم احتلها نادر شاه عام ١٧٣٤م ولكن ملكها مصطفى خان استعاد سيادتها الى ان غزاها الروس عام ١٨٢٠ .

٦- خانية قوه باغ شكلها بناء علي خان زعيم قبيلة جوانشير عام ١٧٤٩م واحتلتها روسيا في عهد ملكها قل مهدي خان عام ١٨٢٢ .

٧- خانية كنجك تشكلت عندما استقلت عن ايران عام ١٧٢٢م ثم اعلن شاه وردى خان زياد اوغلو استقلالها عن الدولة العثمانية عام ١٧٤٧م وجاهد ملكها جواد خان في الدفاع عنها ضد الغزو الروسي بوسالة نادرة الوان استشهد بجوار مدفعه في ٢٤ يناير ١٨٠٤ .

٨- خانية تاليش تأسست عام ١٧٤٧م ولكن روسيا احتلتها في ٣١ ديسمبر ١٨١٢م ثم تنازلت ايران عنها لروسيا بموجب معاهدة كلستان عام ١٨١٣ .

اسمها هو المظفر مانجور شاه في شماخي باقليم شروان حتى عام ١٥٥١ م .
ثم انتهت المعارك التي دارت بين جنيكيز خان وجلال الدين خوارزمشاه بغزو المغول
لانرييجان ودخولهم مدينة تبريز عام ٦٢٨ هـ / ١٢٢٩ م ومدينة كنج عام ١٢٣٧ م ومدينة
دريند عام ١٢٣٩ م ثم اتخذ هولاء مدينة مراغة عاصمة له خلال عملياته الحربية في الشام
والعراق والتي ثبت تاريخيا بأن عيشوم ملك ارمينيا كان مدبرها . وقد اذهرت انرييجان
في حكم غازان خان ملك الايلخانيين المسلم وبلغت تبريز اقصى درجات البها والرونق في
عهده الذي اذ فيه رشيد الدين فضل الله الهمذاني كتاب جامع التواريخ وهو عصر
ازدهار لحكم المغول قاطبة .

وبعد ذلك منذ عام ١٣٣٦ م تعرضت انرييجان لحروب داخلية اندلعت معاركها
بين حسن بنزك جلاير من الايلخانيين في تبريز وحسن كوجك جوهان من التركمان في
موغان واسرتيهما في بسط سيادتهما على انرييجان كلها وقد غزاها تيمورلنك عام ٧٨٦ هـ /
١٣٨٤ م ثم استعاد سيادتها السلطان احمد الجلايري عام ٨٠٩ هـ ثم ظهر قوه يوسف
احمد تركمان قوه قويونلي المستوطنيين في شاطيء نهر الرس حيث تمكن من بسط سلطانه
على الهلاد مؤسس امارة قوه قويونلي التي دامت الى عام ١٤٦٧ م ثم انتقل الحكم الى اسرة
آق قويونلي التي بدأت باستيلاء اوزون حسن بايندرى زعيم تركمان اق قويونلي لمدينة
تبريز عام ٨٧٣ هـ / ١٤٦٨ م .

ينتسب الصفويون وهم عشيرة تركمانية الى الشيخ جنيد داعية المذهب الشيعي
في اردبيل الذي تزعم نشر هذا المذهب بالقوة بين سكان انرييجان المسلمين واكثرتهم
من السنة في ذلك الوقت . ولكن وقفامراة شروان وآق قويونلي له بالمرصاد فقتل وتولى
اسماعيل الاول الذي تلقب بالشاه الزعامة في جيلان عام ١٥٠٢ م واحتل شروان وشماخي
ودريند وباكو وفي اردبيل اعلن قيام الدولة الصفوية . ولم يتوان الحاكم الجديد عن
فرض المذهب الشيعي عليهم واستعمل القسوة مع كل من كانت تحد منه نفسه بالمعارضة
وقد نهش جثث اسلاف آق قويونلي واحرقها . وادى هذا الى استنجاد المسلمين
بالعثمانيين فدخل الجيش العثماني مدينة تبريز عام ٩٢٠ هـ / ١٥١٤ م ثم دخلها
السلطان سليم دخول الظافر المنتصر في ٦ سبتمبر ١٥١٤ م وبالرغم من معاهدة اماسية
التي تمت بين العثمانيين والصفويين عام ١٥٥٥ م لم تتوقف الحرب بينهما بل باتت
انرييجان ميدانا لمعارفها تين الدولتين بين كرد فر وكانت الغلبة للاتراك العثمانيين
في الاكثر . ثم ظهر على مسرح الاحداث نادره شاه افشار الذي قضى على دولة الصفويين

وفى عهد الامويين اخذ الحكم العربى يستقر فى اذربيجان التى غدت شغرا الى بلاد الخزر حيث سار اليها ثبيت النهرانى فى ايام الوليد بن عبد الملك ولما انهزم المسلمون عزله يزيد بن عبد الملك وولى بدلامنه الجراح بن عبد الله الحكيم الذى دخل مدينة الهاب بغير قتال وصالح الترك على مال يؤدونه وفى عام ١٠٧ هـ ايام هشام ابن عبد الملك عزل الجراح بن عبد الله وولى مكانه اخاه مسلمة بن عبد الملك الذى جلب حاميات عربية كثيرة الى اران واتخذ برزعة قاعدة للعمليات الحربية ضد الخزر وارسل الحارث بن عمرو الطائى الى فتح رستاق وانتصر المسلمون على الخزر عام ١١٠ هـ واسكن مسلمة بن عبد الملك باب الابهواب اربعة وعشرين الفا من عرب الشام ولكنه عزل عن الولاية وعاد اليها الجراح بن عبد الله ثم سعيد بن عمرو الحرشى ثم اعاد هشام بن عبد الملك اخاه مسلمة الى الولاية ثانية وفى عام ١١٤ هـ تولى الولاية مروان بن محمد فواصل الجهاد فى بلاد الخزر ونشر الاسلام وقد استتب الحكم الاسلامى فى اذربيجان فى اواخر عهد الامويين

وعلى اثر قيام الخلافة العباسية ولى ابو جعفر المنصور يزيد بن اسيد السلمى ولاية اذربيجان التى بقيت تحت الحكم العربى الذى كان قويا اهان عصر ازدهار الخلافة العباسية الاولى ثم عمت الفوضى وبدأ الاضطراب والفتن يضرب اطناها فى اذربيجان ان اندلعت فتنة باهك الخرمى وبدأ يثير الفزع بين الناس فى عام ١٠١٦/٢٠١ م وسيرو المأمون على باهك يحيى بن معاذ عام ٢٠٤ هـ / ٨١٩ م ولكن يحيى بن معاذ فشل فى اخماده وتفاقم شرهاهك الخرمى ولم ينتهى أمره الا بوقوعه اسيرا فى يد الافشين حيث سلمه اليه سهل بن سنباط امير شكى - شمالى نهر الكرعام ٢٢٣ هـ / ٨٣٨ م. ثم تراخت قبضة الخلافة على اذربيجان بعد فتنة باهك الخرمى ونشلت الحركات الانفصالية بين الامراء المحليين عن الخلافة العباسية بعد ولاية بغا التركى حيث استقل به بنو ساج بحكم اذربيجان من عام ٢٧٦ هـ الى عام ٣١٧ هـ وكانت مراغة عاصمة هذه الاسرة فى اول الامر ثم نقلت بعد ذلك الى اردبيل ثم جاء بعد هم بنو شداد وهكذا الى ان حل السلاجقة فى حكم المنطقة وتوطد ملكهم بدخول السلطان طغرل بك مدينة تبريز عام ٤٤٦ هـ / ١٠٥٤ م واتخذ البارسلان اذربيجان قاعدة لعملياته الحربية ضد البيزنطيين. وعندما انهارت دولة السلاجقة انقسمت اذربيجان الى دولتين احدهما دولة الاتابكة التى اقامها اتابك شمزالدين ايلدكيز فى كنج حتى سنة ٦٢٢ هـ / ١٢٢٥ والآخرى دولة شيروان شاه التى

٢- استمر سراقه بن عمرو في فتح مدن شمال انريجان حيث استولى على شروان وموقان ووصل الى دربند (باب الابواب) عام ٥٢٢هـ / ٦٤٣م حيث حاصرها عبد الرحمن بن ربيعة الهاقلي ولما اطال الحصار كتب اليه ملكها شهر بزار بطلب الصلح فأجيب اليه . وقد استشهد سراقه بن عمرو في باب الابواب في اواخر عام ٥٢٢هـ واستخلف على الامارة عبد الرحمن بن ربيعة .

٣- ثم ولي عمر بن الخطاب امر انريجان عتبة بن فرقد السلمي فدخل عتبة اردبيل بيد ان بهرام بن فوخزاز حشد جيشا من اهل انريجان لصد استكمال فتح انريجان ونشبت المعركة بينهما ولما خسرها بهرام استسلم اهل انريجان وكتب عتبة بن فرقد عهدا لهم تضمن الامان لسهلها وجبلها وحواشيها وشغارها واهل مللها على انفسهم واموالهم وملكهم وشراعتهم مع اداء الجزية على قدر طاقاتهم .

وامتد فتح عتبة حتى مدينة ارمية ، ولما كان عام ٥٢٥هـ / ٦٤٧م عزل عثمان بن عفان عتبة عن انريجان وولاهها الوليد بن عقبة بن ابي معيط ولكنها تمردت جميعا ونقض اهلها عهدهم السابق ، فتوجه الوليد بن عقبة اليهم بجيش على مقدمته عبد الله بن شيبيل الاحمسي فأخضعهم وصالحهم على مثل صلح حذيفة بن اليمان وعتبة بن فرقد السلمي ، ثم هت سراياه الى الكورو البلاد المجاورة حيث فتح سلمان بن ربيعة الهاقلي موقان والهيلقان وبرزعة في اران ثم سار نحو ارس والكر ففتح قبله وصالحه صاحب سكر وغيرها على الاتاة وصالحه ملك شروان حتى وصل مدينة الباب وحاول فتح مدينة بلنجر في بلاد الخزر ولكنها استعصيت عليه وقد سمع نأ مقتل الخليفة عثمان بن عفان فعاد منها عام ٥٣٢هـ .

وفي خلافة علي بن ابي طالب تولى امر انريجان سعيد بن العاص الاموي حينما والاشعث بن قيس الكندي حينما آخر وكانت الفتوحات الاسلامية قد مهدت اليه هجرات عربية للاستيطان فيها والمشاركة في الدعوة الاسلامية حتى اذا كان عهد الخليفة علي بن ابي طالب رضي الله عنه كانت الحركة الاسلامية قد قطعت شوطا كبيرا ، ان يستفاد من رواية البلاذري ان اكثرهم اسلموا وقرأوا القرآن وان الخليفة انزل اردبيل جماعة من اهل العطاء والديوان من العرب ومصرها وبسني مسجدها . وكان شيوخ العرب ينزلون نواحي شتى منهم رواد الزدي في اقليم تبريز وبعيث الربيعه في مرند ومر بن علي الرديني جنوبي بحيرة ارميه ، ثم اندمجت العرب شيئا فشيئا في الاهالي الوطنيين حتى لقد وعد بنو دواد حوالى منتصف القرن الرابع الهجري / العاشر الميلادي كردا من الاكراد .

الا ان الحكم الشيوعي اقتطع منها اقليسي قره يازى وبورجالو اللذين اعماييا الى جورجيا فى اعقاب احتلال القوات الشيوعية لها ثم تنازلت حكومة ازربيجان السوفياتية عن اقليمى القازاق وزكيزور لارمينيا مما ادى الى قطع الاتمال المباشر مع اقليم نخجوان . وهكذا اتضالت مساحة ازربيجان فى الوقت الحاضر حيث اصحت ٨٦٦٠٠ كم^٢ .

ويبلغ سكان جمهورية ازربيجان السوفياتية ٦٦١٤٠٠٠ نسمة عام ١٩٨٥ . ويتبع اها الى الجنوب على حدود ازربيجان الايرانية المذهب الشيعى الجعفرى ، اما المسلمون فى الشمال على حدود داغستان هم على المذهب السنو الشافعى . وتضم جمهورية ازربيجان السوفياتية اقاليم موقان واران وشروان التى ذكرها جغرافيو العرب وعاصمتها حاليا مدينة باكو التى تقع فى جنوب دربند على بحر قزوين وهى مركز النفط والغاز وقد اشار الاصطخرى المتوفى عام ٥٣٤٠هـ / ١٥١١م الى نقطتها وتوسط ياقوت الحموى وغيره فى الكلام عن هذا النفط وقد بلغ انتاجه ٢١ مليون طن عام ١٩٧٠ ولكن هبط انتاجه الى ٢ مليون طن فى عام ١٩٨٩ .

تاريخ ازربيجان الاسلامى :

لعمت ازربيجان دورا بارزا فى تاريخ العالم القديم ، حيث جرت على اراضيها حروب دولة ميديا القديمة ومملكة آشور وسامارك امبراطورية الاحمديين واليونانيين وعبرتها قوات الاسكندر المقدونى وتنازعتها دول بارتيا والروم ثم الساسانيين والبيزنطيين ، كما عبرتها شعوب مختلفة من هثيين وسومريين وساكا والخزر والاربيين والفرس والعرب والترک والمغول وغيرهم .

وقبل الفتح الاسلامى كانت ازربيجان تحت الحكم الساسانى الذى اخذه من البيزنطيين بموجب اتفاقية عقدت بين الطرفين عام ٣٨٠م حصل الساسانيون بموجبها على ازربيجان والاقاليم الشرقية من ارمينيا وجورجيا .

وبعد انتصار جند الاسلام على الفرس بسقوط عاصمتهم المدائن فى عام ١٦هـ / ٦٣٧م وفتح نهاوند الذى سمى بفتح الفتوح عام ٢٠هـ / ٦٤١م توجهت الفتوح العربية صوب الشمال وقد اشترك ثلاثة قواد من الصحابة رضوان الله عليهم فى فتح ازربيجان وهم :

١- حذيفة بن اليمان رضى الله عنه الذى دانت له اربيل عام ١٨هـ / ٦٣٩م حيث صالحه مرزبانها بدفع جزية قدرها ثمانمائة الف درهم على ان لا يقتل المسلمون احدا من اهل اربيل ولا يسبهه ولا يهدم بيت نار .

السابع عشر الميلادي يعرفه باغ باسم اذربيجان الصفري. وفي كتب التاريخ الايرانية لهذه الفترة يستعمل اسم خانات اذربيجان على الممالك الصغيرة في شمال نهر اراس وجنوبه، كما اطلق على خانات بلاد القفقاس التي احتلها الروس ايضا اسم خانات اذربيجان واستعمل المؤرخ الروسي الدكتور بوداكوف اسم الاذربيجانيين وخانات اذربيجان على الممالك الاسلامية المجاورة لبلاد جورجستان. وفي اوائل الاحتلال الروسي لمنطقة جنوب القفقاس كان المسلمون يصفون انفسهم بالترك او بالاذاريين، ولم يكن اسم التتار شاعرا بينهم.

والبروفيسور مرزا قاسم بك الاستاذ في جامعة قازان صنف لغة المنطقة باللحجة الاذارية الجنوبية للمتحدثين بها في ايران وباللحجة الاذارية الشمالية للمتحدثين بها في القفقاس وذلك في كتاب له عام 1847 م.

ويتضح مما سبق بان اذربيجان تقع في جنوب جبال القفقاس على ساحل بحر قزوين (الخرز) الفريسي وتكون حدودها الاصلية نهر سامور في الشمال وجبال بهره في الجنوب وبحر قزوين (الخرز) في الشرق وبحيرة ارمية في الغرب، وتنحصر عموما ما بين خطي عرض 36° 23' - 40° 51' وطول 62° 10' - 65° 10' وتقدر مساحتها الاجمالية بحوالي 200.000 كم². واذربيجان التي يغلب على طبيعتها الجبال والهضاب وكثرة المجاري المائية يقسمها نهر اراس حاليا بالعرض الى نصفين سياسيين هما :

اولا : اذربيجان الجنوبية التي تتبع ايران حاليا وتعرف باسم استانى صوم (وتقدر مساحتها 106.65 كم²) وتنقسم اداريا الى جزئين هما :

أ - اذربيجان الشرقية وتضم تبريز - اردبيل - سراپ - گرمور - اهر - بشفين - استارا - ومركزها مدينة تبريز.

ب - اذربيجان الغربية وتشمل خلخال - ماكو - خوى - سلماص - ارمية - اشنو - سوج هولاق

مراغه - ميانه - بيجار - غروس، ومركزها مدينة ارمية وبها عرفت البحيرة التي باسمها. وقد بلغ سكان اذربيجان الجنوبية التي احتلتها ايران عام 1815 (حوالي 540.000) نسمة 1985، ويتبع معظم السكان المذهب الجعفرى الشيعى، وتعد تبريز عاصمة اذربيجان التاريخية واكبر مدينة فيها ان يقدر سكانها 750.000 نسمة تقريبا في عام 1981.

ثانيا : اذربيجان الشمالية هي التي تعرف باسم جمهورية اذربيجان الاشتراكية السوفياتية وتشكل احدى الجمهوريات الخمسة عشر التي تكون اتحاد الجمهوريات

السوفياتية الاشتراكية، ومع ان مساحتها بلغت 137.941 كم² حتى عام 1920،

اذربيجان

الأستاذ. رحمة الله تركستاني

اذربيجان . طبيعتها واقسامها :

اذربيجان بلاد اشتقت اسمها من اسم القائد اتروباتيس (اي الذي تحميه النار) الذي اعلن استقلالها في عهد غزو اسكندر المقدوني لفارس عام ٣٢٨ ق م. وبذلك حفظ مملكته التي كانت قائمة في الركن الشمالي الغربي من القطر الذي عرف فيما بعد بفارس. ومع مرور الزمن توسع المدلول الجغرافي لاسم اذربيجان واطلق الساسانيون اسم اذربيجان على اراضيهم الشمالية التي تمتد لفاية سور درند الذي اتاموه لصد غارات الخزر .

وفي عام ١٩٢٦ اكتشفت هيئة تنقيب اثرية برئاسة باهوف نيبيرغ Pahomov Niberg مخطوطا يحمل عنوان : مقتش اذربيجان لاعمال الضرائب . في مدينة درند يعود الى العهد الساساني .

والمعقوبي احمد بن ابي يعقوب العباسي المتوفى عام ٢٧٨ هـ / ٨٩١ م يذكر عن غزوات الخزر في شاهران وشروان وموغان واردبيل من اعمال اذربيجان ، اما المؤرخ الامام ابو جعفر محمد بن جرير الطبري المتوفى ٣١٠ هـ / ٩٢٣ م يشير الى حدود اذربيجان على انها تبدأ من همدان وزنكان في الجنوب الى درند في الشمال ، وان مقوامارة اذربيجان كان في درند احيانا وفي برزعة احيانا اخرى وفي بعض الفترات في اردبيل . وعندما استقل اتابك شمس الدين ايلدكيز بولاية اذربيجان في نهاية حكم السلاجقة اتخذ تبريز عاصمة له . واما الشريف الادريسي المتوفى عام ٥٤٨ هـ / ١١٥٤ م في خريطة له عام ١١٥١ م فصل فيها اجزائها كالآتي :

أ - ارض اذربيجان وتشمل شروان وتقع ما بين جبال القوقاز ونهر كور وقصبتها شماخي
ب - بقية ارض اذربيجان وتشمل ازان وتقع ما بين نهري كور وارس وقصبتها برزعة -
وكتبت ايضا برزعة .

ج - بلاد اذربيجان وهي اذربيجان الايرانية الحالية وعاصمتها تبريز والتي هي الان مدينة في شمال غرب فارس .

وانا كانت اذربيجان تقع ما بين همدان ودرند على رأي المؤرخ الطبري، فان حمد لله القزويني يحدد موقعها ما بين باكو واخلخال . واما الرحالة التركي اوليا جلبي في القرن

صوت تركستان الشرقية
تصدر مرة كل ثلاثة اشهر
شه رقي توركستان ناوازي
نؤج نايلىق

سان: 25 شه نيباز 1990 نوم: 7
لعدد: 20 الربيع 141. المجلد: 7

المؤسس/تورغوجمىسى

عيسى يوسف البتيكين

صاحب الامتياز

رئيس الهيئة الادارية لوقف

تركستان الشرقية

محمد رضا بكين

نيمتياز نيمگهسى

شه رقي توركستان وه خپى

نيداره هه يئيتى ره نيسى

مه هه محمد ت ريزا بيكين

ونيس التحرير / مه مشول موديري

عبد القادر رجب آهان

الادارة/نيمشخانمىسى

Millet Cad.No.26/3,Aksaray,

Istanbul, Türkiye

Telefon: 524 41 21

فمن/بهامىسى

النسخة الواحدة/بهرنوسخيسى

في تركيا /توركييه نيجيده 6000 ليره
خارج تركيا /جه ت نه لگه 5 دولار

الاشتراك السنوى/بيلىق ناهونه سى

في تركيا/توركييه ده 20000 ليره

خارج تركيا/جه ت نه لگه 20 دولار

ليس من الضروري ان تعبر المقالات
المنشورة عن رأي المجلة أوالوقف.

يسمح بالانتباس من هذه المجلة

بذكر المصدر

اذربيجان

رحمة الله تركستاني

ص 40

المسلمون في تركستان الشرقية الى متى...

عبد القادر طاش

ص 10

شه رقي توركستان مللى نازاتلىق

هه ركتينك يولباشچىلر دىن

خوجا نيباز هاجم

غلام الدين پاختا

ص 19

ئىككى شئير

فندا بولسون

تگشمه يمه ن

كامل عبدالله (تاشقن)

ص 20

ئىككى شئير

وئجدان ناخشىسى

نارزو

سولتان ماخموت قه شقورى

ص 22

خه به رله ر

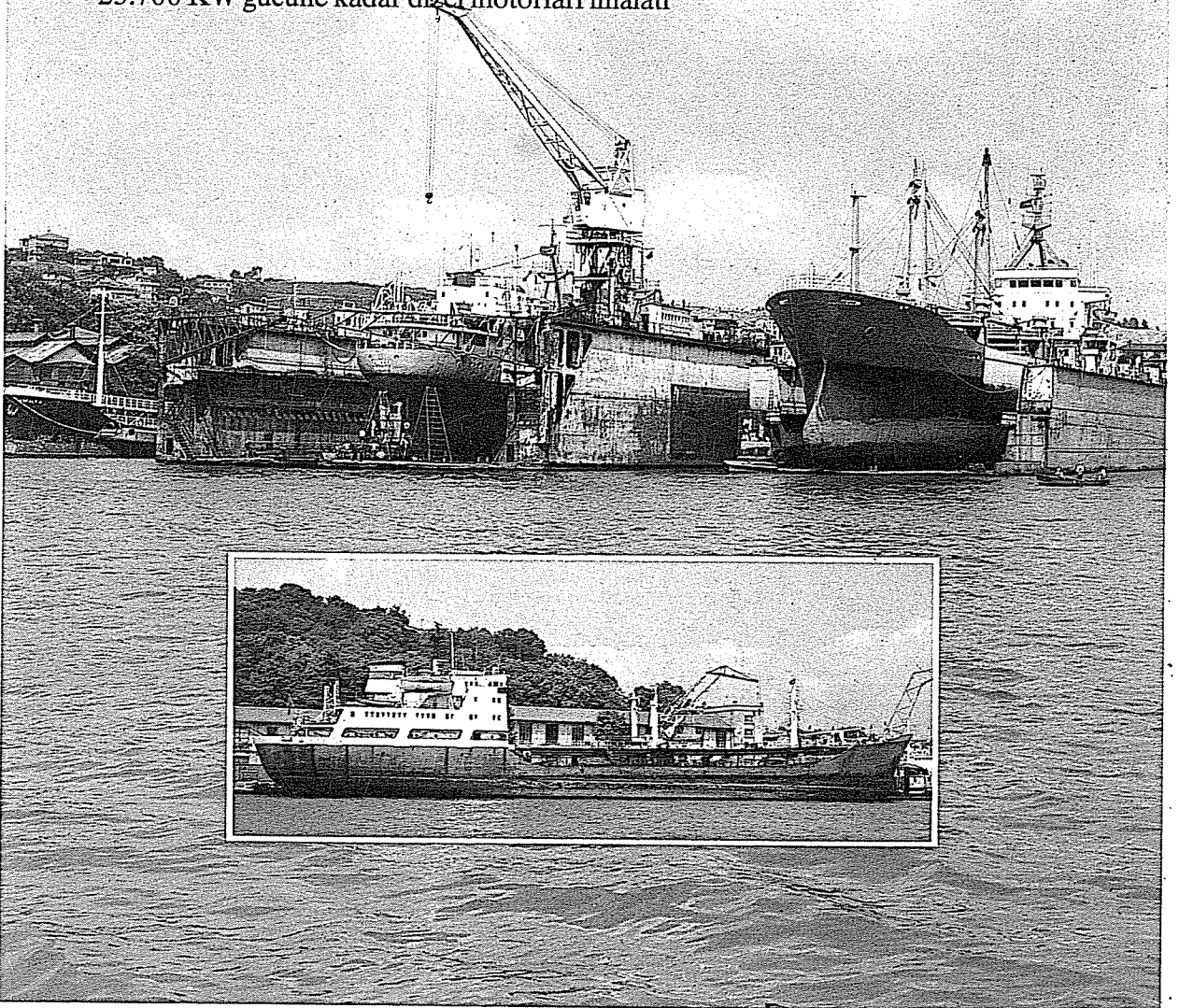
ص 25

TÜRKİYE GEMİ SANAYİİ A.Ş.

TURKISH SHIPBUILDING INDUSTRY INC.

Gemi inşa sanayiinde Türkiye'nin en güçlü kuruluşu

- 75.000 DWT'a kadar her tip gemi imalatı
- 35.000 DWT'a kadar her tip geminin havuzlanması
- Her çeşit konstrüksiyon işleri ve SULZER lisansı ile 25.700 KW gücüne kadar dizel motorları imalatı

TÜRKİYE GEMİ SANAYİİ A.Ş. Meclisi Mebusan Cad. No: 66 Salıpazarı 80040 İstanbul
Tel: 149 83 17 - 145 81 87
Telex: 25487 tges tr - 25622 ges tr
Fax: 151 32 51

صوت تركستان الشرقية

شہ رقی تورکستان ئاوازی

سان: 25 الك ياز 1990 نوم: 7
شہ رقی تورکستان وه خپی نه شریاتی
العدد: ۲۵ موسم الربیع ۱۴۱۰ والجلد: ۷
من منشورات وقف تركستان الشرقية

